Q. D. B. V.

AUCTORITATE

ET SUB AUSPICIIS

AUGUSTISSIMI AC POTENTISSIMI

PRINCIPIS ET DOMINI

FRIDERICI GUILIELMI

PRINCIPIS ELECTORALIS CONSORTIS REGIMINIS HASSIAE REL.

AD

NOVI PRORECTORIS

INAUGURATIONEM

DIE XVIII. OCTOBRIS A. MDCCCXLVI.

CONCELEBRANDAM

INVITAT

PRORECTOR MAGISTRATU ABITURUS

ERNESTUS LUDOVICUS THEODORUS HENKE,

THEOL. D. ET P. P. O.

Inest theologorum Saxonicorum consensus repetitus fidei vere Lutheranae.

MARBURGI,

TYPIS ELWERTI ACADEMICIS MDCCCXLVI.

Quam rabiem theologorum Philippus Melanchthon, dum vivebat, toties et tantopere expertus est, ut liberari ab hoc malo in maximis subeundae mortis solatiis haberet, eandem qui postea magistri Germaniae vestigia et moderationem sequebantur haud secus ac ipse fere omnibus temporibus experti sunt. Inter quos saeculo aetatem emendatorum sacrorum proxime secuto nemo evangelicorum theologorum dignior est, qui cum ob doctrinae et lectionis ingentem copiam, tum ob liberatum per hanc ipsam eruditionem et experientiam a rixandi et calumniandi libidine animum ipsi Melanchthoni compararetur, quam quem κάλλιστον discipuli et cultores non immerito vocare amabant, Georgius Calixtus. Longe alius sane prodiisset hodieque exstaret theologiae imo ecclesiae evangelicae status et habitus, si inter turbas et rixas, quibus post Lutheri mortem ecclesia modo nata graviter agitata et lacerata est, non rigidiores illi Lutheri asseclae et assentatores, sed theologi monstratam a Philippo viam ingressi victoriam reportassent summamque inter Lutheranos potestatem obtinuissent. Hoc si evenisset, vix poterat ecclesiae concordia et communio tam multiplici schismate et dissidio, quam quo etiamnum vexatam et concussam eam videmus, in ipsis rei evangelicae primordiis discindi et confringi; at scholae γνησίως Lutheranae nimio etiam in gubernatione ecclesiae principatu non solum detestatio Catholicorum cum temeraria cuiuslibet flagitii apud eos suspicandi credulitate immodice aucta, caritas imminuta, et vulnus ecclesiae occidentalis letale factum est, non solum exstinctum iam post Vitembergensem concordiam Reformatorum odium denuo et acrius resuscitatum, novique schismatis contumelia, nova mutuae calumniae materia, et securior caritatis oblivio etiam Evangelicis parta est, sed per alienam ab indole Melanchthonis contra philosophiam et studia humanitatis suspicionem nimiamque simplicitatis fidei in emortuam orthodoxiam conversionem non pauci docti laici horumque studiorum fervidi cultores, et mox secuta hos ingens et crescens quotidie ceterorum multitudo haud contemnenda, ut a theologis gubernatione ecclesiae potitis, ita ab ecclesia ipsa magis magisque aversi sunt, et ita internum quoddam idque gravius accessit schisma, qua ecclesia male defensa velut clandestino morbo vel languore male curato interna quadam dissolutione dissipari et dilabi coepit. »A fructibus eorum cognoscetis eos!« Haec omnia eventura mala, quibus hodieque ecclesia fracta est, — nam »si quid patitur unum membrum, inquit apostolus, compatiuntur omnia«, et »quae videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt« — Calixtus per adversariorum zelum adiuvari et augeri nullo non tempore professus, eosque obtestatus erat, ne zelo Dei, quo flagrabant, sine ἐπιγνώσει indulgere pergerent. At quo tempore flagranti partium studio

omnes hic illic abripiuntur, non secundum sapientem moderationem ceterasque ingenii animique dotes quaslibet, sed duntaxat secundum partes aliquas eligendi et quocunque ratione defendendi promtitudinem homines aestimantur et celebrantur. Quis igitur aevo tricennalis belli theologum imminentem cladem et ruinam Cassandrae instar augurantem audiret, quum idem concordiam, moderationem, caritatem erga adversarios simul commendaret, et hac sola lege graviorem ecclesiae calamitatem prohiberi posse affirmaret? Imo vel ob hanc ipsam contra ceteros Christianos lenitatem et patientiam ipso Melanchthone dignior visus est, qui per eandem, quam ille expertus erat, rabiem opprimeretur vel certe omnibus suspectus redderetur. Hinc denuo irrita facta est disciplinae et moderationis Melanchthonianae in ecclesia evangelica restitutio; denuo temeraria confidentia deflexum est a via, qua tandem ad consensum aliquem inter theologiam ceterasque disciplinas omnes perveniretur, et ita eruditorum laicorum tacita secessio et posthac funesta religionis oblivio, et intima inde eventura ecclesiae dissolutio averteretur; iam desperationem huius consensus et restituendae olim inter disiecta ecclesiae membra concordiae et communionis aequo animo theologi ferre assueverunt, et quasi vita Christiana cum mutui odii consuetudine et caritatis desuetudine minime exstingueretur, sola autem scholarum in recte definienda doctrina laboribus emendaretur, hanc solam diligentiam saluti ecclesae debitam arbitati mox etiam levissima placita sua eodem quo summos fidei articulos loco habebant et ab omnibus haberi iubebant, sed per haec ipsa φορτία βαρέα καὶ δυςβάστακτα tanquam per novum legis et traditionum humanarum imminens iugum ecclesiam a se dissipari aut ignorabant aut negligebant. »Decipit exemplar vitiis imitabile;« aegrius quovis tempore virtutes Lutheri Lutherani assecuti sunt.

Huius erroris et inde nati schismatis quum hodieque vestigia ubique cernantur, remedia vero satis idonea nondum reperiantur et tantum non desperentur, operae pretium me facturum mihi visus sum, si huic ipsi aevo nostro memoriam revocarem eius libelli, quo edito theologos Lutheranos ad summum huius erroris sui fastigium pervenisse, sed gravius tandem suae arrogantiae taedium movisse, et novae aetati viam invitos monstrasse et aperuisse scimus *). Constat, anno MDCLV. superstite adhuc Calixto adversarios eius Saxonicos tot tantisque

---

*) De consensu repetito iam iudicia aequalium de salute ecclesiae maxime sollicitorum fere eodem rediisse testem habemus instar omnium Ph. J. Spenerum, qui in consiliis Lat. P. III. 210. his verbis utitur: „Consensum repetitum tanti apud aliquos esse, ut etiam confirmetur iuramentis, miratus sum, et dolui, cum haec legerem. Sed non omnes suffragatores inveniet, si qui obtrudere conarentur. Memini, consilia agitata fuisse de suffragiis ecclesiasticorum colligendis; monui, ne tentaretur: nam metum esse, ut loco consensus, apud plurimos dissensus in publicum prodiret, qui in θεοῖς et ἀντιθέοις concordes in eo suam libertatem non passuri essent constringi, an Calixtus vel complices ita vel aliter doceant, et quae illorum mens fuerit. Sed omni conatu ipsi studemus schisma in ecclesia nostra efficere: quod certe non poterit caveri, si quando consensus ille repetitus pro symbolico libro obtruderetur; quod tamen futurum iam non reor, in primis, quia nec Witteberga omnino consentit, vel tota illius scripti in se suscipit defensionem.“

scriptis polemicis neque sibimetipsis neque aliis in impugnando Calixto satisfecisse sibi visos esse, sed denique quaecunque in dogmaticis, exegeticis et philosophicis Calixti placitis improbabant cum recta eccle> ac h. e. sua doctrina in formam compendii redegisse, et ut universa Lutherana ecclesia hanc »synopsin« thesium et antithesium symboli instar amplecteretur efficere conatos esse. At dum rariora iam facta sunt exempla eius, minus adhuc notus est ipse quem consensum repetitum fidei vere Lutheranae dixerunt libellus, dignus tamen qui cognoscatur non solum ob rei ipsius et consilii quod auctores in ea sequebantur gravitatem, verum etiam tanquam universae illius orthodoxiae vere Lutheranae habitae, quae maxime a F. C. originem duxit, brevis et accurata summa et epitome, iunctis viribus confessionis instar, si non, quod auctores voluerunt, ab ipsa ecclesia, tamen a spectatissimis eius interpretibus composita et promulgata. Accedit, quod liber etiam Calixtinae theologiae aliquod nobis suppeditet compendium, imperfectum quidem, et ab adversariis non sine ira et studio compositum, tamen hac mente collectis ex scriptis eius effatis notatu dignioribus diligenter adornatum; et ut non desunt, qui Calovianam theologiam minus admirati bibliam eius illustratam magis ob vapulantis in illa Grotii quam ob ipsius auctoris verba aestiment, ita hic quoque erunt fortasse, qui ob inserta licet improbata Calixti verba etiam Calovium interlocutum ferant. Mihi praeterea hoc optavi, quum nonnullos iam viros doctos de fine aliquo et successu meae in Calixti historiam conversae operae desperare videam, ut hac consensus repetiti editione, cui proximam Prorectoratus abdicatio ansam dedit, aliis persuadeam, me haec studia Calixtina, quae ne eo quidem tempore mihi eripi passus sim, quo academicorum negotiorum varietate misere defatigabar et vexabar, multo tenacius laetiusque tractaturum et quod spero perfecturum esse, quam primum post exantlatos labores exoptato otio veraeque simul felicitati academicae redditus fuero.

Reliquum est, ut quam in adornanda editione rationem secutus sim, paucis exponam. Tres a theologis Vitembergensibus ipsis intra breve temporis spatium promulgatae sunt consensus repetiti editiones. Quarum prima anno MDCLXIV. amplae consiliorum theologicorum Vitembergensium collectioni, Francofurti ad Moenum editae, inserta duplicem libri exhibet textum, alterum latinum, alterum germanico et ita quidem conscriptum, ut ex adspersis additamentis et notis in latino textu omissis, atque res etiam notiores explicantibus, eluceat, hunc germanicum textum libri symbolum ecclesiae futuri publico usui laicorum et universae ecclesiae destinatum fuisse. Secundam consensus editionem post biennium Calovius ipse seorsum curavit, et in ea germanicum textum omisit, latinum autem ita emendavit, ut in rebus ipsis nihil quidem mutaret, innumera tamen vitia typographica, nonnulla etiam grammatica, passim corrigeret, et praeterea si quae dicta ex scriptoribus Germanicis inserta essent, ea latine et Germanice describi curaret*). Tertius textus post biennium editus inest libro

*) Titulo infra p. 1 exscripto haec addidit verba: „In gratiam eorum, qui distantiam D. Calixti, Rinteliensum et aliorum novatorum a fide Lutherana in synopsi intueri discupiunt, ob praesentem ecclesiae necessitatem seorsim editus.“ Wittebergae. 1666. 4.

Aegidii Strauchii, theologi Vitembergensis, qui inscriptus est »consensus repetitus fidei vere Lutheranae in LXXXVIII punctis, quae contra puram et invariat. A. C., aliosque libros symb. in F. C. et ipsomet corpore doctrinae Iulio comprehensos, scriptis publicis ita impugnarunt D. Georg. Calixtus eiusdemque complices, ut Lutheranorum titulo indignos sese omnino reddiderint, a calumniis, mendaciis et iniquis censuris D. Fr. Ulr. Calixti iussu et auctoritate collegii theologici in acad. Vittebergensi vindicatus, Vittebergae MDCLXVIII.« In hoc libro auctor uberioribus vindiciis suis, quibus maxime contra Calixtum filium invectus est, totum consensus repetiti textum adiecit, et ita quidem, ut singularem illam Calovii editionem latinam fere semper sequeretur, verum in ea quoque vitia hic illic obvia corrigeret, leviora additamenta, v. c. in verbis aliorum scriptorum describendis, adspergeret, raro quoque primae editionis scriptionem restitueret. Et quia haec omnia teste titulo libri auctoritate theologorum Vitembergensium facta sint, et inde emendatior ceteris textus prodierit, hunc prae ceteris in nova editione sequendum et repetendum esse putavi, ita tamen, ut quae ex libris Germanicis allata et versione latina aucta essent dicta aliorum sine hac versione describi curarem, deinde si quae ex textu Germanico ad rectius intelligendum sensum Latini facere videbantur, ea, uncis tamen inclusa, et parce adderem, tum eodem modo quae a Strauchio demum addita essent passim insignirem, denique nimiam typorum et interpunctorum a Strauchio adhibitorum varietatem et copiam nonnihil imminuerem et ad maiorem simplicitatem revocarem. Cetera usus docebit, pluraque praefari nihil opus est; sufficiat, quae in secunda editione Calovius ipse graviter et eloquenter pro more suo praefatus est, hic adiecisse.

Lectori benevolo S. P. in Domino Iesu. Tumulata videbatur multis cum D. Georgio Calixto, academiae Iuliae professore primario, novaturientium secta illa, quae pro scopo sibi fixerat consociationem ecclesiarum Lutheranarum, Calviniarum, Pontificiarum, ceu in fundamento fidei haud dissonantium. Hic enim Thaida istam prae aliis maxime ornarat, ingenii et eloquentiae dotibus nimium confisus; tametsi apparatum ad eam rem acceperit a Georgio Cassandro et Marco Antonio de Dominis, viris magnae eruditionis, sed non minoris in religione levitatis. Qui a suis hanc reportarunt mercedem, ut alter autor damnatus habeatur, alterius cadaver, utut palinodia edita Papae assentaretur, ad rogum damnatum fuerit. Revirescere tamen et caput erigere vicissim coepere illa Syncreticorum κακὰ θηρία in Rintelensibus, qui exequuti infeliciter sunt quod in votis et consiliis erat magistro suo defuncto, inita pactione cum Marpurgensibus Calvinianis nec non in D. Christiano Dreiero, qui cum Papicolis eandem πὺξ καὶ λὰξ molitur contesserationem, ut scilicet perfectius assequatur finem a Calixto praefixum. Quem dubium nullum est, Rintelenses, aut certe praecipuum eorum D. Iohannem Heinichium, qui solus ibi nunc superat, pariter intendere. Hic enim non dubitavit in praefatione institutionum theologicarum hoc

anno editarum, hanc gratitudinis aram eidem erigere: »Sane sicut hic vir (loquor de Calixto) cuivis veterum doctorum comparari meretur« (ne Augustinum quidem, aut Athanasium excipiendum duxit) »ita tantum abest, ut ex eius disciplina me prodiisse negem aut doleam, ut hoc ipsum *gloriae* mihi verti oportere plane sim persuasus. *Nihil* ab ipso unquam audivi, *nihil* didici, quod non *aeque exosculer*, nec permoveri me *ulla ratione* sinam, ut iis placere studeam, quibus Calixtus *noster* displicuit.« Addit: »Neque aliter animati sunt clarissimi domini collegae mei, quo nomine non solum mihi, sed universae huic academiae gratulor.« Non ergo est, quod dubitemus, Syncretismum, quem cum Calvinianis iniere Rintelenses, cum Papistis pariter intendere ac promotum velle, siquidem ex asse cum Calixto, qui eundem enixe intendebat, consulebat, ac provehere optabat, faciant.

Quum vero hic scopus et universa novatorum βδελύγματα non satis omnibus nota sint, nec vacet quibusvis, prolixa volumina, quibus illa deteguntur et confutantur, evolvere, desiderata fuit a magnis viris, politicis pariter et theologis, synopsis quaedam errorum Calixti et complicum, a collegiis integris theologicis et quidem ita adornata, ut distantia ab Augustana Confessione et aliis libris symbolicis ecclesiarum nostrarum πρὸς ὄμμα exhiberetur et uno velut intuitu haberi posset. Quod consilium, ubi superioribus nostris imprimis sese probabat, opera data est non proletaria, ut non Latino solum, sed et Germanico idiomate synopsis eiusmodi concinnaretur, idque ea ratione, ut e libris quidem symbolicis in thesi, ipsis etiam verbis, quoad fieri posset, constans et unanimis ecclesiarum nostrarum sententia sisteretur, e scriptis autem novatorum in antithesi contraria dogmata propriis eorummet verbis producerentur, ut nemo non, simpliciorum quoque, ingens διάστημα illud inter doctrinam ecclesiarum Aug. Conf. et heterodoxias novatorum perspicere queat. Quod ubi summa fide factum, et a theologis, quorum plerique nunc in coelis triumphant, accurate recognitum esset, passim a constantibus evangelicae veritatis professoribus vehementer expetebatur; unde quum alia scripta publica et consilia, imprimis etiam de iisdem causis, Syncretistis scilicet, uno collegium nostrum theologicum ederet volumine, votis ecclesiae, eiusque antistitum, e quibus honoris causa theologos beatissimos Dn. D. Wellerum et Dn. D. Hülsemannum, viros Dei de ecclesia Christi praeclare meritos, nomino, gratificaturum, maxime autem ecclesiae necessitati velificaturum, istam quoque synopsin exhibuit.

Quia vero neque omnium est, consilia ista theologica evolvere, nec quibusvis statim in iisdem obvium fit scriptum illud publicum, quod hodie in novis Rintelio-Dreierianis turbis (ne de aliis, qui in rem suam eas in Papatu aeque et in Reformata ecclesia vertunt, in praesenti quicquam dicam) lectu summopere necessarium est, seorsim hic ecclesiae id sistendum duxi, quum non solum scripta heterodoxa, maxime vero Syncretismo a D. Calixto consecrata, iterum iterumque sub prelum revocari, sed eandem etiam fabulam, mutatis solum personis, non uno in loco agi viderem ac lugerem.

Abhorrebunt, confido in Domino, piae mentes a secta novella, eiusque molitionibus, ubi consensum hunc repetitum in timore Domini legerint, multi tacite fatebuntur, se non

credidisse, tantam intercedere distantiam Augustanae Confessioni cum exegesi eiusdem, in Formula Concordiae tradita, et erroribus novatorum; plerique detestabuutur infestam sectam, cui ob schema concordiae ecclesiasticae non adversi omnino erant; omues, quibus veritati in solis disco positae obloqui religio, agnoscent, non dignos esse theologorum Aug. Conf. nomine, qui tam luculenter ab eadem non in uno, duobus aut tribus, sed in plerisque omnibus articulis, per octuaginta quinque puncta dissonant, totumque illud symbolum Lutheranum, cuius assertio et defensio tanti piis magnorum Regum, Electorum, Ducum, Comitum, Dominorum, rerum publicarum, Doctorum, Pastorum, fidelium confessorum quorumvis et martyrum animabus constitit et κειμήλιον habitum est per integrum sesquiseculum inaestimabile, funditus subruant.

Rogandus est Pater omnis misericordiae precibus ardentissimis, ne ob neglectum et contemtum sancti istius depositi aliaque scelera publica candelabrum verbi sui loco moveat, pristinisque tenebris Cimmeriis aut Aegyptiacis ecclesias, in quibus lumen verbi nitidissime fulsit, involvi patiatur. Confundat vero omnes, qui id moliuntur, aut tenebras magis amant, quam veritatis divinae lucem, nisi converti a tenebris ad lucem velint aut possint, idque propter Eum, qui per viscera misericordiae eius, Oriens ex alto, nos visitare dignatus est. In quo ecclesiae, eius nutritiis ac defensoribus, terrae clypeis, atque antistitibus fidelibus, gratiam, virtutem ex alto, robur et constantiam, cum omnigena caelesti benedictione, ex intimis animi fibris, loco strenae apprecor, Tibi vero, lector benevole, *intellectum in omnibus et profectum salutarem!* Witebergae Pridie Kal. Ianuar. anni gratiae novissimae MDCLXVI. Abraham Calovius, D.

Consensus repetitus fidei vere Lutheranae in illis doctrinae capitibus, quae contra puram et invariatam Augustanam Confessionem aliosque libros symbolicos in Formula Concordiae comprehensos scriptis publicis hodieque impugnant D. Georgius Calixtus, professor Helmstadiensis, eiusdemque complices.

Articulus prooemialis prior continens totius negotii fundamentum.

Punctum 1. (A. C. Art. 7. F. C. p. 633.)

Profitemur et docemus, ecclesiam Christ. evangelicam seu Lutheranam, cui postremis hisce temporibus ex maxima Dei clementia fideli opera summa pietate praediti et praestantissimi herois, D. Martini Lutheri, e tenebris horrendis et plusquam Cimmeriis, quibus sub papatu oppressa fuerat, puritas verbi divini affulsit, veram esse Dei ecclesiam, in qua evangelium recte docetur, et recte administrantur sacramenta.

Reiicimus eos, qui criminantur ecclesiam Lutheranam vix minoribus erroribus inquinatam esse, quam est Papistica et Calviniana, et propterea aditum ad eam dissuadent vel non suadent.

Sic autem habent verba D. Georgii Calixti in epistola ad Christophorum Ranzovium edita Moguntiae 1652: „Ecclesia Lutherana, quae dogmati ubiquitatis adhaerescit, *vix minorem* maculam contrahit, quam Calviniana, dum hunc *satis crassum errorem* tuetur et obtrudit. Mi nobilissime Ranzovi, ausim affirmare, vix alibi ecclesiam inveniri melius comparatam, quam in nostra patria et hic in ducatu Brunsvicensi, ditionis Wolfenbutelicae et Calenbergicae. Exulant enim inde non modo superstitiones et corruptelae Pontificiae, sed etiam Calvinismus, qui praesentiam in eucharistia negat, et illaudabile dogma ubiquitatis.“ Idem statuit Calixtus in responso ad Dn. Ernestum, Landgravium Hassiae, p. 10. 11. 12: „Si consideremus ecclesias occidentales, quae Latinae esse propter antiquum in iis Latinae linguae usum perhibentur, et potissimum eos quae sunt in imperio Romano-Germanico, earum aliae Pontificiae audiunt, aliae Lutheranae, aliae Calvinianae. Nulla inter eas plura fundamento superaddidit, quam Pontificia. Lutheranae aliae simpliciter adhaerent Augustanae confessioni, aliae nonnulla dogmata addiderunt, inter quae eminet dogma ubiquitatis. Ago Deo gratias, quod natus et educatus sim in ecclesia, quae id ipsum nunquam receperit, et hodie vivam in academia, quae nunquam probaverit. Scio proinde purioribus merito accenseri, nec alibi puriores, praesertim quod doctrinam attinet, inveniri. Quod attinet sacros ritus et emendationem morum, nolim negare, in aliquibus vel illos commodiores, vel hanc maiorem dari posse. Si ista, ut commode fieri poterit, emendantur, non video cau-

sam, quare aliam Celsitudo Tua velit quaerere ecclesiam cui nomen det, et quae sibi ultro pateat, quam eam, in qua natus fuit et innutritus« (nata et innutrita) h. e. Calvinianam.

Punctum 2. (Praef. Conc. p. CLIII. F. C. p. 633.)

Profitemur, et docemus, nequaquam consilium et institutum nostrum esse, eos homines, qui ex quadam animi simplicitate errant, nec tamen blasphemi in veritatem doctrinae coelestis sunt, multo vero minus totas ecclesias, quae vel sub Romano Imperio nationis Germanicae vel alibi sunt, damnare. Quin potius mens atque animus noster est, hac ratione fanaticas opiniones, et earundem pervicaces doctores et blasphemos, quales sunt Pontificii, et Calviniani, duntaxat palam reprehendere et damnare, quod errores eorundum expresso Dei verbo repugnent, et quidem ita, ut cum eo reconciliari nequeant, ut ita ecclesiae nostrae ab Romanensibus aliisque reiectis et damnatis sectis et haeresibus seiungantur.

Reiicimus eos, qui docent, apud Pontificios et Calvinianos etiam doctores, non obstantibus foedis illis erroribus, quos contra doctrinam evangelicam defendunt, fundamenta salutis, quatenus in articulis fidei ab intellectu apprehendendis sita sunt, integra superesse, eosdemque fore cives regni coelestis, et esse Christi membra, veraeque ecclesiae concorpores et cohaeredes.

Ita D. G. Calixtus in consideratione et ἐπικρίσει ad colloquium Thoruniense, etc. edita Helmstadii 1645. §. 3. 4. 5. 9. 18. 44. 45. 46. Verba sunt haec: »Cur omnes eos, qui suscepto baptismo unum Deum, creatorem coeli et terrae, Patrem Filium et Sp. sanctum venerantur et adorant, et credunt Filium ex virgine natum, hominemque factum passione et morte sua a peccatis et peccatorum poenis nos redemisse, resurrexisse, in coelos adscendisse, ibi regnare et inde rediturum ad suscitandum mortuos, et iudicandum cunctos homines — cur, inquam, hos omnes cives regni Dei ac Christi habeam, alibi exposui. Ita vero credere eos, qui hodie Pontificii, Lutherani et Calviniani (utar tantisper receptis vocabulis) vocantur, notum est et extra controversiam. Consequens igitur est, hanc fidem ad salutem iis sufficere, et modo non secundum carnem ambulent, sed secundum spiritum, salvos fore.« Addit §. 5: »Fundamenta salutis, quatenus in articulis fidei ab intellectu apprehensis sita sunt, apud quamvis trium illarum partium *integra* superesse videntur.« Et iterum §. 16: Equidem si tales, quales ibi §. 9. descripti sunt, »fuerint, qui discutiendarum controversiarum ecclesiasticarum ergo in colloquio Thoruniensi ex Pontificiis, Lutheranis et Calvinianis convenerunt, profiteor et testor coram deo et sanctis angelis, me non posse alio loco habere, nec alio adfectu prosequi, quam civibus regni coelestis et Christi membris, concorporibus et cohaeredibus meis, debeo.« Tales autem, quales ibi sunt descripti, sunt Pontificii et Calviniani, sicuti ex universo tractatu allegato elucescit. Professores extraordinarii Regiomontani in literis ad D. Calixtum et D. Horneiium Calend. Mart. ann. 1649. exaratis, profitentur, hosce in iisdem secum castris contra communes hostes et adversarios militare, in eadem navi cum G. Cassandro et M. Anton. de Dominis constitutos hoc agere,

ut quicquid in omnibus partibus (Luth., Calvin. et Pontif.) rectum, et antiquae catholicae fidei ac observationi consentaneum, unice amplectantur. Iohann. Latermannus Declar. Apolog. p. 105. „Christianos Catholicos dicit, qui ut in hac vel illa parte vivere cogantur, nulli tamen ita addicti sint, ut alia penitus execrentur, et in sua parte omnia approbent.“

Punctum 3. (F. C. p. 632. Cat. maior p. 489.)

Profitemur et docemus, symbolum apostolicum et caetera oecumenica symbola esse breves quidem, maximeque pias, atque in verbo dei solide fundatas fidei Christianae confessiones, quibus haereses, quae iis temporibus ecclesias Christi perturbarunt, perspicue et solide in compendio refutantur; minime vero in istis symbolis, nedum in solo symbolo Apostolico, omnes et singulos fidei articulos fundamentales, seu omnia, quae homini Christiano ad salutem scitu et cognitu sunt necessaria, contineri, adeo ut nihil debeat haberi pro dogmate fidei fundamentali, quod in illo non contineatur, utque aliorum divinitus revelatorum omnium nec ignorantia, nec inficiatio per se exitiosa sit saluti, dummodo credantur ea, quae in symbolo isto apostolico comprehenduntur, prout populari et simplici illo modo ac sensu in symbolo expressa sunt, quum multo plures sint articuli fidei, neque tam paucis verbis satis significanter possint exprimi.

Reiicimus eos, qui docent, ea omnia, quae cognitu et creditu sunt necessaria, necessitate tum medii, tum praecepti, contineri in symbolo apostolico, eosque, qui haec contractius etiamexposita sincera mente recipiunt et amplectuntur, pro Christianis, Dei filiis, et proinde fratribus et cohaeredibus aeternae vitae esse habendos.

Ita D. G. Calixtus parte 1. responsi maledicis theologorum Moguntinorum vindiciis oppositi, §. 35: „Symbolum apostolicum continet summam totius doctrinae apostolicae, cuivis adulto et rationis compoti ad salutem necessariae.“ Item §. 42. „*Qui nihil aliud* sciverint, vel intelligant, quam solum fidei capita, prout populari et simplici illo modo ac sensu in symbolo sint expressa, haec ipsa iis *satis esse* ad salutem.“ §. 66: „Hisce ita expositis, repetimus rerum ad fidem spectantium distinctionem, cuius etiam superius facta fuit mentio. Nempe alia antecedere, alia constituere, alia consequi. Quae autem constituunt, haec ipsa secundum se et substantiam, ut sic dicam, suam, et quemadmodum declaratum est, cognitu et creditu sunt necessaria, necessitate tum medii, tum praecepti, et continentur symbolo apostolico.“ Gemina his in append. *der Widerlegung* [D. Welleri] *A. 3.* leguntur: „Credenda comprehenduntur symbolo apostolico, simplicissime quidem, et prout cuivis homini adulto ad salutem sufficiunt.« Et in desiderio et studio concordiae ecclesiasticae idem ille §. 5. ita scribit: „Quae„ (incommoda scil. praecedentia) „valido argumento elidentur, si non obstante sententiarum aliquarum diversitate, alter alterum (Lutheranus Papistam, vel Calvinianum) „habeat Christianum, Dei filium, et proinde fratrem ac cohaeredem aeternae vitae.« Nec aliter idem Calixtus in consideratione seu epicrisi ad colloquium Thoruniense §. 20: „Ad credenda, quae ad intellectum pertinent, plus non requiri, quam ut articuli fidei ita nude, quemadmodum in symbolo Apostolico proponuntur,

credantur.« Adde Dreier. *Erörterung* p. 644. Laterman. *im ersten Theil gründlichen Berichts vom Fundament der Seligkeit Cap. II.*

Punctum 4. (F. C. p. 632.)

Profitemur et docemus, in symbolis Catholicis et generalibus haereses quidem, quae olim Ecclesias Christi perturbarunt, refutatas esse, nostris tamen temporibus, propter subinde exortas haereses, aliis insuper opus esse symbolis, qualia sunt libelli ecclesiarum nostrarum symbolici, quibus illae a Romanensibus, aliisque deinde enatis, reiectis et damnatis haeresibus, seiungantur.

Reiicimus eos, qui docent, haereticos non esse, nisi qui symboli Apostolici articulum quendam positive, expresse ac directe negant, et tanquam falsum reiiciunt, ac salvis modo symbolis antiquis, ceu fundamentis, diversitatem opinionum, utpote circa quaestiones solum iuxta enatas, et minus sive necessarias sive periculosas, ferendam esse.

Ita docet Calixtus responso Moguntinis dato §. 78: »Observandum autem fuerit, eos, qui Christiani audire cupiunt, et articulum quendam fidei nihilominus expresse ac directe negant, haereticos esse, et quidem proprie et in rigore haereticos; si ob defectum institutionis simpliciter nesciant, haberi poterunt tanquam catechumeni et imperfecti Christiani; sed si propositum et eatenus non incognitum positive negent, id est, tanquam falsum reiiciant, haeretici fuerint. Quamvis enim iudicium de hominis Christum professi damnatione nemo sibi temere arrogare debeat, *videtur* tamen de eo, qui articulum fidei illo, quo diximus, pacto negaverit, in sequiorem partem sine temeritate pronunciari posse.« Epitome Theolog. Moral. pag. 462. »Video equidem sperari non magis posse, ut vestra pars Augustanam confessionem recipiat, quam ut nostra Tridentinum concilium admittat. Illius igitur articulos porro considerare, et cum huius decretis aut vestrorum sententiis conferre supersedebo. Compendium oportet facere, et fieri oportere semper ego existimavi, cum verborum, tum litis. Ad caput potius negotii et arcem causae accedentes dicimus cum M. Basilio: »Nos nec ab aliis praescriptam nobis recentiorem fidem acceptamus, nec ipsi aliis mentis nostrae foetus obtrudere audemus, ne humana commenta existimentur esse verba religionis, sed quae a s. patribus edocti sumus, ea interrogantibus nos annunciamus.« Recensitis symbolis addit Calixtus: »Fundamentis salvis, diversitatem ut opinionum circa quaestionis iuxta enatas, et minus sive necessarias, sive periculosas, ita quoque rituum et ceremoniarum ferre possumus.« Unde etiam est, quod censeat Calixtus, solvi posse iuramentis non minus eos, qui Augustanae confessioni, quam qui concilii Tridentini decretis adstricti sunt, et affectum erga suam sectam deponere pag. 206. 207. quandoquidem quaestio de articulo fidei proprie ita dicto directe inter ipsos non moveatur, ut in Epicrisi ad colloquium Thoruniense §. 5 scribit. Dreierus *Erörterung pag. 765: »Doch ist nach der ältesten Kirchenlehrer Meinung derselbe ein Ketzer, der den catholischen Verstand des* Symboli, *oder der Glaubens-Articul, die allen zu wissen nöthig sind, leugnet. Auf die Art muss* directe *von dem einfältigen, allgemeinen Verstande des* Symboli *etwas geleugnet werden,*

nicht per consequentiam. *Die blosse* contraria opinio *des* Symboli *ist eine Ketzerei* materialiter.«

2. Articulus prooemialis posterior, in quo agitur de sacra scriptura.

Punctum 5. (F. C. p. 632. 881.)

Profitemur, et docemus, quod scripta prophetica et apostolica veteris et novi testamenti, tanquam scripta testium veritatis caelestis maxime ἀξιοπίστων, ut limpidissimi purissimique Israelis fontes, nec non ut unica et certissima credendorum regula recipi debeant, nec opus habeant aliquo testimonio certiore patrum, ut Dei verbum esse cognoscantur. Alioquin enim non forent unica et certissima credendorum regula.

Reiicimus eos, qui docent, testimonium ecclesiae necessarium esse ad cognoscendum Dei verbum, ita, ut sine illo per alia κριτήρια cognosci nequeat; autoritatem s. literarum aliunde non constare, nisi e testificatione ecclesiae; et qui inficiantur, e scripturis ipsis haberi posse autoritatem s. literarum divinam, librosque, quos habemus, sinceros, ac incorruptos esse; imo negant, credendum esse scripturae s. de sui ipsius autoritate ac sinceritate testificanti, et requirunt ad eam credendam aliud Dei verbum, vel ecclesiae testimonium.

Ita Dreierus *in der gründlichen Erörterung,* pag. 2: »*Diese* Indicia *und* Signa, *Kenn- und Merckzeichen alle mit einander können ihren* effect *nicht erreichen, es sey denn, dass das Zeugnüs der alten Kirchen, die die Bücher von den Aposteln selbst empfangen, vorher gehe oder darzu komme.* Et pag. 3. *Das Zeugnüs der Kirchen ist eine nothwendige* praesupposita conditio, *ohne welche man das innerliche Zeugnüs des Geistes Gottes im Hertzen nicht haben kan.*« Item pag. 5: »*Dass diese Episteln Pauli an die Römer, Galater, Epheser, Göttliche Schrifften seyn, die Epistel Pauli an* Senecam *keine Göttliche Schrifften seyn, das ist nirgends geschrieben, und wenn es schon da stünde, so wäre doch die Frage, ob auch dasselbige Buch das rechte wäre, das solches saget.*« Et pag. 6: »*Es hilfft auch nicht, dass man sagen wolte, der heilige Geist zeuget solches in den Hertzen der Gläubigen, aber durch die Schrifft, wann sie dieselbige lesen und betrachten. Denn darinn stehet dieses Wort nicht: »das ist eine unverfälschte Göttliche Schrifft,« und wenn es schon darstünde, so würde noch ein ander Wort, und Zeugnüs erfordert, das auch von diesem Wort zeugete.*« De corruptelis, quae in fontes irrepserint, videatur Calixtus Harmon. Evangelist. pag. 20. et 499.

Punctum 6. (F. C. p. 570. 632.)

Profitemur et docemus, omnia scripta prophetica et apostolica dici divina, qui a Deo ceu fonte sunt, et divinitus tradita veritas, nihilque illis inveniri, quod Deum non habeat autorem, vel Deo inspirante, suggerente et dictante non sit scriptum, testibus Paulo 1 Cor. 2, 13. 2 Tim. 3, 16, et Petro, 2 Petr. 1, 20. 21.

Reiicimus eos, qui docent, scripturam dici divinam, non quod singula, quae in ea continentur, divinae peculiari revelationi imputari oporteat, sed quod praecipua, sive quae

primario et per se respicit ac intendit scriptura, nempe quae redemtionem et salutem generis humani concernunt, non nisi divinae illi peculiari relevationi debeantur.

Ita docet D. G. Calixtus parte I. responsi maledicis theologorum Moguntinorum vindiciis oppositi, et editi Helmaestadii 1644. Verba §. 72. sunt haec: »Neque enim scriptura dicitur divina, quod singula, quae in ea continentur, divina peculiari relevationi imputari oporteat, (verbi gratia de duobus filiis Abrahami, de patre Davidis, quae sunt exempla Thomae, de serie et successione regum Ierosolymae et Samariae, quod Herodes fuerit rex Iudaeae, Pilatus praeses, aut quod Timotheo scribit sanctus Paulus, 2 Tim. 4, 13: penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies:) sed quod praecipua, sive quae primario et per se respicit ac intendit scriptura, nempe quae redemtionem et salutem generis humani concernunt, non nisi divinae illi peculiari revelationi debeantur; in caeteris vero, quae aliunde sive per experientiam, sive per lumen naturae nota, consignandis, divina adsistentia et spiritu ita scriptores sint gubernati, ne quidquam scriberent, quod non esset ex re, vero, decoro, congruo.« et §. 74. iterum: »Caeterum quae in scriptura supra naturam sunt, et facultatem cognoscendi humanam excedunt, peculiari divina revelationi accepta ferimus, et quia Deus se haec revelasse per suum ipsius spiritum testimonio divino, sed occulto, nos certos reddit, ideo credimus fide, qualem Deo dicenti et testificanti debemus; quae fides secundum se est simpliciter apprehensiva, non discursiva. Reliqua, quae in sensus incurrunt, aut aliunde nota fuerunt, Deus scriptoribus peculiariter non revelavit, gubernavit tamen eos per suam adsistentiam, ne quidquam scriberent a vero alienum.«

Punctum 7. (Praef. Conc. p. 1. F. C. p. 570.)

Profitemur et docemus, scripta Doctorum veteris ecclesiae sacris literis nequaquam esse aequiparanda, nihilque pro prophetico et apostolico esse habendum, nisi quod prophetica et apostolica scripta cum veteris, tum novi testamenti in se continent, nec praeter ea aliquid occurrere, quod scripturae sacrosanctae nomen mereatur, secundum Esai. 8, 20. Luc. 16, 20, Joh. 5, 39. Gal. 1, 8. 9. 2 Tim. 3, 16. 2 Petr. 1, 21. Apoc. 22, 18.

Reiicimus eos, qui docent, pro verbo apostolico et scriptura explicata habendum esse, quod doctores veteris ecclesiae in scriptis, quae adhuc superant, uno ore docent, et tanquam apostolicum se accepisse tradunt, et praeter scripturam quam implicitam traditionem dicunt, dari scripturam explicatam, quae sit traditio ecclesiastica.

Ita docet D. Georgius Calixtus in disputatione theologica de auctoritate antiquitatis ecclesiasticae habita Helmstadii 1639, die 12. Ian. §. 20. quam Calixtus, tanquam suum scriptum allegavit *in der gründlichen Widerlegung* parte 1. §. 39. 42. 48. Verba sunt haec: »Quapropter non debet ambigi, quum ex scriptis Dd. veteris ecclesiae, quae adhuc superant, consensus antiquitatis sufficienter erui queat, et pro *apostolico* habendum sit, quod illi uno ore docent, et *tanquam apostolicum* se accepisse tradunt.« Similiter D. Iohannes Latermannus in notis ad tractatum Georgii Cassandri de officio pii viri, editis Regiomonti 1650. Verba sunt haec: »Scriptura igitur *explicata* et *resignata traditio* non

inepte dicitur, quia nimirum traditio explicat et resignat scripturam, dum verum eius sensum manifestat, (quod certe nos nostra etiam traditione, h. e. doctrina viva voce tradita facimus, quoties scripturam sive in cathedra academica, sive in templo ad populum explicamus). Scriptura autem implicata traditio dici potest, quatenus traditionem, seu verum sensum, qui per testimonium et doctrinam ecclesiae manifestatur, in se continet.« Nec aliter D. Christian Dreier *in gründlicher Erörterung, gedruckt zu Königsberg, 1651.* pag. 16: *»Ja dis Wort in der Kirchen ist das Wort der Schrifft mit mehr Worten erkläret, dass es die Ketzer so nicht verkehren können: es ist* scriptura explicita, *wie etliche reden, die ausgelegte Schrifft, die* scriptura *aber ist* traditio Apostolorum implicita, *die Auslegung der Apostel in den Worten der Schrifft kurz gefasset.«*

Punctum 8. (F. C. p. 632. 880. 881.)

Profitemur et docemus, prophetica et apostolica scripta, ut limpidissimos purissimosque Israelis fontes, sola sufficere, ex quibus ea, quae ad salutem hominibus cognitu sunt necessaria, sine ambiguitate et similiter ab omnibus audiri, percipi ac conservari possunt; adeoque veram et salvificam fidem nullius neque veteris, neque recentioris ecclesiae doctoris testimonio, sed solius et unius Dei verbo, in scriptis Prophetarum et Apostolorum, testium veritatis coelestis maxime ἀξιοπίστων, comprehenso, velut fundamento immoto inniti oportere, Ps. 119, 105. 2 Tim. 3, 15. 2 Petr. 1, 19.

Reiicimus eos, qui docent, propter varii erroris anfractus multum necesse esse, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur, eam potissimum ob caussam, quia, quaecunque ab omnibus veteribus patriarchalibus ecclesiis unanimi consensu traduntur et approbantur, illa non est, cur tanquam catholica et ab ipsis Apostolis profecta recipere dubitemus.

Ita docet D. Georgius Calixtus in disputatione theologica de auctoritate antiquitatis ecclesiasticae, cuius paulo ante meminimus, §. 7. inquiens: »Facile autem, opinor, ex dictis perspicere licet, quam verum sit, quod Vincentius noster supra inculcabat, nempe propter tantos tam varii erroris anfractus multum necesse esse, ut propheticae et apostolicae interpretationis linea secundum ecclesiastici et catholici sensus normam dirigatur.« Et §. 10: »Cum primis autem sedes patriarchales hic a nobis considerari debent, et quidem omnes, quae praeter Romanam non tantum in Romano imperio fuerunt, sed hoc hodie quoque singulari Dei beneficio, etsi sub iugum Turcicum redactae, superant. Sunt autem Constantinopolitana una cum tota ecclesia Graeca, Alexandrina, cui Aethiopica adhaeret, Antiochena cum Syria, et Ierosolymitana.« Et rursus §. 11. sequente: »Quaecunque ergo ab omnibus illis ecclesiis unanimi consensu traduntur et approbantur, illa non est, cur *tanquam catholica et ab ipsis apostolis profecta* recipere dubitemus.« Eandem testimonii priscae ecclesiae necessitatem iam olim propugnavit Calixtus, ex Vincentio Lerinensi, in epitome theologiae moralis, edita Helmaestadii 1634. pag. 256: »Quod etsi perfectus sit scripturae canon, opus tamen fit, ut ei ecclesiasticae intelligentiae iungatur autoritas, quia

videlicet pro ipsa sua altitudine non uno eodemque sensu ab universis accipitur.« Idem legitur *in der gründlichen Widerlegung, gedruckt zu Lüneburg, 1641.* parte I. §. 40. Nec aliter D. Christian Dreier *in der gründlichen Erörterung* pag. 17. 18. et D. Johannes Latermannus, in notis ad tractatum Georg Cassandri de officio pii viri, F. 3. fol. 1. Uterque verba Vincentii Lerinensis, quorum Calixtus et Horneius locis allegatis faciunt mentionem, adducunt simul ac approbant.

Punctum 9. (F. C. p. 570. 632. 881.)

Profitemur et docemus, unicam et certissimam regulam et normam seu principium, secundum quod omnia dogmata, omnesque doctores aestimari et iudicari oporteat, nullum omnino aliud esse, quam prophetica et apostolica scripta, cum veteris, tum novi testamenti, et fidem nostram nullius neque veteris, neque recentioris ecclesiae doctoris testimonio, sed solius et unius Dei verbo in scriptis Prophetarum et Apostolorum, testium veritatis coelestis maxime ἀξιοπίστων comprehenso, velut fundamento immoto inniti debere. Sicut scriptum est Ps. 119, 105. Gal. 1, 8. nec non Ps. 19, 9. Gal. 6, 16. 2 Tim. 3, 16. et 2 Petr. 1, 19.

Reiicimus eos, qui duplex dogmatum fidei constituunt principium, unum primarium, secundarium alterum, quorum illud divinae legis autoritatem, hoc ecclesiae (ut vocant) catholicae traditionem solent appellare, eamque infallibilem, non tantum principium quoad hominem, sed etiam quoad rem ipsam, ex consensu hominum, imo Dei ipsius mandato.

Ita docent professores Helmstadienses, Georgius Calixtus et Conradus Horneius *in der gründlichen Widerlegung* contra Buscherum parte I. §. 31: »*Es ist aber vielgemelter* consensus primaevae antiquitatis *in alle Wege auch ein* principium ad rem, *nicht zwar* primum et summum, *denn es hat seine* dependen*tz von der Schrift; sondern* secundarium.« Addendi sunt ibidem §. 7. 39. 107. 109. Nec aliter ea de re sentit D. Calixtus in epitome theologiae moralis parte I. pag. 125. 165. 171. 172. 206. 210. etc. item pag. 225. 244. 303. 318. 445. 475. »Id probet [Nihusius], inquit pag. 247, et e principiis certis atque extra dubitationis aut controversiae aleam positis evincat; qualia in disciplina fidei scripturam et consensum antiquitatis esse *similiter* omnes hactenus fatemur.« Et pag. 317. »Et sic probatio quidem ab alterutra affirmante parte eo non modo iustius exigi, sed expeditius etiam afferri poterit, quo certius est, s. scripturam et legitimam traditionem sive consensum antiquitatis, tanquam certa et dubitata principia, e quibus doceri omnia oporteat, ab utraque admitti.« Et in disputatione de sanctissimo trinitatis mysterio habita respondente M. Johan. Latermanno §. 17. seq. et §. 29. nec non in appendice dissertationis de mysterio trinitatis §. 14. Cum quo consentit D. C. Horneius, in praefatione tractatus theol. de sacris et divinis scripturis, non procul a fine, et dissertat. theolog. 2. §. 188. »Nempe qui in fide sana sanus atque integer permanere vult, duplici modo *munire fidem suam*, Domino adiuvante, debet, primo scilicet divinae legis autoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione,« quemadmodum ex Vincentio Lerinensi loquuntur. Item Dreier *Erörterung*

p. 25: »*Die Göttliche Wahrheit wird erwiesen,* principaliter *und vornehmlich aus der Schrifft, und* secundario *aus der Kirchen Zeugnüs, oder wie* Vincentius *redet,* primum divinae legis autoritate, tum deinde ecclesiae catholicae traditione *und solches nicht* per se, *und* ex absoluta necessitate, *sondern* propter haereticos, *wegen der vielfältigen Ketzereien, die die Schrifft verkehren,* ut aut nulla, aut incerta in iis sit victoria«

Articulus I. Augustanae Confessionis de Deo.

Punctum 10. (A. C. Art. I. Apol. ad Art. I. Catech. p. 502.)

Profitemur et docemus, philosophum quidem non posse ignorare, Deum esse, aeternamque illius potentiam ac divinitatem, a salvandis tamen id credendum esse, ac proinde teneri theologum id quoque ex scriptura s. probare, nempe unam esse essentiam divinam, quae et appellatur et est Deus, aeternus, incorporeus, impartibilis, immensa potentia, sapientia, bonitate; cum notitia, quae de Deo eiusdemque attributis ex libro naturae hauritur, sit imperfecta et languida, et ut Paulus eam appellat ignorantia Dei, Gal. 4, 8. nec saluti aeternae sufficiat procurandae, secundum Genes. 17, 1. Levit. 11, 45. Deuter. 32, 4. Psalm. 90, 1. Daniel. 2, 20. et Iohan. 4, 24.

Reiicimus eos, qui docent, quod sit Deus, non debere a theologo probari sed tanquam naturaliter supponi, adeoque articulum fidei non esse, quod Deus sit, infinite perfectus, bonus, sapiens, sibi sufficiens, ac persequi theologiam tantum ea e sacris literis, quae alioquin genere humano incognita forent, et impervia.

Ita docet D. G. Calixtus in epitome theologiae, edita Brunswigae anno 1634, pag. 69. et 70. hisce verbis: »De Deo itaque, quoniam lumine rationis e rebus factis Rom. 1. colligit et concludit philosophia, quod sit, quod unus sit, infinite perfectus, bonus, sapiens, potens, sibi sufficiens, etc.: huiusmodi missa facit theologus, sive, ut rectius loquar, praesupponit, tanquam in inferioribus disciplinis tractata et demonstrata, et tantum ex propriis sibique peculiaribus principiis, nimirum divinis literis, ea persequitur, quae alioquin ingenio humano incognita forent et impervia.« Et D. Horneius diss. theol. III. habita Helmstadii 13. Kal. Iunii 1637. §. 2. ita ait: »Ubi principio quidem, quod sit Deus, non probatur, sed tanquam naturaliter notum supponitur. Non probatur id hic, inquam, sed supponitur; sicut enim nulla caeterarum disciplinarum omnium obiectum suum probat, sed astrorum scientia astra, numerorum numeros esse supponit, ita et doctrina de Deo, Deum esse, non docet, sed sumit: nec enim theologia esse potest, nisi Deum aliquem esse detur, de quo agat.«

Punctum 11. (Apol. ad Art. I. F. C. p. 627. 830.)

Profitemur et docemus, quicunque vult salvus esse, ante omnia opus est, ut teneat Catholicam, id est ab omnibus Christianis ubique et semper creditam fidem. Quam nisi quisque integram inviolatamque servaverit, absque dubio in aeternum peribit. Fides autem

Catholica haec est, ut unum Deum in trinitate, et trinitatem in unitate veneremur. Neque confundentes personas, neque substantiam separantes. Alia enim est persona patris, alia filii, alia spiritus sancti. Sed patris et filii et spiritus sancti una est divinitas, aequalis gloria, et coaeterna maiestas. Qualis pater, talis filius, talis spiritus sanctus. Increatus pater, increatus filius, increatus spiritus sanctus. Immensus pater, immensus filius, immensus spiritus sanctus. Aeternus pater, aeternus filius, aeternus spiritus sanctus. Et tamen non tres aeterni, sed unus aeternus, secundum antiquissimum S. Athanasii symbolum.

Reiicimus eos, qui docent, quod sufficiat credere, unum esse Deum, qui pater sit, et filius, et spiritus sanctus, neque ad credenda, sive ad articulos fidei proprie stricteque ita dictos, quorum videlicet ignorantia salutem excludit, pertineant notiones divinae, proprietates et relationes, quomodo et a se invicem et ab essentia modaliter, sive virtualiter, sive alio modo distinguantur, personasve constituant, imo Dei filium unum cum patre Deum in unitate illa, absque explicita distinctionis personalis cognitione, a fidelibus cultum et adoratum fuisse.

Ita D. Georgius Calixtus part. I. responsi maledicis theologorum Moguntinorum vindiciis oppositi §. 28. loquitur: »Sufficit credere, unum esse Deum, qui pater sit, et filius, et spiritus sanctus; filium incarnatum esse, et hominem factum; a Deo creatum esse mundum, mortuos resuscitatum iri, etiamsi non penetremus, quomodo una natura in tribus personis, aut vice versa duae naturae in una persona subsistant.« Ibidem §. 32: »Plurimum autem interest, num ei, ut mero homini, vel merae creaturae, an vero, ut Deo fidendum, et in eum sperandum. Equidem priusquam, ut persona a patre distincta, prodiret seque manifestaret et exhiberet, ut unus cum patre Deus in unitate illa, absque explicita distinctionis personalis cognitione cultus et adoratus fuit. Ex quo autem ut persona a patre distincta apparuit, hactenus ei sub ista etiam ratione honorem et cultum deferri oportet.« Nec non §. 99: »Ita quando agitur de notionibus divinis, de proprietatibus et relationibus, quomodo et a se invicem, et ab essentia distinguantur, personasque constituant, quaestiones sane sunt de rebus articulum fidei concernentibus, nullo tamen modo de ipso articulo proxime et immediate. Neque enim illico articulum fidei vel affirmaverit, vel negaverit, qui hic modalem, aut virtualem aut eiusmodi aliquam distinctionem sive admiserit, sive reiecerit.«

Punctum 12. (Vide libros symb. uti supra.)

Profitemur et docemus, eos, qui volunt salvi esse, sive in veteri, sive in novo testamento vixerint, hodieque vivant, et imposterum victuri sint, de trinitate debere sentire: patrem a nullo esse factum, nec creatum, nec genitum; filium a patre solo esse: non factum, nec creatum, sed genitum; spiritum sanctum a patre et filio, non factum, nec creatum, nec genitum, sed procedentem. Unum ergo patrem, non tres patres, unum filium, non tres filios, unum spiritum sanctum, non tres spiritus sanctos. Et in hac trinitate nihil prius, aut posterius, nihil maius aut minus; sed totas tres personas coaeternas sibi

esse et coaequales, ita ut per omnia, et trinitas in unitate, et unitas in trinitate veneranda sit, sicut symbolum Athanasii loquitur.

Reiicimus eos, qui docent, mysterium trinitatis patriarchis equidem et prophetis suo quodam modo ex peculiari Dei revelatione cognitum fuisse, minime vero in libris veteris testamenti ita traditum, ut a quovis ibi deprehendi aut olim potuerit, aut nunc, seposito novo testamento, possit, quemadmodum et explicita fides trinitatis antiqui foederis temporibus ad salutem necessaria non fuerit.

Ita Calixtus in disput. de sanctissimo trinitatis mysterio contra Socinianos §. 5. 6. 7. 8. „Quamquam enim (trinitatis) mysterium, de quo agimus, patriarchis et prophetis suo quodam modo ex peculiari Dei revelatione cognitum fuisse inficias ire nolimus: ita tamen in libris, quos instinctu spiritus s. ediderunt, contineri, ut a quovis ibi deprehendi, aut olim potuerit, aut nunc seposito novo testamento possit, id vero negamus, ibique vestigia potius, quam aperta animumque convincentia dicta reperiri, sive, ut cum s. Augustino loquamur, insinuari potius, quam clare proponi mysterium existimamus.“ Et ibid. §. 7. iterum: „Quae attulimus hactenus, non eo tantum faciunt, ut invalida disputandi ratio evitetur, sed id praeterea ostendunt, explicitam fidem trinitatis antiqui foederis temporibus ad salutem necessariam non fuisse.“ Quibus paria idem Calixtus mandavit literis in epitome theol. moralis pag. 74. Verba sunt ista: „Exigit autem“ (nempe lex novi testamenti, ut eam saepius appellat) „fidem non implicitam, ut vocant, vel confusam, qualis in vetere pacto sufficiens erat, sed explicitam et distinctam.“ Vide eundem Calixtum *in der Widerlegung* D. Welleri, etc. §. 10. 11. 45. 66. 86. *Verantwortung auf das Churfl. Schreiben* §. 4. §. 15. 18. circa finem ibid. §. 19. sub finem.

Punctum 13. (Catech. p. 304. 404. 503, 627.)

Profitemur et docemus, articulum de ss. trinitate esse in libris veteris instrumenti fundatissimum, cum illi non tantum doceant, tres esse sacrosanctae trinitatis personas, Genes. 1, 26. Ps. 33, 6. Esaiae 6, 3. 48, 16. 63, 8. 10. 11. 16. sed etiam firmissime adstruant, unum esse Deum verum, Deut. 6, 4. eumque unum Deum, una cum Deo patre esse quoque Dei filium Ps. 2, 7. Ier. 23, 6, et Deum spiritum sanctum, utpote cui competant divina nomina 2 Sam. 23, 2, attributa, Ps. 139. Es. 11, 2. et opera Ps. 33, 6. Iob. 33, 4. Nehem. 9, 20. Ps. 143, 11.

Reiicimus eos, qui docent, in libris veteris testamenti, quos instinctu spiritus sancti prophetae ediderunt, vestigia trinitatis potius, quam aperta animumque convincentia dicta reperiri, seu insinuari potius, quam clare proponi trinitatis mysterium.

Ita docet G. Calixtus in verbis puncto antecedente allegatis. Ea sunt haec: „Quamquam enim (trinitatis) mysterium de quo agimus, patriarchis et prophetis suo quodam modo ex peculiari revelatione Dei cognitum fuisse inficias ire nolimus, ita tamen in libris, quos instinctu spiritus sancti ediderunt, contineri, ut a quovis ibi deprehendi aut olim potuerit, aut nunc seposito novo test. possit, id vero negamus, ibique vestigia potius, quam aperta

animumque convincentia dicta reperiri, sive ut cum S. Augustino loquamur, insinuari potius, quam clare proponi mysterium existimamus.« In disput. de trin. contra Soc. §. 5. Similiter scribit D. C. Dreier, *in gründl. Erört.* pag. 50. 51: *»Man gestehet gerne, dass alle und jede im alten Testament verpflichtet gewesen, zu glauben an Gott, der sie erschaffen, der sie durch den Messiam auch erlösen würde, und durch den heiligen Geist heiligte, welches gewiss eine Erkentniss der heiligen Dreyfaltigkeit war, wiewohl nicht* distincta, clara *und* explicita, *dass diese drey Personen* (quid? si loco harum trium personarum ponantur Deus Creator, Moyses et Aaron?) *in einem göttlichen Wesen wären, und wie sie zu unterscheiden; davon doch eine klärer Erkäntniss gehabt haben die Patriarchen, Propheten und das Sanhedrin, oder der grosse Rath zu Jerusalem, die siebenzig Eltesten, welche die Geheimniss wohl bewahren musten, die der Messias offenbahren, und klar an den Tag bringen solte, welche sie auch dem gemeinen Manne gerne verholen und nicht klärlich fürgetragen, wie das die Schrifften der Jüden, so wohl alte als neue bezeugen.«*

Punctum 14. (F. C. p. 698. 780.)

Profitemur et docemus, Deum esse spiritualem indivisam essentiam, quae ubique et in omnibus creaturis est, et ubi est, ibi (praesertim in credentibus et sanctis habitans) suam secum maiestatem vel essentiam habet, ac proinde non dona Dei duntaxat, sed Deum ipsum in credentibus habitare.

Reiicimus eos, qui docent, non esse in nobis spiritum s. nisi per donum aliquod suum, quod in nobis efficiat.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. moralis pag. 14. hisce verbis: »Non est autem in nobis spiritus s. *nisi per donum* aliquod suum, quod in nobis efficiat.« Eundem errorem repetit Calixtus in appendice diss. de myst. trin. §. 15: »D. Hülsemannus docet, praeter communem illam omnium hominum unionem cum substantia Dei per naturae humanae conditionem, de qua Act. 17. 28. et praeter unionem substantiae humanae et accidentis, seu operationum et motuum divinorum tantum, docet inquam, uniri substantiam hominis fidelis cum substantia totius ss. trinitatis per iuncturam substantiae ad substantiam.« Quod tanquam »novitatem Hülsemannicam« reprobat ibidem Calixtus; tametsi nihil aliud, nisi mystica propinquior ipsius substantiae divinae cum nostra coniunctio, qua, ut Paulus loquitur 1 Cor. 6, 16., fidelis etiam unus sit cum Deo spiritus, indicata fuerit, ne credatur Deus tantum ratione donorum et virtutis, sed etiam ratione divinae essentiae suae fidelibus propinquior, substantiali propinquitate, non sola operatione; utut, quomodo id se habeat, mentis nostrae indagine assequi non valeamus.

Punctum 15. (Catech. p. 408 – 409.)

Profitemur et docemus, Deum Israelis solum pro Deo habendum esse, et sic debere appellari, qui fons perennis est, et perpetuo scaturiens, affluentissimis bonis exundans, et a quo omne, quicquid uspiam boni est et dicitur, emanat, creaturas vero tantum manus

esse, canales, media et organa, quorum opera et adminiculo Deus omnia largitur hominibus, adeoque eas attributis, nominibus ac cultu divino non esse accipiendas Deuter. 6, 12. Esai. 42, 8. 48, 2. Matth. 4, 10.

Reiicimus eos, qui illa veteris testamenti loca, in quibus Deus Israel, qui verus citra omnem controversiam Deus est, apparuisse legitur personis angelorum, tanquam legatorum, accommodant, adeoque non vulgare argumentum, quo divinitas filii Dei et spiritus s. nititur, labefactant, imo ea, quae soli vero Israelis Deo competunt, creaturis attribuunt.

Ita docet D. G. Calixtus, quando in disp. de st. trin. myst. §. 24. sic scribit: „Ubi postremi huius loci occasione illud observandum, veteres, si non omnes, attamen plerosque, illa V. T. loca, in quibus Deus Israel, qui verus citra omnem controversiam Deus est, apparuisse legitur, Christo servatori nostro accommodare. Ex quo unanimem veterum de divinitate Christi consensum liquido constare arbitror: quanquam ipsa illa inde ita firmiter fortassis non adstruatur, cum apparitiones istas novi instrumenti codex, optimus sine dubio veteris interpres, angelis tribuat.“ Unde idem Calixtus in historia Iosephi pag. 56. et seq. angelum, qui Iacobum eruerit ab omni malo, Genes. 48, 16. non de Dei filio, verum angelo creato interpretatur, adiecto hocce commentario: „Extra tamen negotium incarnationis et redemptionis nostrae, quando videlicet non agitur de Dei filio, in carnem propter nostram salutem mittendo, aut misso, sed, ut hic, de rebus longe aliis, de prosperitate videlicet uni et alteri homini conferenda, in talibus, inquam, nescio an tutum sit filium Dei angelum, id est nuncium, legatum, sive quod idem est ministrum dicere, et annon hoc ipsum sit divinitati eius detrahere. Sane ut in rerum creatione, sustentatione et gubernatione, ita quoque in conferenda Ephraimo et Manassi felicitate non est nuncius aut minister, sed una cum patre suo causa princeps, eiusdemque potestatis et maiestatis. Malo itaque de angelo proprie et simpliciter accepto intelligere.“ Vid. item dissert. de duabus quaestionibus §. 32. et 39. Ita etiam Horneius de angelo creato explicuit, Exod. 14. 19. 23. 20. Vide eum dissertat. theol. V. §. 46. Dreier *gründl. Erört.* pag. 12: *„Dann auch ein König oder Fürst abwesend, vielmehr aber gegenwärtig durch seine Diener reden kan, dem man auch antwortet, giebet ihm seinen Nahmen und Tittel, thut ihm sonderliche Reverentz und Ehre an, wie vielmehr haben die Ertzväter Gott in seinen Engeln gegenwertig, Herr, nennen, ihn anreden und ihm seine gebührende Ehre beweisen können.“* Et pag. 117: *„In der andern Erscheinung, da Gott das Gesetze gab, sagte er Exod. 20, 2: Ich bin der Herr dein Gott, der ich dich aus Egypten Land aus dem Diensthause geführet habe; und dennoch wird diese Rede einem Engel zugeschrieben.“*

Punctum 16. (Apol. ad A. C. I. p. 50. Catech. p. 410.)

Profitemur et docemus, unam esse essentiam divinam individuam, et tamen tres esse distinctas personas, eiusdem essentiae divinae, et coaeternas, patrem, filium, et spiritum sanctum, aliterque sentientes extra ecclesiam Christi, et idololatras esse, et Deum contumelia afficere, quales sunt Iudaei et Muhammedani.

Reiicimus eos, qui docent, Iudaeos et Muhammedanos ab idololatria esse alienos.

Ita docet D. Fridericus Ulricus Calixtus in Exerc. de Deo, divinisque attributis, habita Helmstadii, die IX. Apr. 1652, ubi §. 57. sic scribit: „Iudaei certe, quod nemo ignorare potest, ex quo e Babylone reduces facti sunt, ab omni Idolorum cultu plane abhorruerunt. Muhametani etiam unum et solum Deum divino et religioso cultu adorandum et prosequendum esse acriter urgent et profitentur. Hinc itaque scripsit alicubi venerandus parens: *Iudaei et Muhametani ab idololatria alieni sunt.*“ Idem Senior in desiderio et studio concordiae ecclesiasticae §. 2. statim ab initio, et *Widerlegung* Num. 48.

Art. II. et XIX. Aug. Conf. de peccato eiusdemque caussa et, quae illi fuit opposita, imagine divina.

Punctum 17. (Apol. p. 53. 54. 58. F. C. p. 640—43.)

Profitemur et docemus, iustitiam originalem, ad quam primi parentes a Deo fuerunt conditi, eis fuisse concreatam, id est naturae implantatam, tanquam perfectionem debitam, adeoque per creationem in homine sapientiam et iustitiam effigiatam esse, quae Deum apprehenderet, et in qua reluceret Deus, ita ut natura suam bonitatem et vires, etiam in spiritualibus rebus habuerit, ac tota bona ac pura fuerit, et in suis naturalibus hoc est in potentiis et viribus suis naturalibus perfecta et integra, Genes. 1, 26. 27. Col. 3, 10. Eph. 4, 24.

Reiicimus eos, qui docent, protoplastum in tali statu conditum fuisse, in quo vera Dei agnitio, imago sapientiae et iustitiae Dei, ut et vires in spiritualibus aliquid cognoscendi, vel Deum diligendi, nullatenus ad concreatam perfectionem et vires ipsi naturales pertinuerint, adeoque statum aliquem *purorum* et *merorum naturalium*, quae vocant, hic comminiscuntur ante lapsum, qualis forte iam nobis, secundum naturam post lapsum corruptam, assignari possit.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. p. 94. et 95. hisce verbis: „Sed ut haec rectius intelligantur, eoque plenior et distinctior subiecti nostri cognitio habeatur, proponemus particulatim, quae naturalia in homine sunt, sive quid et quantum in statu purorum naturalium, sibi relictorum potuisset, quid in statu supernaturalium sive innocentiae potuerit, unde postea quoque elicietur, quidnam amissis supernaturalibus in statu peccati sive corruptionis possit.“ Quae autem ipsi videantur esse ita pura puta naturalia, ibidem indicat, eaque octo ordine recenset. Exercitatione de peccato originali anno 1649 die 29. Decembr. Helmst. habita ita de iis disserit th. 15: „Dotes, quae naturae opes et vires excederent, aliae corrigebant, quae corpori, nisi prohiberetur, incommodarent, aliae vero removebant obstacula et impedimenta rectarum actionum. Haec ita iunctim sumta constituebant in primo nostro parente iustitiam, quam originalem solemus appellare.“ Et thes. 22: „Observandum autem, si Deo placuisset, conditum hominem in statu mere naturali relinquere, et ad sublimiorem non evehere, sive ad consequen-

dum supernaturalem finem mediis eiusdem generis non instruere, tum nasci cum concupiscentia ad motus et impetus rationi adversos proclivi, nullum fuisset peccatum. Idem dicendum de ignorantia mentis, et voluntatis inordinata ad bonum caducum conversione, quatenus in primo homine ad supernaturalem finem destinato per supernaturalia dona removebantur, sive *corrigebantur.* Horum enim carentia vitio dari, vel peccatum haberi non potuisset, si homo in statu merorum naturalium relictus consequendo sublimiori fini destinatus et aptatus non fuisset.«

Punctum 18. (Vide libr. symb. uti supra, et ita loquitur ipse Calixtus epit. 99. 100.)

Profitemur et docemus, quod renovatio et perfectio, quae a renatis requiritur, et ad quam ipsi ope spiritus sancti adspirant, imaginem Dei reparare conetur, eamque quodammodo in homine restituat, ipsa tamen in statu isto felici et intaminato ista omnia eminenter et perfecte complexa fuerit, quodque ipsa natura initio pura, bona et sancta creata sit, et in suis naturalibus perfecta et integra, etiam quoad res spirituales, non vero integritas, perfectio, bonitas et sanctitas illa donum supernaturale externum seu adventitium fuerit.

Reiicimus eos, qui docent, iustitiam originalem primi hominis congenitam quidem fuisse tempore naturae hominis protoplasti, fuisse tamen supernaturalem, non innatam nec implantatam; congenitam fuisse, non ingeneratam, sed superadditam, instar freni naturalem rebellionem compescentis.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. pag. 94. 97. 98. 99. 100. 101. Toties namque vocat *dona supernaturalia,* dotesque supernaturales, quoties fere iustitiae originalis facit mentionem. Imprimis autem notatu digna sunt verba haec: »Porro imago illa Dei, quam homo in lapsu amisisse dicitur, non fuit naturalis, fluens aut dependens ex naturalibus principiis; (alioquin naturalem dicere potes, si nihil aliud intelligas, quam coepisse, sive ab ipso ortu et origine natura fuisse) sed supernaturalis peculiari Dei dono concessa iustitia, innocentia et integritas.« Idem exercit. de peccato originis th. 62: »Quia in posteris Adami non est donum et axioma illud supernaturale Adamo collatum, naturam eorum relinquit qualem diximus (in statu mere naturali futuram fuisse), nempe intellectum impotentem cognoscere, voluntatem inordinate conversam et aversam, et appetitum rebellem, sicut equus, quamdiu adest frenum et sessor, facit officium, rectaque via graditur; quam primum abscesserint, non per ferociam aliunde aut de novo superadditam, sed per suam ipsius indolem exorbitat, et suo impetu fertur; sic etiam potentiae humanae destitutae iustitia originali.« Nec aliter D. C. Horneius diss. theol. 5. §. 62. Verba sunt haec: »Nec naturalis tantum illa cognitio fuit, ita enim amitti salva hominis essentia non potuisset; fuit ergo supernaturalis, sicut et illa est, quae per gratiam instauratur. Quod etiam sic probatur: ut hodie renovamur, ita olim eramus conditi; at renovamur per dona gratiae; ergo cum iis eramus conditi. Item: qualis imago Dei nunc instauratur, talis est deperdita; sed supernaturalis instauratur; ergo talis est deperdita.« Idem argumentum urget Dreierus *in d. gründl. Erört.* pag. 157: *»Ist aber itzo die Erkaentniss göttlicher Geheimniss, Gerechtigkeit und*

Heiligkeit, die Gott gefällig ist, keine natürliche Gabe, wie es warhafftig nicht ist, so können diese Gaben auch für dem Sündenfall im Stande der Unschuld nicht natürliche Gaben gewesen seyn, dergestalt, dass die Natur sie gewircket hätte, und sie aus der Natur hergeflossen wären, sondern es sind geistliche Gaben dazumahl gewesen, aus übernatürlicher Wirckung des heiligen Geistes im Menschen erwecket, wie es noch ietzo seyn.«

Punctum 19. (F. C. p. 643.)

Profitemur et docemus, quod natura hominis in Adamo et Heva initio pura, bona et sancta, adeoque sine rebellione appetitus sensitivi creata fuerit.

Reiicimus eos, qui docent, naturam hominis conditam esse cum rebellione, ita ut appetitus sensitivus naturaliter decertarit cum iudicio mentis, et cum lege membrorum, rebellante legi mentis.

Ita docet Calixtus in epitom. pag 95. »Appetitus sensitivus naturaliter fertur in bonum iucundum, iudiciumque mentis, quae novit honesta iucundis praeferenda esse, saepe antevertit, saepe cum eo decertat.« Item Exertitat. de peccato origin. th. 17: »Summa huc redit, intellectum Adami lapsi ignarum fuisse Dei quatenus eum cognosci ad salutem est necessarium; voluntatem fuisse a Deo aversam, et ad bona terrena et caduca inordinate conversam; appetitum autem rebellem iussa rationis nec exspectasse, nec auscultasse. Tales fuerunt Adami peccatoris mens, voluntas et appetitus, quoad *naturam sibi relictam,* nec aliter se habere potuerunt, nisi *vitia* ista *naturae inhaerentia* ac *naturaliter inseparabilia* supernaturalibus gratiae donis excuterentur.« Quod autem talis etiam fuerit in statu mero naturali, diserte docet Calixtus thes. 22. haec adiiciens: »In eodem concupiscentiam, ad motus et impetus rationi adversos proclivem, ignorantiam mentis, et voluntatis inordinatam ad bonum caducum conversionem fuisse, quae corrigenda vel removenda fuerint per dona supernaturalia.« Et tractat. de pactis, quae Deus cum hominibus iniit, thes. 6: »Nihil magis voluntatem, quum ab ea bonos, iustos et legitimos actus praestari oportet, impedit et remoratur, quam quod appetitus sensitivus, si sibi relinquatur, in obiectum suum, bonumque delectabile, pertinaci impetu fertur, atque ita rationem saepe antevertit, saepe illi adversatur, et repugnat.« Et paulo post: »Lex igitur in membris rebellans legi mentis, sive impetus illi, et contumacia vel repugnantia facultatum concupiscentis et irascentis, in statu innocentiae per donum iustitiae originalis, quam vocant, naturae superadditum *compressa* et veluti abolita erat.« Eadem habet Dreierus *Erörterung* p. 152: »*Der unterste Theil der Seelen, darinn der Mensch mit den unvernunftigen Thieren überein kömmt, (als nicht allein essen und trincken, schlaffen etc. sondern auch sich wehren, rechen, mit seines gleichen Thieren vermischen etc.), begehret nichts anders als was den Sinnen lieblich und angenehm ist, der oberste Theil der Seelen aber begehret, was der Vernunft und der Erbarkeit gemess ist, das streitet mit einander nach der natürlichen* inclination *und* propension *dieser Kräffte der Seelen etc.*«

Punctum 20. (Apol. p. 53 et 58. F. C. p. 643.)

Profitemur et docemus, hominem in prima creatione accepisse non tantum animam immortalem, quae mori omnino non posset, sed etiam corpus *non mortale*, hoc est cui nulla naturalis necessitas moriendi ex compositione materiae et formae incumbebat, sed quod ex prima conditione aptum natum erat, ut semper perduraret, et aequale temperamentum qualitatum corporis habebat, sicuti apologia A. C. loquitur Artic. II. pag. 53. Consentientibus Mose Gen. 2, 17. et Paulo, Rom. 5, 12. 6, ult.

Reiicimus eos, qui docent, corpus protoplastorum natura sua fuisse mortale, immortalitatem autem fuisse adeptum per donum supernaturale, imo homini in statu etiam integritatis fuisse naturale, morbis et morti obnoxium esse.

Ita docet D. C. Horneius dissert. theol. 5. §. 61: „Verum enimvero Deus opt. maxim., cum primo eum (hominem) condidit, non naturalem tantum illam perfectionem, sed et supernaturalem ipsi concessit; nam primo corpori, quod natura sua mortale est, immortalitatem dedit.“ Et paulo post: „Nisi ergo praeceptum illud transgressus esset, moriturus non fuisset; immortalis itaque erat; at non per naturam; ergo per donum supernaturale.“ Nec aliter Calixtus, cum scribit: „Septimo, naturale est, hominem varie contingentibus casibus, doloribus, morbis et morti obnoxium esse,“ in epitom. theol. pag. 95. Et ibid. pag. 96. et 97: „Septimo, peculiaris Dei providentia hominem ab *infortuniis, doloribus, morbis et morte* tutum praestitisset, in quem quoque finem condita fuit arbor vitae sive vivifica.“ Et tractatu de pactis, etc. die 19. Quinctilis anno 1654. Helmstad. proposito, thes. XV: „Si vero humana natura sibi relicta et ultra perfectionem naturalem, quatenus talem, exaltata non fuisset, *mortem evitare non potuisset.* Quod itaque potuit, donis naturae superadditis, sive *supernaturalibus* accepto ferendum.“ Exercit. de peccato origin. thes. X. „Naturale est homini, ut moriatur. Si primo nihil, quod naturam superaret, collatum erat, *moriendum ei fuit, etiamsi non peccaret.*“ Similiter D. C. Dreier *in Erörterung* pag. 292: „*Aber darauf*“ (scilicet si anima generatur per naturam, etiam corrumpitur per naturam, quemadmodum corpus corrumpitur per naturam, quia generatum est per naturam) *„ist leicht zu antworten. Denn der Mensch war im Stande der Unschuld nicht unsterblich* per naturam, *durch die Natur, sondern* per gratiam, *durch die Gnade Gottes, so dem ersten Menschen zu seiner Vollkommenheit gegeben war, wie droben* p. 174. seqq. *gelehret. Er war sterblich* per naturam non quidem instituentem sed non repugnantem. *Denn der Mensch hatte dazumahl zwar nicht die* proximam, *aber doch die* remotam potentiam *zu sterben, die Seele aber hat gar keine* potentiam *zu sterben, sondern ist von Natur unsterblich.*“

Punctum 21. (Apol. A. C. Art. 19.)

Profitemur et docemus, causam peccati esse voluntatem malorum, videlicet diaboli et impiorum, quae non adiuvante Deo avertit se a Deo; sicut Christus ait Ioh. 8, 44. cum loquitur mendacium, ex se ipso loquitur. Quare etiam Deus causa peccati nec est, nec dici potest, vel indirecte, vel improprie, vel per accidens, quia causa per accidens

etiam audit causa, nosque decet cum matre ecclesia et recte sentire, et formam sanorum verborum citra scandalum observare.

Reiicimus eos, qui docent, Deum causam peccati esse indirecte, improprie, et per accidens.

Ita docet D. G. Calixtus, in epit. theol. pag. 133. ubi scribit: „Alio modo intelligere possumus, Deum causam peccati esse indirecte, improprie et per accidens.“ Similiter ea de re disputat idem Calixtus in thesibus de provid. Dei §. 39. 40. Adde eundem Calixtum in append. diss. de myst. trin. §. 13. It. *in der Verantw. auf das Churf. Sächs. Schreiben, etc.* §. 4. *In der Antw. auf D. Ioh. Hülsemanni meisterliches Muster*, §. 75. Et coniunctim idem Calixtus atque Horneius in apolog. contr. Busch. part. 2. pag. 292. Ubi causam per accidens germanice vertunt *eine Scheinursach*, cum aliud sit causa apparens, aliud causa per accidens. Similiter D. C. Dreier tract. de sanctitate Dei passim, et *in gründl. Erört.* qu. 1. de Deo et trin. p. 34 seqq.

Punctum 22. (Art. Smalc. 3, 1. F. C. 639. 644.)

Profitemur et docemus, hominem generare hominem, idque non tantum quoad corpus, sed etiam animam, iuxta divinam illam benedictionem: „Crescite, sive fructum ferte, et multiplicamini,“ Genes. 1, 23. Ut ita peccatum originale per carnalem conceptionem et nativitatem e patre et matre (ex semine per peccatum corrupto) propagetur, ac in primo conceptionis nostrae momento ipsum semen, ex quo homo formatur, peccato iam contaminatum et corruptum sit.

Reiicimus eos, qui docent, in hominibus singulis animas singulas non ex propagine oriri, sed ex nihilo tunc primum creari atque infundi, cum in uteris matrum foetus concepti atque ad animationem praeparati sunt.

Ita D. C. Horneius diss. theol. 5. §. 59 et 60. Verba sunt haec: „Cum anima nostra natura sua spiritus aliquis sit et incorruptibile quidquam, sicut scriptura diserte docet, non potest ex corruptibili semine, aut ulla tali materia, sed ex nihilo tantum fieri. Ex semine autem et corruptibili materia fiat utique necesse est, si per traducem oritur; cum enim anima actu in semine non sit, ex potentia eius educatur oportet, adeoque corruptibilis fuerit. Recte ergo dicitur *a Deo ex nihilo creari.*“ Similiter sentit D. G. Calixtus *in der Beantw. Churf. Schreibens* etc. §. 27. Rr. 3. nec non in disputat. de peccato originis §. 66. „Actio illa, inquit, Dei, qua in corpore embrionis ad recipiendam animam disposito animam creat, corporique iuxta naturae ordinarium institutum et cursum unionem eius exigenti iungit, e censu earum est, quas concursus primae causae cum secundis nominamus.“ Nec aliter D. C. Dreier. *in gründl. Erört.* pag. 311. et seqq.

Punctum 23. (F. C. p. 639. 641.)

Profitemur et docemus, peccatum originale una cum natura, quam Deus etiamnum in hominibus efficit, per carnalem conceptionem et nativitatem a patre et matre (ex semine per peccatum corrupto) propagari, Ps. 51, 7. Ioh. 3, 6.

Reiicimus eos, qui docent, non esse quaerendam caussam, quae efficiat peccatum, sed sufficere causam moralem, cui peccatum imputetur, et cuius vices primi parentes expleverint.

Ita docet D. C. Dreier, *in gründl. Erört.* pag. 329 et 330. hisce verbis: *„Hierbei ist nun noch weiter zu wissen, dass die Erbsünde ist* formaliter *nichts anders, denn eine* privatio, *ein Mangel der Gaben, die der Mensch empfangen, und die er nach Gottes Verordnung haben solte, wie wir in der vorigen Frage gelehret, darumb darf man hie nicht suchen eine* causam physicam, *die die Sünde wircke in der Seelen; sondern es ist genug* causa moralis, *eine solche Vrsach, der etwas mit Fug und Recht kan zugemessen werden, ob sie schon keine* real-*Wirckung hat. Wenn nun Gott die Seele giebt in dem Leibe, der darzu* disponiret *ist, giebt Er ihr zwar ihr Wesen, aber die übernatürliche Gaben des Geistes giebt er nicht, als ein gerechter Richter, der wegen der Sünde des ersten Menschen seinen Geist und Gnaden Gaben von allen Menschen genommen hat, die nach der Seelen noch in* potentia Dei obiectiva, *nach dem Leibe noch in* potentia physica materiae *waren. Darumb sind unsere erste Eltern die* causa moralis, *welcher dis von rechtswegen* imputiret *wird, dass der Mensch ohne Gaben des Geistes untrem Zorn gebohren wird.“* Secutus fuit in hoc D. G. Calixtum in diss. de pecc. orig. §. 68.

Punctum 24. (A. C. p. 10. Art. Smalc. p. 312. F. C. 641.)

Profitemur et docemus, post lapsum Adae omnes homines secundum naturam propagatos nasci cum peccato originali, h. e. sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, et cum concupiscentia, Rom. 5, 12. 14. 17. 18. 19.

Reiicimus eos, qui docent, nullam positivam qualitatem vitiosam in infantibus natis inveniri, ac peccatum originale, in et cum quo nascuntur, nihil esse aliud, quam nudam carentiam iustitiae, sive donorum spiritus sancti.

Ita docet D. C. Dreier *in gründl. Erört.* p. 250. hisce verbis: *„Derwegen man in den Kindern keine* qualitatem positivam *über die* potentias *setzen kann, sondern es ist die Erbsünde in den Kindern die* carentia iustitiae, *oder* donorum spiritus sancti, *die eine greuliche* impotentiam *zu allen guten,* remotam tamen, *mit sich bringet in allen Kräfften der Seelen.“* Similiter D. G. Calixtus in disp. de pecc. orig. §. 27. 28. et C. Horneius diss. theol. 6. th. 8. „Haec enim carentia primigeniae illius sanctitatis et iustitiae peccatum illud est, quod originis dicitur.“ Adeundi quoque sunt Calixtus et Horneius *in der gründl. Widerl.* contra Buscherum part. 2. c. 5. §. 83. et seqq.

Punctum 25. (A. C. p. 10. Apol. p. 52. F. C. 639. 640.)

Profitemur et docemus, quod peccatum originale in humana natura non tantummodo sit eiusmodi totalis carentia, seu defectus omnium bonorum in rebus spiritualibus; sed quod sit etiam, loco imaginis Dei amissae in homine, intima, pessima, profundissima, (instar cuiusdam abyssi) inscrutabilis et ineffabilis corruptio totius naturae et omnium virium, imprimis vero superiorum et principalium animae facultatum, in mente, intellectu, corde et voluntate. Itaque iam post lapsum homo haereditario a parentibus accipit congenitam pravam vim, in-

ternam immunditiem cordis, pravas concupiscentias et pravas inclinationes; idque ita, ut etiamsi homo prorsus nihil mali cogitaret, loqueretur aut ageret, tamen nihilomiuus hominis natura et persona hominis peccatrix sit, h. e. peccato originali quasi lepra quadam spirituali prorsus et totaliter, in intimis etiam visceribus et cordis recessibus profundissimis, tota sit coram Deo infecta, venenata et penitus corrupta.

Reiicimus eos, qui docent, solam carentiam illius, per quod Deo placere possemus, et quod ex vi primae institutionis divinae habere debebamus, esse peccatum illud, quod originale solemus vocare, adeoque peccatum originis esse tantum privativum quid, non positivum, neque ignorantiam actualem, aut non dilectionem Dei pertinere ad essentiam peccati originis, sed eius solum esse consequens, et tunc demum nocere, quando notitia rei ignoratae requiritur, seu quando iam tempus est cognoscere.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. pag. 113. hisce verbis: »Ob hunc igitur defectum iustitiae originalis omnes posteri Adami natura, h. e. ab ipso ortu et origine nostra, sumus filii irae, Eph. 2, 3; quippe qui careamus eo, per quod Deo placere possemus, et quod ex vi primae institutionis divinae habere debebamus. Atque haec carentia, cum qua nascimur, est peccatum illud, quod originale solemus vocare, privative oppositum iustitiae originali.« Unde idem Calixtus in exerc. de pecc. orig. §. 27. ita scribit: »Intellectus infantis recens nati, quia privatur hoc originalis iustitiae dono, impotens est cognoscere Deum, sicuti eum cognosci ad salutem oportet; voluntas non potest diligere Deum, uti diligere debebat, appetitus non potest expectare iussa rationis, nec sine renisu et obluctatione capessere. Huiusmodi impotentia, cum qua coincidit pronitas ad dubitandum de iis, de quibus dubitari non debebat, et ad bona caduca et delectabilia inordinate appetenda, est peccatum originis, quasi in actu primo. Ubi adest aetas et tempus, quo oporteret actu cognoscere, actu diligere et actu coercere inferiores potentias, non cognoscitur autem, non diligitur, non coercetur, tunc est quasi in actu secundo, maxime vero quum accedunt in intellectu negationes aut dubitationes, et in voluntate ac appetitu illegitimi motus in bona caduca et delectabilia inordinate proruentes.« Et §. seq. »In peccato originali differunt actus primus et secundus. Ipsa impotentia cognoscendi habet se ad modum actus primi; quae inde prodit ignorantia, quando iam tempus est cognoscere, et dubitatio ad modum actus secundi. Impotentia itidem diligendi et coercendi inferiora, cum qua coincidit habitualis quaedem aversio a bono, et conversio ad mala, est actus primus, quae vero inde oritur dissidentia, et actualis aversio, una cum prava conversione, actus sunt secundi ambigui inter originale peccatum et actuale, ut suo modo ad utrumque queant referri. Quatenus enim sunt actus, a potentiis humanis huius aut illius hominis prodeuntes, ita sunt peccata actualia; quatenus vero involuntarii sunt, et invitis, quin etiam repugnantibus obrepunt, non sunt actualia, sed originalia, tanquam radici germina, imputantur.«

Punctum 26. (F. C. p. 640. 644.)

Profitemur et docemus, quod peccatum originis sit per omnia totalis carentia, defectus,

seu privatio concreatae in paradiso iustitiae originalis, seu imaginis Dei, quo natura humana corpore et anima in omnibus viribus prorsus, tota et extreme est corrupta et perversa quoad bonitatem suam, veritatem, sanctitatem et iustitiam, quae dotes in paradiso naturae erant concreatae.

Reiicimus eos, qui docent, naturalia post lapsum mansisse integra, supernaturalia tantum amissa esse, et solam eorum carentiam esse peccatum originis.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. p. 106: »Breviter totam rem expedire possumus dicendo, hominem in statu post lapsum habere ea, quae proprio et stricto sensu naturalia appellavimus, et supra enumeravimus, supernaturalia vero omnia amisisse. Et quidem absentiam supernaturalium, quae superioribus potentiis conveniebant, peccatum esse, ut paulo post ostendemus; absentiam vero supernaturalium, quae inferiores potentias attinebant, poenam esse peccati.« Et exerc. de pecc. orig. th. 61. 62: »Dico igitur, quod peccatum originis, quoad formale suum, nihil aliud sit, quam privatio originalis iustitiae. Si placuisset Deo, hominem conditum in statu mere naturali relinquere, et ad sublimiorem non evehere, haec quidem ita se habuissent: intellectus impotens fuisset ad cognoscenda et credenda mysteria, et si quando proponantur, aptus natus dubitare et negare; appetitus talis, ut in iucunda et caduca bona inordinate et praefracte ferretur; et voluntas itidem proclivis, ut illis condelectaretur, et proinde a melioribus, quin omnium summo Deo opt. max. averteretur: sed peccati vel pravitatis loco et nomine ista non venissent, quia alterius habitudinis nulla fuisset necessitas vel obligatio; nec adfuisset tunc dos, vel res aliqua positiva, iustitia videlicet originalis, per quam in sanctiorem ordinem redigerentur. Absentia itaque doni et axiomatis huius supernaturalis non fuisset privatio, sed simplex carentia et negatio. Semel autem Adamo tanquam principio et parenti totius humani generis collatum in posteris esse debuit; et quia non est, naturam eorum relinquit, qualem diximus, nempe intellectum impotentem cognoscere, voluntatem inordinate conversam et aversam, et appetitum rebellem. Sicut equus, quamdiu adest frenum et sessor, facit officium, rectaque via graditur; quam primum abscesserint, non per ferociam aliunde, aut de novo superadditam, sed per suam ipsius indolem exorbitat, et suo impetu fertur: sic etiam potentiae humanae destitutae iustitia originali. Quod quia iuxta divinam institutionem aliter, oppositoque modo se habere et poterat et debebat, in peccatum merito imputatur.«

Punctum 27. (Apol. p. 58. F. C. p. 575. 647.)

Profitemur et docemus, pravas concupiscentias non esse concreatas naturae conditiones et proprietates quasdam essentiales, sed peccatum, quod indigeat gratia Christi, ne imputetur, item spiritu sancto, ut mortificetur.

Reiicimus eos, qui docent, nasci cum concupiscentia, ad motus et impetus rationi adversos proclivi, nullum fore peccatum, nulla posita primaevae creationis vel divinae ordinationis lege, per quam teneatur homo esse iustitiae originali eam compescente instructus.

Ita docet D. G. Calixtus, exerc. de pecc. orig. th. 22: »Si Deo placuisset, hominem

conditum in statu mere naturali relinquere, tum nasci cum concupiscentia, ad motus et impetus rationi adversos proclivi, nullum fuisset peccatum, nulla videlicet posita tali prima creationis vel divinae ordinationis lege, per quam teneretur homo ab eiusmodi concupiscentia esse immunis, vel dote seu iustitia originali, eam compescente instructus.« Item de pactis, quae Deus cum homine iniit, th. 16: »Est tertio status peccati; in eo *naturae* sunt laxatae habenae, ut inferre permittatur, quod sibi relicta inferre potest, nempe plurima incommoda pericula, morbos, et demum mortem; concupiscentia quoque soluta est, et ne se moveat et turbas det, dum haec mortalis vita vivitur, prohiberi non potest. Dices forte, quae mere naturalia sunt, referuntur in Deum naturae auctorem: si igitur inordinati concupiscentiae motus, quibus non possumus non lacessi, a natura sunt et peccata sunt, haec peccata in Deum, tanquam causam, redundabunt. Respondeo autem, si Deo placuisset hominem in statu merorum naturalium relinquere, tum legem de *non concupiscendo* non tulisset. Quod vero nulla lex prohibet, id quoque peccatum non est.« Sic etiam *Dreierus gründl. Erört.* pag. 218: »*Sonst sind die* potentiae *für sich selbst*, *da die Gaben des Geistes vom ersten Menschen genommen seyn*, *und sie verderbt*, *geneigt zu ihren* propriis obiectis *allein zu irrdischen Dingen*, *der Verstand vernimt nichts von geistlichen Sachen*, *der Wille ist abgewand von Gott*, *und den besten Gütern*, *der* appetitus sensitivus *begehret rebellisch und widerspenstig das*, *was allein die Sinne zeigen*, *dass man solche* positivam qualitatem *nicht setzen darff über den* potentiis.« Conf. pag. 153 seq.

Punctum 28. (Apol. p. 51.)

Profitemur et docemus, peccatum originis revera esse aliquod vitium in natura hominis, seu corruptionem, non vero tantum servitutem, seu conditionem mortalitatis, quam propagati ex Adamo sustineant, sine aliquo proprio vitio propter alienam culpam.

Reiicimus eos, qui docent, quod nascamur ea conditione, ut exclusi simus a beatudine aeterna, et obnoxii aeternae damnationi, hoc esse peccatum originis, et de eo hoc sufficere homini novisse ad salutem.

Ita docet D. G. Calixtus, exercit. de pecc. orig. thes. 5. et 6: »Credunt igitur omnes, qui necessitatem et virtutem redemptionis a Christo factae agnoscunt, et intelligunt, ea conditione singulos homines, qui communi et naturali modo ab Adamo descendunt, nasci, ut sint exclusi ab aeterna beatitudine, et obnoxii aeternae damnationi, nec ab hac eripi vel ad illam admitti posse, nisi per gratiam Dei, et propter meritum et mortem Christi. Haec conditio, haec labes, sive hoc malum generatioui naturali instar affectionis, vel proprietatis naturalis, et naturaliter inseparabilis adhaerescens, vocatur phrasi ecclesiastica *peccatum originis*, de quo tantum, quantum modo diximus, novisse homini ad salutem sufficit.

Punctum 29. (A. C. p. 10. Apol. p. 51).

Profitemur et docemus, hunc morbum, seu vitium originis vere esse peccatum, dam-

nans et afferens nunc quoque aeternam mortem his, qui non renascuntur per baptismum et spiritum sanctum, Rom. 5, 14. 18. c. 6. ult.

Reiicimus eos, qui docent, originis peccatum Deo quidem invisum et poenae reum facere, minime autem ipso actu mortem afferre aeternam, si non peccata actualia cum eo coniunguntur.

Ita docere D. Calixtum vel ea testari possunt, quae de poena infantium non baptizatorum libro de bono perfecto summo sive aeterna beatitudine p. 68. tradidit: »Nam sicut peccarunt, neque tamen noverunt aut voluerunt peccare, atque adeo peccarunt, non tam agendo, si proprie loquamur, quam habendo peccatum: ita quoque per privationem, et non tam patiendo quam carendo punitum iri consentaneum est.« Addatur idem Calixtus in exerc. de pecc. orig. §. 37. Praeceptorem secutus fuit discipulus Ioh. Latermannus, quando in exerc. de aeterna Dei praedestinatione et ordinata omnes salvandi voluntate, habita Regiomonti 1646, §. 23. ita scribit: »Stante autem hac assertione, Deum, non obstante lapsu (quae verba prae caeteris diligenter attendenda sunt) omnes salvos velle, sua sponte inde fluit, quod solum peccatum originale post lapsum adaequata damnationis caussa esse non possit. Notanter dico *adaequata causa*, quod enim *sufficiens* damnationis causa sit, nemo nisi Pelagianus negaverit, imo sufficiens omnes damnandi causa fuisset, nisi Deo novum gratiae foedus sancire placuisset. Ceterum adaequata causa non est, h. e. solum peccatum, quod ab ortu trahimus, non facit, ut homo post lapsum in barathrum aeterni exitii praecipitetur, sed accedat semper voluntaria adversus evangelium contumacia necesse est.«

Articulus III. Augustanae Confessionis de Christo.

Punctum 30. (Symb. Ath. p. 4. Art. Smalc. p. 304. 305.)

Profitemur et docemus, doctrinam de persona et merito Christi, quod Iesus Christus sit Deus et dominus noster, quod sit propter peccata nostra mortuus, etc. esse maxime fundamentalem, hanc solam, eamque distinctam, et non nisi ex revelatione Dei ac verbo haustam, ad iustificationem et salutem consequendam hominibus iam olim profuisse, quemadmodum et hodie iisdem necessaria est et prodest, Gen. 3, 15. Ps. 14, ult. Ps. 50, 8. 9. Es. 53, 2. Ioh. 17, 3. Act. 4, 10. 11. 12. 1 Cor. 3, 10. 11. 12.

Reiicimus eos, qui docent, doctrinam de Christo eiusque persona θεανθρώπῳ et officio, quod nempe morte sua genus humanum redempturus esset, fideles veteris testam. omnes explicite non cognovisse et credidisse, nec ut cognoscerent et crederent eis ad salutem fuisse necessarium.

Ita docet D. G. Calixtus *in der Widerlegung M. 4. §. 87.* Quando non negat, quod a Wellero obiiciebatur, nim. in V. T. necessariam non fuisse fidem in Iesum Christum tanquam verum Deum, neque hoc modo a vulgo fidelium fuisse in eum creditum. Respondet enim ad hanc obiectionem: *»Hat man insgemein geglaubet, der zukünftige Messias würde*

wahrer Gott seyn, so frage ich, ob solches, vermöge Zeugnissen der heiligen Schrifft geglaubet worden, oder ohne Zeugnissen? Sind hierzu bündige Zeugnisssen der Schrifft nöthig gewesen, die finden sich ja in Mosis Bücher nicht. Im Buch Josue, der Richter, Könige, wird sich auch nichts finden, damit dis Werck könte gehoben werden. In den Psalmen Davids, und also vierhundert Jahr nach Mosis Zeiten, finden sich hierher gehörige Sprüche, deren doch die meisten nicht viel ausrichten würden, wann dieselbige nicht im Neuen Testament angezogen, und auff Christum wären gedeutet worden. Bey den Propheten finden sich zwar noch mehr; es gehet aber dennoch schwer zu, wann daraus ein bündiger Schluss wider die Juden gemacht und behauptet werden sol. Wann aber Gott hette alle Menschen, und zu jeden Zeiten dahin verbinden wollen, nemlich des Messiae Gottheit ausdrücklich zu glauben, so würde er dieselbe auch allewege mit hellen deutlichen Worten offenbahret haben.« Vnd Bb. 4. §. *22: »Zum siebenden stehet zu beobachten, dass im Alten Testament die Lehren und Zusagen von dem künftigen Messia almehlig zugenommen, und dem vorigen etwas, welches vorhin also nicht bekant, zugethan worden. Nemlich anfangs hat Gott offenbaret, dass der Messias, der der Schlangen den Kopf zertretten, das ist des Teuffels Werck zerstören, und der Sünden, dem Tod und Verdamnis, welche vom Teuffel eingeführet, ihre Krafft benehmen würde, sein solte* semen mulieris, *eines Weibes Samen, das ist ein Mensch vom Weibe gebohren Gen. 3, 13.«* Et *in der Verantwortung auf das Churf. Schreiben,* §. 18. lit. Hh.: *»Von Esaia ist auch das Leiden und Sterben Messiae deutlicher prophezeiet, als vorher geschehen; davon ehe David seine Psalmen geschrieben, in vorigen Büchern nichts zu lesen.«* It. lib. 3. *»St. Petrus, Jacobus, Johannes, und andere Gläubigen in den Tagen der Erniedrigung Christi haben geglaubt an den von Gott verheissenen Messiam, und dass derselbe nunmehr gekommen, und wäre dieser Jesus Mariae Sohn, ob sie schon von seinem Leiden, Sterben und Aufferstehung zu der Zeit noch nichts ausdrücklich gewusst. Solches ist noch damals zur Seligkeit genug gewesen.«* Item in app. diss. de quaest. duab. §. 17. docet: »Mysterium trinitatis e solo V. T. non posse evinci, et proinde non ita clare in eo propositum esse, ut a quovis lectore possit deprehendi. Non igitur omnibus eius temporis hominibus creditu necessarium fuisse, atque adeo distinctam cognitionem redemtionis, (forte redemtoris) quae videlicet sine cognito mysterio trinitatis distincta esse nequeat, novo testamento reservatam esse. Haec enim omnia cohaerent, et ad se invicem consequuntur; positoque uno, caetera etiam poni oportet.« Similiter discipulus ipsius, M. Ioh. Latermannus in exerc. de sanctissimo trinitatis mysterio contra Socianos §. 6. Verba sunt haec: »Veruntamen vestigia sunt, ut diximus, et insinuant saltem mysterium, haudquaquam autem illud intellectui nostro ita sistunt, ut ibi contineri perspicuum sit. Includitur videlicet cognitio huius mysterii in distincta cognitione redemtionis, quae ut usque in N. T. reservata fuit, ita istius quoque distinctior cognitio eidem non potuit non reservari.«

Punctum 31. (Symb. Ath. p. 4. Art. Smalc. p. 304. 305.)

Profitemur et docemus, non suffecisse hominibus veteris testamenti, credere in Mes-

siam qualemcunque futurum, sive Deus esset, sive non; verum oportuisse eosdem credere in eiuscemodi Messiam, qui esset Deus verus, aeternus ac Iehova ipse, Deus ac dominus noster, cum nemo, nisi Iehova per Iehovam eos valuerit salvare, Genes. 4, 2. 2 Sam. 7, 19. Ierem. 23, 6. 33, 16. Hos. 1, 7. Michae 5, 7.

Reiicimus eos, qui docent, sub lege, seu tempore veteris testamenti personam redemptoris mittendam fuisse praedictam, et adventum eius expectatum, quae autem ipsa persona haec foret, homo, an angelus, an Deus, nondum tunc temporis omnibus fuisse manifestatum, quemadmodum nec cognitio divinitatis Filii seculi istius hominibus ad salutem fuerit necessaria.

Ita docet D. G. Calixtus *in der Widerlegung* §. 63. et 64. *J3: „Die Gläubigen des Alten Testaments sind gleichfalls gerecht und selig worden durch einen ebenmässigen Glauben, dass Gott zu seiner bestimten Zeit einen Messiam oder Christum senden würde.“ Aber die Nothwendigkeit zu glauben, dass er keine blosse Creatur, sondern auch ein wahrer Gott sey, ist allererst im Neuen Testament aufkommen: „nachdem solches einem jeden zur gnüg offenbart und kund worden war, dass nunmehr der Messias oder Christus kommen, und was dem verlohrnen Menschen von der Verdamniss zu befreyen und der Seligkeit fähig zu machen nöthig were, seines Theils ins Werk gestellet und verrichtet, und also hinfürter von denen, die ihm durch den Glauben anhängig, oder von den Christen hat müssen* veneriret *und geehret werden, da ists auch nöthig worden zu wissen ob er nur eine Creatur, und blosser Mensch, oder aber zugleich wahrer Gott were.“* Item in dissertatione de duabus quaestionibus: Num mysterium sanctissimae trinitatis e solius vet. test. libris possit demonstrari, etc. §. 1. 5. sententiam suam sequentibus *Hugonis de S. Victore* exprimit verbis: „Sub lege autem persona redemptoris mittenda praedicebatur, et ventura exspectabatur. Quae autem ipsa persona haec foret, homo, an angelus, an Deus, nondum manifestabatur; soli hoc cognoverunt, qui per spiritum s. ad hoc singulariter illuminati fuerunt.“ Quod etiam idem Calixtus repetit in appendice *der Verantwortung auf das Churfürstl. Schreiben Yy 4.* Ibi namque praedicta Hugonis verba ita interpretatur: *„Auff selbige Weise wolle D. Weller des Hugonis Wort auch auffnehmen, und verstehen*, „quae persona haec foret, homo“ (i. e. uti Calixtus interpretatur, merusne homo, an angelo vel ipsi Deo uniendus) „an angelus, an Deus, nondum manifestabatur,“ *das ist: Zu Anfang ist nicht offenbahret gewesen, ob der Messias anders nichts seyn würde, als ein blosser Mensch? oder ob seine menschliche Natur mit einer andern höhern, als der englischen, oder göttlichen würde vereiniget werden.“*

Punctum 32. (Libr. symb. quoties Samosateni doctrina reiicitur.)

Profitemur et docemus, filium Dei, qui in propria hypostasi iam olim patribus apparuit, dici non tantum simpliciter מַלְאָךְ angelum Exod. 23, 20. quod dictum esse de Christo Paulus apostolus testatur 1 Cor. 10, 9. et Hos. 12, 4. 5. Verum etiam מַלְאַךְ יְהוָה angelum Iehovae Gen. 16, 7. Exod. 3, 2. Iudic. 6, 11. 12. et מַלְאַךְ אֱלֹהִים angelum Dei Gen. 31, 11. 13. cum quibus confer eiusdem libri cap. 28, 20 et seq. Adde et Exod. 14,

19. It: eundem vocari angelum redemtorem מַלְאָךְ גֹּאֵל Genes. 48, 16. מַלְאַךְ פָּנָיו angelum faciei eius. Esai. 63, 9. et מַלְאַךְ הַבְּרִית angelum foederis, Malach. 3, 1.

Reiicimus eos, qui negant, filium Dei propria hypostasi, ante incarnationem, unquam apparuisse, eumque usquam appellari angelum, praeterquam duobus locis, quae leguntur Esa. 9, 6. Malach. 3, 1.

Ita docet D. G. Calixtus, in diss. de II. quaest.: Num mysterium trinitatis e solius V. T. libris possit demonstrari? §. 33. Verba sunt haec: »Angelus מַלְאָךְ significat legatum, nuncium et proinde ministrum. Hoc nomine in sacris literis appellantur tum homines, qui ab hominibus ad homines ablegantur, tum qui a Deo mittuntur, sive spiritus sint coelestes, sive mortales homines, quales prophetae. Unigenitus Dei filius eiusdem est cum patre suo potentiae et maiestatis, et in disponendis, gubernandis et dirigendis rebus, sive universi, sive alicuius populi, sive horum illorumve hominum, Deus est et dominus, non nuncius, aut minister. Qui aliter statuerit et in talibus *filium Dei angelum* dixerit, vel simpliciter et absolute *angelum* appellaverit, *gratificabitur Arianis*, et eatenus consentientes habebit. Ut autem idem Dei filius humanum genus a morte et damnatione liberaret, et sine quibus evangelicum foedus consistere non poterat, adimpleret, descendit de coelis et homo factus est; quum esset in forma Dei ipse sese inanivit, forma servi accepta, similis hominibus factus est, Phil. 2, 6. Hinc igitur in V. T. *semel angelus* appellatur, non tamen simpliciter, sed *angelus foederis*, Malach. 3, 1., suo videlicet sanguine foedus sanciturus et confirmaturus; cuius proinde in carnem adventu, passione et morte foedus nititur, et qui in foedere cum patribus inito promittitur venturus.« Et iterum paulo post: »Iesaiae nono appellatur μεγάλης βουλῆς ἄγγελος, magni, de redimendo videlicet genere humano, consilii angelus, non quidem in fonte Hebraeo, sed in versione Graeca, quae hodie exstat. Haec sunt loca, quibus filius Dei angelus appellatur, unicus quidem in originario, alter in graeco textu, et utrobique non simpliciter, sed cum additamento.« Nec non ibidem §. 36: »Quoniam angelo nude et simpliciter dicto nullus Iudaeus, nullus Muhamedanus, et vix quisquam Christianus alium intelligit vel concipit, quam nuncium et creaturam; ideo religio mihi semper fuit, angelum, sicut dixi, nude nuncupatum de Christo interpretari, ne suspicio cuiquam, qui forte ad amplectendam Christi religionem induci posset, ingeneretur, Christum antequam carnem suscepisset, atque adeo citra incarnationem et functionem redimendi generis humani, quam in se recepit, consideratum esse nuncium, ministrum, creaturam. Neque quidquam magis e re et sententia Arianorum, quam hoc ipsum.« Vide eundem *in der Widerlegung* D. Welleri §. 94. 95. 96. et seq. adde et ibidem §. 103. Et quoad alteram huius puncti partem, Calixtus ex praemissis falsis, iisque non concessis, saepissime concludit: »Ergo *ist der Sohn Gottes in solcher angenommenen Gestalt in eigener Person nicht erschienen*,« *in der Widerlegung* D. Welleri §. 107. usque ad 119. nec non *in der Beantwortung Churf. Schreibens* §. 27. Similiter D. C. Dreier *in der gründl. Erört.* pag. 80 et seq. et Ioh. Latermannus in exerc. de sanctissimo trinitatis mysterio contra Socinianos §. 21. sub finem.

Punctum 33. (Art. Smalc. p. 304. F. C. p. 875.)

Profitemur et docemus, filium Dei ita factum esse hominem, ut a spiritu sancto sine virili opera conciperetur, et ex Maria pura et sancta semper virgine nasceretur, natusque sanctus, impollutus, et ut Iustinus in expositione fidei loquitur *ἁμαρτίας καθάπαξ κεχωρισμένος*, a peccato ex omni parte segregatus, defectus humanos ultro susciperet, adeoque causam mortis non in se haberet, sed propter peccata nostra moreretur. Esa. 7, 14. Matth. 1, 23. Luc. 1, 35. Hebr. 7, 26. et Rom. 4, versu ult.

Reiicimus eos, qui docent, Christum ob naturam suam humanam, seu quia homo fuit defectibus humanis, morbis nempe, dolori ac denique morti fuisse obnoxium.

Ita docet D. G. Calixtus in digress. de arte nova pag. 265. et 266. hisce verbis: »Docet scriptura, Adamum protoplastum et Christum servatorem homines esse. Hoc dum docet, itidem docet, utrumque animal esse, utrumque rationalem esse, sive anima rationali et corpore organico sentiente praeditum esse; et quia illa, ideo quoque intellectu et voluntate; quia hoc, ideo sensu et appetitu et facultate sese movendi, nec non humanis membris, duabus manibus, duobus pedibus, decem manuum et totidem pedum digitis instructum esse; item *naturae suae relictum, fami et siti, dolori, morti obnoxium esse.* Dum, inquam, actu docet homines esse, caetera omnia docet virtute.«

Punctum 34. (F. C. p. 608.)

Profitemur et docemus, Christum non tantum ut Deum, verum etiam ut hominem, omnia nosse, omnia posse, omnibus creaturis praesentem esse, et omnia, quae in coelis, in terris et sub terra sunt, sub pedibus suis et in manu sua habere, Matth. 28, 18. Ioh. 13, 3. Ephes. 4, 10.

Reiicimus eos, qui vel pro incerto habent, humanae naturae Christi divinam maiestatem fuisse communicatam, vel prorsus negant, Christum hominem secundum humanitatem esse omnipraesentem.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. pag. 160. hisce verbis: »Ne quidem ipsum corpus communicatae maiestatis est expers, de qua tamen tacere malumus, quam incerta proferre.« Vide eundem Calixtum *in der Widerlegung* D. Welleri §. 62. nec non §. 12. ubi ait: *»Die Lehr von der Allenthalbenheit des Leibes und der Menschheit Christi ist schlechterdings eine Neuerung oder neue Lehr.« It. in der Beantwortung des Churf. Schreibens,* etc. §. 23. 26. 27. Similiter D. C. Horneius in dissertat. theol. 6. §. 23. »Homo (puta Christus) est aeternus, est ubique, at non secundum humanitatem, sed secundum divinitatem. Nam secundum illam quidem dicitur: Postquam venit plenum tempus, misit Deus filium suum factum ex muliere, Gal. 4, 4; item: non est hic; surrexit enim, adeste, videte locum, ubi iacebat dominus, Matth. 22, 6; item: cum videret turba, Iesum illic non esse, Ioh. 6, 4. et gaudeo propter vos, me illic non fuisse, Ioh. 11, 15.«

Punctum 35. (F. C. p. 695. 783. 784.)

Profitemur et docemus, non tantum Deum patrem, filium et spiritum sanctum per fidem

in electis, qui per Christum iustificati et cum Deo reconciliati sunt, habitare; omnesque vere pios esse templa Dei patris, et filii, et spiritus s., a quo etiam ad recte agendum impelluntur; sed etiam Christum secundum suam assumtam naturam et cum ea praesentem illis esse ut mediatorem, caput, regem et summum sacerdotem. Non enim dimidiatus tantum Christus, aut una duntaxat ipsius pars ecclesiae praesto est, sed tota Christi persona. Ad eam autem pertinent ambae naturae, divina et humana: quare eam praesentem habemus non tantum secundum divinam, verum etiam secundum assumtam humanam ipsius naturam, iuxta quam ipse fratér noster est, et nos caro sumus de carne eius, et os de ossibus eius. Et sane in huius rei confirmationem sacram suam coenam instituit, ut testaretur, se etiam secundum eam naturam, qua carnem et sanguinem habet, nobiscum esse, in nobis habitare, operari et efficacem esse velle, Ioh. 14, 23. 15, 26. 1 Cor. 6, 15. 16. 17. Ephes. 5, 29. 30. 31. 32.

Reiicimus eos, qui peregrinam et fanaticam appellant doctrinam de substantia hominis fidelis gratiose ac mystice unita cum substantia totius sanctissimae trinitatis, deque termino huius unionis non sola divina, sed humana quoque Christi natura, cui etiam fide extra sacramentum iungamur quoad substantiae nostrae peculiarem quandam et mysticam approximationem.

Ita docet D. G. Calixtus in exerc. de auct. S. S. etc. habita Helmestadii diebus 21. Iunii et 16. Sept. 1642. §. 111. seu ultimo; verba sunt haec: »Nolimus substitui peregrinam et fanaticam doctrinam de substantia hominis fidelis unita cum substantia totius sanctissimae trinitatis, deque termino huius unionis non sola divina, sed humana quoque Christi natura; cui etiam fide extra sacramentum iungamur, quoad substantiae nostrae peculiarem quandam approximationem. Nolimus huiusmodi commentorum τέρατα spargi, sed magis medio Rheno, vel Albi, vel si quis alius ad septentrionem magnus et profundus fluvius, ne unquam caput efferant, submergi. Qui sane, quanti quanti sunt, restinguere tamen non poterunt ignem aeternum, qui paratus est diabolo, calumniarum parenti et flagitiorum autori, et angelis asseclisque eius.« Eiusmodi τέρατα commentorum impingit universis Lutheranis, quotquot credunt continuam, (non dicimus continuam, prout quantitas continua vocatur, sed ἀδιάστατον et indistantem, quo usque credunt) carnis Christi cum carne quorumvis fidelium coniunctionem. *In der Beantw. auf Churf. Schreiben §. 23.*

Punctum 36. (F. C. p. 871. Conc. Eph. Anath. 8–11.)

Profitemur et docemus, Deum λόγον unitum homini edere miracula, et operari non seorsim aut separatim a natura humana assumta, sed pro sua bonitate placuisse ipsi, per assumtam humanitatem in ea et cum ea propriam divinam suam potentiam operando exercere. Unde *corpus domini* est adorabile, cum verbum manum suam corporalem extendens sanaverit febricitantem, vocem humanam edens suscitaverit Lazarum, manibus suis in cruce protensis principem aeris prostraverit, Matth. 8, 15. Luc. 8, 46. Ioh. 11, 43. Coloss. 2, 14. 15.

Reiicimus eos, qui docent, non humanae, sed solius divinae opis fuisse, ut uno verbo

mortuus suscitaretur, digitis in aures insertis surdo auditus restitueretur, aut manus contactu coeco visus redderetur.

Ita docet D. C. Horneius, disput. theol. parte 2. disp. 1. sect. 3. §. 81. circa finem hisce verbis: „Sic voce humana loqui, digitum auribus inserere, manibus aliquem contrectare, actiones humanae sunt, et non Deo sed homini propriae. At verbo uno mortuum suscitare, digitis in aures insertis surdo auditum restituere, aut manus contactu coeco visum reddere, non humanae sed divinae opis est.“

Punctum 37. (F. C. p. 607. 608.)

Profitemur et docemus, quod non nudus homo tantum pro nobis passus, mortuus et sepultus sit, ad inferos descenderit, a mortuis resurrexerit, ad coelos ascenderit, et ad maiestatem et omnipotentem Dei virtutem evectus fuerit, sed talis homo, cuius humana natura cum filio Dei tam arctam ineffabilemque unionem et communicationem habet, ut cum eo una sit facta persona. Quapropter vere filius Dei pro nobis est passus, sed secundum proprietatem humanae naturae, quam in unitatem divinae suae personae assumsit, sibique eam propriam fecit: ut videlicet pati, et pontifex noster summus, reconciliationis nostrae cum Deo causa, esse posset; sic enim scriptum est: Dominum gloriae crucifixerunt, et sanguine Dei redempti sumus. Actor. 20, 28. 1 Cor. 2, 8. secundum canonem 10. concilii Ephesini.

Reiicimus eos, qui docent, passione, crucifixione et sanguinis effusione ac morte sua salutem generis humani procurare solius divinae naturae et virtutis opus esse.

Ita docet D. C. Horneius, in parte 2. disputat. theol. disput. 1. sect. 3. §. 81. sub finem, hisce verbis: „Similiter pati, crucifigi, sanguinem profundere, mori, humanae naturae actiones sunt; at passione, crucifixione, et sanguinis effusione, ac morte sua, salutem generis humani procurare solius divinae naturae et virtutis opus est.“

Punctum 38. (F. C. p. 775.)

Profitemur et docemus, ad maiestatem, quam Christi humanae naturae adscribit sacra scriptura et orthodoxi patres secundum scripturam, pertinere, quod vivificet, omne iudicium omnemque potestatem in coelo et in terra adeoque omnia in manibus suis habeat, omnia sub pedibus ipsius subiecta sint, a peccatis mundet etc. Eaque non esse dona creata, sed divinas, infinitas proprietates, quae tamen (iuxta testimonia scripturae) Christo homini datae et communicatae sunt, Ioh. 5. et 6. Matth. 28. Dan. 7. Ioh. 3. et 13. Matth. 11. Eph. 1. Ebr. 2. 1 Cor. 15. 1 Ioh. 1. quodque haec communicatio non tantum quasi per phrasin aut modum loquendi, dicta de persona Christi, secundum ipsius divinitatem, sed potius secundum assumtam humanam naturam intelligenda sit, et quod humana in Christo natura illam maiestatem acceperit secundum rationem hypostaticae unionis.

Reiicimus eos, qui docent, hominem quidem Christum personaliter habere omniscientiam, omnipotentiam, omnipraesentiam, sed humanam Christi naturam omnipotentem,

omnisciam, etiam omnipraesentem esse ac dici non aeque admittunt, quia naturam in unione suppositali tale quid non deceat, imo eos nimium progressos esse, qui eam communicationem unioni personali tribuerunt, adserunt.

Ita docet D. C. Dreierus *in der gründl. Erört. pag. 403:* »*Die Naturen bleiben in ihrem* esse, *und behalten ihre Eigenschafften; doch ist eine* commuuio *unter ihnen, die nemlich aus der* suppositali *und* personali unione *herfleust, dass der Mensch hat die Allwissenheit, Allmacht, Allgegenwärtigkeit* personaliter, *wie die Göttliche Natur die Eigenschaften hat* per se et formaliter. *Keine andere Gemeinschafft* (nullam aliam communicationem, qua scilicet ipsa humana natura sit omniscia, omnipotens, omnipraesens) *bringet die* unio suppositalis *und* personalis, qua talis (qua suppositalis) *mit sich, wenn man auch aller Exempel* inductiones *herror sucht; denn was* suppositum *und* persona *sey, muss aus der Natur erkläret werden* in generalibus conceptibus.« Notat auctor in margine: »*Was man aus der persönlichen Vereinigung schliessen will, muss aus der* uuione suppositali *und* personali qua tali (qua suppositali) *herfliessen.*« Item p. 422: »*Darumb habe ich wohl gesaget, dass D. Brentius hie ein wenig zu weit gegangen sey, wenn er die Mittheilung Göttlicher Hoheit in die persönliche Vereinigung mit eingeführet.*«

Punctum 39. (F. C. p. 778. Conc. Eph. Anath. 9 et 11.)

Profitemur et docemus cum veteri orthodoxa ecclesia, quod humana in Christo natura maiestatem illam acceperit, secundum rationem hypostaticae unionis, videlicet quod cum tota divinitatis plenitudo in Christo habitet, non quemadmodum in sanctis hominibus et angelis, sed corporaliter, ut in proprio suo corpore, etiam omni sua maiestate, virtute, gloria, operatione, in assumta humana natura liberrime (quando et quomodo Christo visum fuerit) luceat, et in ea, cum ea, et per eam divinam suam virtutem, maiestatem et efficaciam exerceat, operetur et perficiat.

Reiicimus eos, qui docent, attributa divina enumerata non esse humanae naturae communicata per unionem personalem, sed tantum personaliter unita, itemque Christum corpore et humanitate sua ex terris ita abiisse, ut hic in terris non manserit, nisi divina essentia et gratia sua.

Ita docet D. Calixtus in epit. theol. p. 162. »Neque attributa divina sicut Filio a Patre per aeternam generationem, ita humanitati a divinitate per personalem unionem communicantur (sequeretur hinc Eutychianismus, et manifesta confusio naturarum in Christo,) sed quia assumta humanitas attributa illa divinitatis τοῦ λόγου personaliter sibi unita habet, ita ut in illa et per illam operationes suas exerant, ideo dicitur communionem cum illis habere.« D. C. Horneius parte 2. disputat. theol. disp. 1. sect. 3. §. 80. sub finem hisce verbis: »Eodem etiam Matth. 28, 17. respicit, cum ablegaturus discipulos in totum mundum, de potestate omnium sibi data praefatur. Data est, inquit, mihi omnis potestas in coelo et in terra. Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus s., docentes eos servare omnia, quae praecepi vobis; et ecce, ego vobiscum

sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi. Nam et ad hanc ablegationem, et ad ista tum praecipienda, tum promittenda, non humana tantum auctoritas, sed divina maiestas requirebatur, cum nec baptizari in nomen nisi Dei possit; nec qui corpore et humanitate sua ex terris abiturus erat, hic in terris simul manere, nisi divina essentia et gratia sua id faceret.«

Punctum 40. (Art. I, 1. Smalc. p. 304.)

Profitemur et docemus de articulo, quod Iesus Christus, Deus et dominus noster, solus sit agnus, qui tollit peccata mundi, Ioh. 1, 29. et quod Deus omnium nostrum iniquitates in ipsum posuerit, Esai. 53, 6, cedere aut aliquid contra illum largiri aut permittere neminem piorum posse, etiamsi coelum et terra ac omnia corruant, adeoque articulum istum fidei esse primum et principalem, qaemadmodum eum Articuli Smalcaldici appellant.

Reiicimus eos, qui docent, doctrinam de merito Christi universalissimo pertinere non tam ad fidem ipsam, quam informationem in fide, ac proinde non primum nec principalem esse fidei articulum.

Ita docet D. C. Dreier *in der gründl. Erört. pag. 740.* hisce verbis: *»Daneben ist wohl zu mercken, dass im Symbolo ein jeglicher bekenne, was er gläubet, nicht was andere gläuben, dass nemlich Christus ihm zu gute gebohren, für ihm gestorben, und von den Todten aufferstanden sey, daher stehet nichts darin* expresse *von dem allgemeinen Willen Gottes, alle Menschen gerne selig zu machen, von dem allgemeinen Verdienst Christi, von dem allgemeinen Beruff der Menschen. Welche Wissenschafft in Anfechtungen nöthig ist, die zweiffelnden und zaghafften Gewissen auffzurichten, also gar, dass wenn jemand auff die Gedanken kompt, er habe kein Wort Gottes davon, dass Gott ihn wolle selig haben, er sich nicht wieder auffrichten kan, ohne die allgemeine Verheissungen, wie ich das anderswo auch erwiesen und dargethan habe. Aber das gehöret mehr* ad informationem in fide, *als* ad fidem ipsam. *Denn aus den allgemeinen Sprüchen muss man entweder sich selbst unterrichten, oder andere sich unterrichten lassen, wie man auch entweder sich selbst unterrichten muss aus unbeweglichen Sprüchen der Schrifft, oder sich von andern unterrichten lassen, wenn man bey andern Stücken des Glaubens in Zweiffel geräth, als von der Gottheit, oder Gnügthuung Christi, die allerdinges in dem Catholischen allen nöthigen Verstand des Symboli enthalten sind; und kan man doch darumb nicht sagen, dass alle Sprüche, die zu solcher* information *können angeführet werden, allen und jeden Christen zu wissen nöthig wären.«*

Punctum 41. (F. C. p. 613. 788.)

Profitemur et docemus, totam personam Christi, Deum et hominem, eumque quoad corpus et animam, ad inferos descendisse, satanam devicisse, potestatem inferorum evertisse, et diabolo omnem vim et potestatem eripuisse, nosque per ipsum e potestate mortis et satanae, ab aeterna damnatione atque adeo e faucibus inferni ereptos esse. 1 Petri. 3, 18.

Reiicimus eos, qui docent, posse quidem dici, totam personam, Deum et hominem, ad inferos descendisse; minime autem eundem quoad corpus etiam descendisse.

Ita docet D. C. Deier *in der grundl. Erört.* pag. 471. et 472. Verba sunt haec: *„Derohalben haben unsere* Theologi *nicht verworffen die Lehre von der Höllenfahrt Christi der Seelen nach, sondern dieselbe ist der meisten unserer alten* Theologorum *gewesen. Sie kan auch nicht verworffen werden, dass man nicht die Lehre der allgemeinen Christlichen Kirche verwerffe. Das ist gewiss, das keiner unter den alten Lehrern gesagt hat, dass Christus dem Leibe nach wäre zur Höllen gefahren. Darumb kan man sagen einfältiglich, dass die gantze Person, Gott und Mensch zur Höllen gefahren sey. Wil man aber sagen, nach welchem Theil er zur Höllen gefahren, sage man mit der alten Kirchen, allein der Seelen nach. Vnd wil man erklären, was die alte Kirche hiervon gehalten hat, kan man die Warheit nicht unter die Bäncke stecken, sondern muss sagen, dass ihre Meinung sey: Christus sei allein der Seelen nach zur Höllen gefahren. Dagegen hat Athanasius gelehret* iu sermone de passione domini, *da er von der Natur, welche von Todten auferstanden ist, schreibet ἐξανέστη καὶ κατέβη, das ist: er ist auferstanden und niedergefahren, hat des Teufells Grimm gespottet« etc.*

Augustanae Confessionis Articulus 4. 6. et 20. de iustificatione et bonis operibus.

Punctum 42. (Apol. p. 60. Art. Smalc. p. 305. F. C. p. 683.)

Profitemur et docemus, articulum de iustificatione ac iustitia fidei coram Deo praecipuum esse in tota doctrina christiana, sine quo perturbatae conscientiae nullam veram et firmam consolationem habere, aut divitias gratiae Christi recte agnoscere possunt, et contra quem aliquid largiri aut permittere nemo piorum potest, etiamsi coelum et terra ac omnia corruant. Id D. Lutherus suo etiam testimonio confirmavit, cum inquit: si unicus hic articulus sincerus permanserit, etiam christiana ecclesia sincera, concors, et sine omnibus sectis, permanet; sin vero corrumpitur, impossibile est, ut uni errori aut fanatico spiritui recte obviam iri possit. Et de hoc articulo D. Paulus praecipue loquitur, cum inquit: paulum fermenti totam conspersionem fermentat, Gal. 5, 9.

Reiicimus eos, qui docent, controversias de remissione peccatorum, iustificatione et aeterna vita obtinenda, quae inter nos Lutheranos seu Augustanae Confessioni invariatae addictos et Pontificios maxima contentione disceptantur et inter caeteras praecipuae aestimantur, sine difficultate componi posse.

Ita docet D. G. Calixtus in consideratione et ἐπικρίσει ad colloquium Thoruniense, etc. §. 40. hisce verbis: „Ex hisce recensitis apparet, si hos intra terminos stetur, et removeantur tricae scholasticae, et proponatur doctrina verbis quorumvis captui accommodatis, aut qualibus, quum non iu umbra disputatur, sed serium illud certamen, oculis in morte natantibus atra, cernitur, vel acutissimus quisque disputator uti velit; controversias de remissione peccatorum, iustificatione et aeterna vita obtinentes, quae inter partes maxima contentione disceptantur, et inter caeteras praecipuae aestimantur, sine magna difficultate componi posse“.

Idem habet Calixtus in notis ad Concil. Trident. sess. 6. et in epit. theol. moral. pag. 382. ubi Evangelicos ita describit: »Qui neque Christum reiiciunt, neque Petri doctrinam in dubium vocant, sed de purgatorio, indulgentiis, et nescio quibus haud maximi momenti rebus olim aut incertis aut penitus ignoratis *ambigunt.*«

Punctum 43. (Apol. p. 73.)

Profitemur et docemus, verbum *iustificari* non tantum in epistolis ad Romanos et Galatas scriptis, utpote quae inter omnes sacras scripturas argumentum de iustificatione uberrime et accuratissime tractant, verum etiam 1 Cor. 6, 2. Tit. 3, 7. non aliter, quam in forensi significatione accipi, hoc est »iustificari« esse consequi remissionem peccatorum.

Reiicimus eos, qui docent, in locis adductis, id est 1 Cor. 6, 2. Tit. 3, 7., verbum istud non forensem, sed moralem inducere acceptionem, ac iustificari nihil aliud esse, quam iustum, id est iustitiae amantem et studiosum fieri.

Ita docet D. C. Horneius dissert. theol. 9. de iustificatione et nova iustificatorum vita, Helmaestadi die 14. Cal. Novembr. Anno 1639. habita, sect. 1 thes. 1. circa finem, seu dissertat. theol. part. 2. p. 319. hisce verbis: »Iustificari est iustum, i. e. iustitiae amantem et studiosum fieri. Ita accipi videtur 1 Cor. 6, 9. 11. An ignoratis, iniustos non esse Dei haereditatem possessuros? et haec eratis quidam; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis; et Tit. 3. 5. 6. 7. ex sua misericordia servavit nos per lavacrum regenerationis ac renovationis spiritus sancti, quem effudit super nos copiose per Iesum Christum servatorem nostrum, ut iustificati illius gratia haeredes efficeremur secundum spem vitae aeternae; et haec acceptio moralis est.« Idem ibidem n. 193. pag. 506. »Iacobus dicit: iustificari, id est Deo nos gratos et acceptos haberi, non tantum cum per fidem ei reconciliamur, sed etiam cum opera fidei facimus: imo tum demum fidem nostram nobis ad iustitiam imputari.«

Punctum. 44. (Apol. p. 183. 184)

Profitemur et docemus, homines peccatores teneri quidem peccata sua agnoscere, coram Deo confiteri ac deprecari, idque ita, ut qui peccata sua non agnoscit, aut deprecatur, remissionem peccatorum minime consequatur: nec confessionem tamen, neque deprecationem ingredi ipsum iustificationis negotium, aut ad salutem consequendam esse necessariam, proprie loquendo, sed ad salutem non impediendam, vel non amittendam.

Reiicimus eos, qui docent, confessionem peccatorum et deprecationem ad ipsam pertinere iustificationem, et iustificari per deprecationem et humilem peccatorum suorum agnitionem idem esse, atque per fidem iustificari, et per meram gratiam Dei iustitiam consequi.

Ita docet D. C. Horneius parte 2. disputat. theol. disput. 4. sect. 1. p. 361. §. 47. hisce verbis. »Unde etiam fit, quod quum iustificatio fidei excludat virtutes et opera omnia, quae propria bonitate sua aestimantur, non tamen eos actus respuit, qui aliena iustitia et bonitate nituntur, quales sunt, agnoscere peccata, et humiliter deprecari; tantum abest, ut haec opponantur iustificationi fidei, ut per illa iustificari sit fide iustificari. Sic Matth. 18, 32. dicitur: Tantum debitum remisi tibi, quia me rogabas, Luc. 18, 14.

descendit iste (publicanus) domum suam iustificatus prae illo (Pharisaeo), quia quicunque se extollit, deprimetur et qui se deprimit, extolletur, et Psalmo 51, 4: A peccato meo munda me; nam defectiones meas ego agnosco. Hic iustificari per deprecationem et humilem peccatorum suorum agnitionem, idem est atque per fidem iustificari, et per meram gratiam Dei iustitiam consequi.« Quare etiam idem Horneius, citato loco §. 56. seu ultimo, agnitionem peccati appellat praeparationem, seu dispositionem, qua se homo ad iustificationem consequendam disponit. Verba sunt haec: »Quae cum ita se habeant, nihil impedit, quo minus motus illi poenitentiae, ut timor irae Dei, agnitio peccati, eius detestatio et novae obedientiae propositum, praeparationes seu dispositiones dicantur, quibus se homo non quidem per vires naturales sed gratiam Dei ita ad iustificationem consequendam disponat.« Et repetit. §. 87. pag. 81. »Falsissimum est, motus illos, seu agnitionem et detestationem peccati, prout ex actu amoris Dei, et Deo obediendi proficiscuntur, actus regenitorum seu iustificatorum esse: sunt enim regignendorum et iustificandorum.« Conferatur Calixti consideratio doctrinae concilii Tridentini ad sess. 6. can. 9. ubi ait: »Fidem solam proxime et immediate ponere iustificationem, agnitionem et dolorem de peccatis, remote ad iustificationem facere.«

Punctum 45. (A. C. p. 11. 17. Apol. p. 64. Art. Smalc. p. 304. 305. F. C. p. 584. 684.)

Profitemur et docemus, quod opera nostra non possint reconciliare Deum, mereri aut consequi remissionem peccatorum et gratiam et iustificationem, sed hanc tantum fide consequamur, per fidem adoptemur, in numerum filiorum Dei et haeredes vitae aeternae scribamur (absque ullis nostris operibus praecedentibus, aut sequentibus) credentes, quod propter Christum recipiamur in gratiam, qui solus positus est mediator et propitiatorium, per quem reconcilietur Pater. Haec doctrina de fide ubique in Paulo tractatur, Rom. 3, 20. 21. 22. 28. 4, 3 et seq. Gal. 2, 16. Eph. 2, 8. 9.

Reiicimus eos, qui docent, bona opera, et inter ea propositum deinceps vitandi peccata et obtemperandi praeceptis divinis, esse necessaria ad iustificationem consequendam.

Ita docet D. C. Horneius in iterata assertione, §. 21. Verba sunt haec: »Sed hic annotandum est, si per bona opera intelligas τὰ κατορθώματα (Act. 24, 2) seu actus ipsos observationis praeceptorum Dei, verum esse; quod si autem de poenitentia et proposito deinceps vitandi peccata, et obtemperandi praeceptis divinis, non item; haec enim natura iustificationem praecedunt.« Et idem ibidem §. 37. sub finem: »Cum autem dixi, ad adipiscendam salutem in spe, seu iustificationem, bonorum operum studium non esse necessarium, distinguat studium bonorum operum et propositum eis studendi: nam hoc etiam iustificando necessarium est.« Item §. 51: »Unde patet, opera quidem ab actu iustificationis in doctrina evangelica excludi, ut causam veram et meritum salutis, at non ut causam sine qua non, et conditionem eius, absque quibus adultis et tempus operandi habentibus non detur.« Adi eundem Horneium citato loco §. 110. 111.

Punctum 46. (A. C. p. 11. Apol. p. 184. F. C. p. 584. 690.)

Profitemur et docemus, hoc ipsam nostram esse coram Deo iustitiam, quod dominus nobis peccata remittit ex mera gratia, absque ullo respectu praecedentium, praesentium aut consequentium nostrorum operum, dignitatis et meriti. Ille enim donat atque imputat nobis iustitiam obedientiae Christi. Propter eam iustitiam a Deo in gratiam recipimur, et iusti reputamur, non propter opera, etiamsi sint hominum regenitorum ac iustificatorum, nec ex solis viribus humanis profecta. Quare etsi conversi et in Christum credentes habent inchoatam in se renovationem, sanctificationem, dilectionem, virtutes et bona opera, tamen haec omnia nequaquam possunt aut debent immisceri articulo iustificationis coram Deo, ut redemtori honor illibatus maneat, et cum nostra nova obedientia imperfecta et impura sit, perturbatae conscientiae certa et firma consolatione sese sustentare valeant.

Reiicimus eos, qui docent, ea opera hic tantum esse excludenda, quae ante iustificationem homo fecerit.

Ita docet D. C. Horneius in iterata assertione §. 37. Verba sunt haec: »Verum etiam est, evidenter scriptum esse, hominem iustificari absque operibus, ut Rom. 3, 28. Arbitramur hominem iustificari fide absque operibus, nempe quae ante fecerit. Idem etiam Paulus ad Gal. 2, 16. inculcat: »Ex operibus legis non iustificabitur ulla caro.« Ita quoque limitat §. 51. 53. 69. 110. et repetit. 36. Dreier. *Erörterung* p. 545.

Punctum 47. (A. C. p. 11. Apol. p. 76)

Profitemur et docemus, fidem iustificationem ingredi, non ut opus dignum vel ex toto vel ex parte eam operans, sed unice, ut organon recipiens iustitiam, qua iustificamur, hoc est secundum Augustanam Confessionem, homines iustificari propter Christum per fidem, cum credunt se in gratiam recipi, et peccata remitti propter Christum, qui sua morte pro nostris peccatis satisfecit. Hanc fidem imputat Deus pro iustitia coram ipso, Rom. 3, 22. 25. 4, 3, 17.

Reiicimus eos, qui docent, fidem ad iustificationem et salutem esse necessariam, quatenus operosa est, et ut vera ac viva esse cognoscitur per opera, ac a misericordia divina, quae fidem imputat pro iustitia, ita elevari, ut nobis quasi perfecte promereatur iustitiam, vel ipsa sit iustitia.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. p. 175 et 176. hisce verbis: »Instrumentalis autem caussa a nostra parte apprehendens oblatam a Deo per verbum iustitiam est fides. Ideo illa dicitur nostra iustitia, quia nihil est in nobis, quod ullo modo ad iustitiam faciat praeter solam fidem; facit autem, quantum facit, non quidem sua nativa virtute, sed quoniam ad hunc effectum elevatur a causa principali, nempe misericordia divina, quae fidem imputat pro iustitia, hoc est, ita ordinavit, ut fides nobis sit, quasi perfecte promereretur iustitiam, vel ipsa esset iustitia.« Et D. C. Horneius in iterata assertione §. 110. scribit hunc in modum: »In hac propositione, fides operosa est necessaria ad salutem, subiectum

est fides, determinatio eius est, operosa. Et fides illa est salutaris, si operosa; mortua, et nihili, si non operosa; nam si habeam prophetiam, et noverim mysteria omnia omnemque cognitionem, et si habeam omnem fidem, adoo ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum, inquit Paulus 1 Cor. 13, 2.« Nec non ibidem §. 126. sub finem: »Quid itaque manifestius, quam fidem non salvare qualemcunque, sed operantem, adeoque fidem et opera fidei ad salutem necessaria esse? Requirit ergo opera etiam ad salutem, non ut probent veram et vivam fidem esse; nam ea de re nullum verbum hic habetur, sed simpliciter, ut fides vera et viva sit.«

Punctum 48. (F. C. p. 692)

Profitemur et docemus, bene convenire et esse inseparabiliter connexa fidem et opera, seu iustificationem et sanctificationem; inter se tamen differre ordine causarum et effectuum, antecedentium et consequentium. Fides apprehendit gratiam Dei in Christo, qua persona iustificatur. Cum vero persona iam est iustificata, tum etiam per spiritum s. renovatur et sanctificatur; ex ea vero renovatione et sanctificatione deinceps fructus, hoc est bona opera, sequuntur. Rom. 3, 24. 25. 4, 3. 6. 6, 4. 6. 19. et seqq. 8, 13. 12, 2. et seqq.

Reiicimus eos, qui docent, iustificationem sub se comprehendere et remissionem peccatorum et sanctificationem spiritus.

Ita docet D. C. Horneius in disput. de summa fidei, non cuiuslibet, sed quae per caritatem operatur, necessitate ad salutem, §. 4. circa finem, hisce verbis: »Neminem autem peccatorum poenitet, nisi quem Deum et proximum non dilexisse se, et praecepta eius non observasse piget, pudetque. Unde nec per evangelium, et fidem ei habitam iustificatur, i. e. remissionem peccatorum et sanctificationem spiritus Dei adipiscitur, nisi qui propositum diligendi deinceps eum, quem ante non dilexerat et praecepta eius observandi, habet, quae antea non observarat. At enim ut facto et opere ipso id in vita praestet, hoc iustificatione et sanctificatione illa posterius est, cum facultatem talia agendi per hanc primum nanciscatur.«

Punctum 49. (A. C. p. 12. F. C. p. 589.)

Profitemur et docemus, constitutum esse a Deo, ut, qui credit in Christum, salvus sit, sine opere, sola fide, gratis accipiens remissionem peccatorum, seu, bona opera penitus excludenda esse, non tantum cum de iustificatione fidei agitur, sed etiam, cum de salute nostra aeterna consequenda disputatur, sicut apostolus perspicuis verbis testatur, cum ait: Sicut et David dicit: Beatudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine operibus; beati, quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; beatus vir, cui non imputavit dominus peccatum etc. Et alibi, gratia, inquit, estis salvati per fidem, et hoc non ex vobis, Dei enim donum est, non ex operibus, ne quis glorietur. Rom. 4, 6. et seqq. Eph. 2, 5. 6. 7. 8. 9. Complectimur autem sub vocabulo operum utrumque, tum spirituales motus, tum externa bona opera, et excludi volumus opera quaelibet tam praecedentia quam sequentia remissionem peccatorum, iuxta ductum Apologiae Augustanae Confess. ad Artic. 4, sub

tit. de dilectione et impletione legis. pag. 83. 84. 85. Teuton. pag. 39. seq. et ad art. 12. de confess. et satisfact. p. 184.

Reiicimus eos, qui docent, operam dare iustitiae et diligere fratrem, necessarium esse ad hoc, ut sis filius Dei, ad consequendam et habendam tum iustificationem, tum salutem.

Ita docet D. G. Calixtus in historia Iosephi, edita Helmaestadii 1641. pag. 13 et seqq. Verba sunt haec: „Ergo ad evitandam damnationem et consequendam haereditatem regni Dei necessarium erit talia non agere, sive abstinere ab operibus carnis, adulterio, scortatione et similibus, atque hoc ipso morem gerere legi divinae, prohibenti adulteria, uti etiam homicidia, furta, rapinas et alia id genus opera carnis. Qualis sane abstinentia ad eam pertinet sanctimoniam, sine qua nemo videbit dominum, id est sine qua nemo beatitudinem et regnum coeleste consequetur. Sine quo autem res haberi vel obtineri non potest, id ad eam rem habendam vel obtinendam est necessarium; at sine actibus abstinentiae, de quibus diximus, obsequiique ea in parte legi divinae praestiti, regnum coeleste haberi vel obtineri non potest: ergo eiusmodi actus abstinentiae ab adulteriis, homicidiis et reliquis operibus carnis ad habendum vel obtinendum regnum coeleste sunt necessarii.“ Similiter idem D. Calixtus *in der Antwort auff* D. Ioh. Hülsemanni *meisterliches Muster* §. 36: „Quod necessarium est ad hoc, ut sis ex Deo, sive filius Dei, et desinas esse filius diaboli, id etiam necessarium est, ut damnationem effugias et salute aliquando potiaris; sed operam dare iustitiae (ποιεῖν δικαιοσύνην) et diligere fratrem, necessarium est ad hoc, ut sis ex Deo, sive filius Dei, et desinas esse filius diaboli. Nam per hoc manifestati sunt filii Dei et filii diaboli: quisquis non dat operam iustitiae, non est ex Deo, et qui non diligit fratrem suum, 1 Ioh. 3, 10. Ergo operam dare iustitiae et diligere fratrem, necessarium est, ut damnationem effugias et salute aliquando potiaris, quod necessarium est ad hoc, ut in morte non maneas; nam qui non diligit fratrem, manet in morte, 1 Ioh. 3, 14. Ergo diligere fratrem necessarium est ad evitandum damnationem et habendam salutem.“ Similiter D. C. Horneius dicta disp. 4. de iustif. parte 2. disp. theol. th. 28 sic limitat hanc propositionem: „Sola fides iustificat. Si voce, sola, vel opera legis ceremonialis tantum, vel moralis etiam, ut ea per vires naturae fiunt, excludas §. 24. Et sane, non fidem tantum, sed poenitentiam quoque, i. e. peccati agnitionem et detestationem et novae vitae propositum ad remissionem peccatorum et iustitiam consequendam requiri iam supra concessimus. §. 24. Recte statuitur, quod non excludantur a iustificatione resipiscentia, novum propositum et similes animi motus, cum dicitur, sola fide nos iustificari. Intelligitur enim talis fides, quae per charitatem efficax, et cum novo proposito coniuncta est. Timor irae Dei et extremi iudicii, poenitentia item et novum propositum non sunt opera et vitae instituta, sed animi tantum motus et mutatio.“ Idem Horneius iterata assertione th. 37: „Necessarium est ad salvationem, quod non necessarium est ad iustificationem: e. g. renovatio et sanctitas vitae.“ Confer. th. 52. Dreierus *Erört.* pag. 568: *Dem, der da gläubet, sey es* necessarium, *die Seligkeit völlig zu erlangen, dafern er noch Zeit zu leben hat, dass er gottselig lebe, und die Sünde meide.*“

Punctum. 50. (F. C. p. 821.)

Profitemur et docemus, falsum esse et cum verbo Dei pugnare, cum docetur, quod non sola Dei misericordia et unicum sanctissimum Christi meritum, verum etiam aliquid in nobis causa sit electionis divinae, propter quod Deus nos ad vitam aeternam praedestinaverit. Non enim tantum antequam aliquid boni faceremus, verum etiam priusquam nasceremur, imo ante iacta fundamenta mundi elegit nos in Christo, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est ei: maior serviet minori; sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau odio habui, Rom. 9, 11. 12. 13. Eph. 1, 4. 5. 6, 11.

Reiicimus eos, qui docent, non citra intuitum operum misericordiae aut immisericordiae, sed secundum ea et vitae aeternae et inferni locum, a iacto mundi fundamento paratum, et hominibus destinatum esse, ac charitatem esse conditionem aliquam, sub qua nos Deus salvare decrevit.

Ita docet D. C. Horneius parte 2. disput. theol. disp. 2. quae agit de praedestinatione, §. 32. p. 225. hisce verbis: »Nullatenus ergo citra intuitum operum misericordiae, aut immisericordiae, sed secundum ea uterque locus a iacto mundi fundamento paratus et hominibus destinatus est. Spectat huc etiam parabola operariorum, Matth. 20, quia vitam aeternam non absolute cuiquam decerni monstrat, sed cum conditione, si in vinea domini sedulo laborarit.« Et ibidem §. 42. seu ultimo, pag. 237: »Sed nec ex fidei, seu operum fidei dignitate facta est, veruntamen tantum secundum praevisionem fidei, quae per charitatem efficax est, ut conditionem aliquam, sub qua nos Deus gratis salvare decrevit.« Quo etiam videtur collimasse Ioh. Latermannus in exercitatione de aeterna Dei praedestinatione et ordinata omnes salvandi voluntate, §. 18. usus hisce verbis: »Quae ut optime cohaerent, ita cum iis, quae scriptura tradit, pulchre consentiunt; in ea enim pauci prae multis electi dicuntur, non ad officium faciendum, sed intuitu officii iam ante praestiti.

Punctum 51. (A. C. p. 12. F. C. p. 590—591. 691. 693. 704. 705.)

Profitemur et docemus, in ecclesiis Christianis merito hoc ratum, certum, et fixum esse debere, quod phrases seu propositiones illae de bonis operibus ad salutem necessariis, quales sunt: bona opera necessaria sunt ad salutem: nemo unquam sine bonis operibus salvatus est impossibile est sine bonis operibus salvari: bona opera sunt conditio vel causa sine qua non iustificationis aut salutis, et id genus aliae, non sunt docendae, defendendae et pingendae, sed potius ex ecclesiis Lutheranis ut falsae et non sincerae explodendae atque reiiciendae, quippe quae simpliciter pugnant cum doctrina de particulis exclusivis (quales sunt: absque operibus, sine lege, sine merito, non nisi ex gratia, gratis, non ex operibus) in articulo iustificationis et salvationis, quibus particulis D. Paulus opera et merita nostra ab articulo iustificationis et salutis nostrae penitus exclusit, et omnia soli gratiae atque clementiae divinae et Christi merito adscripsit, quemadmodum licet videre Rom. 3, 24. 9, 12. 11, 6. Gal. 2, 16. Eph. 2, 8. 9. Tit. 3, 5.

Reiicimus eos, qui docent, quod, sicut poenitentia et propositum diligendi Deum et

praecepta eius observandi, causa sine qua non et conditio sit, sub qua homo iustificetur et haeres aeternae salutis ab initio scribatur, ita ut ipsa actualis Dei et proximi dilectio et praeceptorum eius observatio causa sine qua non sit et conditio, sub qua haereditas illa aeternae salutis actu ipso adeatur.

Ita docet D. C. Horneius in disp. theol. de summa fidei non qualislibet, sed quae per caritatem operatur, necessitate ad salutem, §. 5. verbis hisce: »Sicut autem poenitentia et propositum diligendi Deum et praecepta eius observandi causa sine qua non et conditio est, sub qua homo iustificatur, et haeres aeternae salutis ab initio scribitur, iuxta illud Christi effatum Luc. 13, 3: Nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis; ita ipsa actualis Dei et proximi dilectio et praeceptorum eius observatio causa sine qua non est et conditio, sub qua hereditas illa aeternae salutis actu ipso aditur. Dico poenitentiam causam non veram, sed sine qua non seu conditionem tantum esse, sub qua iustificamur, ac studium pietatis et bonorum operum causam sine qua non et conditionem, sub qua per fidem iustificati aeternam salutem adipiscimur.« Idem docet Dreierus *Erörterung* pag. 548.

Punctum 52. (A. C. Art. 20.)

Profitemur et docemus, quod fides, qua iustificamur, non significet tantum historiae notitiam, sed fidem, quae credit non tantum historiam, sed etiam effectum historiae, videlicet hunc articulum, remissionem peccatorum et fiduciam, quod per Christum habeamus gratiam, iustitiam, et remissionem peccatorum.

Reiicimus eos, qui docent, ad fidem iustificantem non pertinere notitiam vel cognitionem verbi Dei, et imprimis domini Iesu Christi, nec assensum esse alterum fidei gradum, ita ut fiducia sit tertius gradus fidei.

Ita docent Helmaestadienses, Calixtus et Horneius in apol. contra Buscher. part. 2. p. 381: *»Es verstehet aber Buscher das gantze Werck sehr übel, sonst würde er nicht sagen, dass im Glauben der erste Grad sey die Erkäntnis des Wortes Gottes, und insonderheit des Herrn Christi, und denn der ander der Beyfall, dass man solches für gewiss und wahr halte, zumahl dass man wisse und vernehme, was das Wort Gottes uns lehre, solches ist nicht ein ander Stück des Glaubens.«*

Punctum 53. (Apol. p. 86. 101. 133. 222. F. C. 590. 705.)

Profitemur et docemus, etsi facienda sint bona opera, ne amittatur fides et spiritus sanctus, et ut firma sit vocatio, hoc est, ne fideles vocatione sua excidant, si iterum peccent; fidem tamen et salutem in nobis conservari et retineri non per opera, sed tantum per spiritum Dei et per fidem, (qua scilicet salus custoditur) bona autem opera testimonio esse, quod spiritus sanctus praesens sit, atque in nobis habitet, Rom. 5, 1. 2. 8, 16. 17. 1 Petr. 1, 5.

Reiicimus eos, qui docent, per sanctimoniae studium non tantum fidem acquisitam conservari, sed quoque per id ipsum studium vitam, sive ius ad haereditatem vitae aeternae

aliquando adeundam, acquisitum, ne amittatur aut intercidat, custodiri, qu'n et confirmari.

Ita docet D. G Calixtus in epit. theol. moralis p. 3. hisce verbis: »Porro quemadmodum per huiusmodi sanctimoniae studium fides non acquiritur, sed quae acquisita iam ante fuit, conservatur, ita quoque per id ipsum studium vita, sive ius, si ita loqui libeat, ad haereditatem vitae aeternae aliquando adeundam non acquiritur, sed acquisitum, ne amittatur aut intercidat, custoditur, quin et confirmatur. Quid enim aliud est, vocationem et electionem nostram, ut sanctus Petrus loquitur, firmam effici, quam ius, quod ex vocatione et electione ad capessendam vitam aeternam habemus, nobis confirmari? Finis igitur ultimus huius, uti universae theologiae, solus et beatitudo est aeterna; intermedii vero couservatio fidei et sanctimonia vitae, quae legibus et voluntati Dei conformetur; sive potius accurate loquendo finis huius partis adaequatus est conservatio fidei salvificae et status gratiae, in quantum a studio pietatis et sanctimonia vitae pendent.« Similiter D. C. Horneius in iterata adsertione adversus D. Ioh. Rothmalerum §. 49. scribit hunc in modum: »At sicut infanti aut puero tutores sunt necessarii, ut qui haeres paternorum bonorum est eius bona illorum opera administrentur aut custodiantur, ne vel ipse vel alii haereditatem a patre acceptam dissipent, et ita ei non ad hoc, ut haeres fiat, sed ut, qui haeres est, haereditatem aliquando actu ipso possideat, et ea utatur, fruatur, tutores omnino necessarii sunt: sic etiam filiis Dei et haeredibus vitae aeternae, studium pietatis et bonorum operum plane necessarium est, dum hic sunt, ut haereditatem sibi in coelis reservatam, 1 Pet. 1, 4. aliquando obtineant, nec ex statu gratiae excidant, praesertim cum hac et non alia lege haereditas ista illis promissa sit.« Quin et idem ille c 1. §. 50. finit hisce verbis: »Per fidem salutem acquiri conceditur, per eandem etiam custodiri: per bona opera autem non acquiri, sed suo etiam modo custodiri, saepe dictum est.« Uterque Calixtus et Horneius eundem errorem propugnant *in der gründlichen Widerlegung* contra M. Statium Buscherum parte 2. puncto 4. §. 42. pag. 74.

Punctum 54. (F. C. p. 585)

Profitemur et docemus, etsi vere in Christum credentes et renati multis infirmitatibus et naevis usque ad mortem sint obnoxii, non tamen illis vel de iustitia, quae per fidem ipsis imputatur, vel de aeterna salute esse dubitandum; quin potius firmiter illis statuendum esse, quod propter Christum iuxta promissionem et immotum verbum evangelii Deum sibi placatum habeant, Ioh. 3, 16. 36. Act. 10, 43. 13, 38. 39. Rom. 8, 31. et seqq. 2 Tim. 1, 12.

Reiicimus eos, qui docent, hominem de finali perseverantia in fide, et quae ab ea dependet, salute aeterna non posse non esse dubium.

Ita docet Ioh. Latermannus, in exercitatione de aeterna Dei praedestinatione et ordinata omnes salvandi voluntate §. 43. hisce verbis: »Quid, quod res aliter se habere non possit; cum enim homo ea de re certus sit, quod spe salutis, quae pro praesenti indubitata esse potest, posthac excidere queat- de finali perseverantia non potest non esse dubius, ex qua

tamen de certitudine salutis unice iudicandum. Id quod nemini mirum videri debet, cum ipse Deus de eo, num ille vel iste ad salutem certo perventurus sit, ex finali in fide perseverantia iudicium ferat.« Hinc idem Latermannus citato loco addit, Guilielmum Estium bene ex Caietano et Toleto ad Rom. 8. observasse, Paulum de custodia sanctorum a parte Dei verba fecisse. Et mox de S. Paulo haec addit: »Nonnulli, verbis apostoli inducti, existimarunt, Paulo suam in bono perseverantiam divinitus revelatam fuisse: sed falsum id est; quia enim se reprobum fieri posse clare statuit, de electione sua certus non fuit.«

Punctum 55. (A. C. p. 19. Apol. 83—85. F. C. 688 - 90.)

Profitemur et docemus, etsi fides et iustificatio non cadant in animum perseverantem in proposito contra conscientiam malo, sed oporteat praecedere contritionem ante remissionem peccatorum, bona tamen opera tam interna, quam externa, non praecedere iustificationem, sed eam demum sequi, et oportere personam primum esse iustam, antequam bona opera facere queat, imo induat novos affectus, ut parere bona opera possit. Fides namque, quemadmodum August. Conf. art. 20. ex Ambrosio docet, et bonae voluntatis et iustae actionis genitrix est. Postquam igitur fide iustificati et renati sumus, incipimus Deum timere, diligere, petere, exspectare etc., incipimus diligere proximum, quia corda habent spirituales et sanctos motus. De hac re erudite et pie D. Lutherus in praeclaro illo suo et copioso super epistolam ad Galatas commentario ad hunc modum docet: Concedimus, de charitate et bonis operibus etiam docendum esse, sed suo tempore et loco, quando scilicet quaestio est de bonis operibus, extra hunc articulum de iustificatione. Hic autem status causae et caput est, de quo agitur, ut scilicet quaeratur, non an bona opera sint facienda, et charitas exercenda sit, sed qua re iustificemur et vitam aeternam consequamur? Hic respondemus cum Paulo: sola fide in Christum nos pronunciari iustos, non operibus legis, aut charitate. Non quod opera, aut charitatem reiiciamus, ut adversarii nos falso accusant; sed quod a statu causae in alienum negotium, quod ad hanc quaestionem prorsus non pertinet, abstrahi nos et implicari nolumus, id quod tamen satanas maximopere molitur et quaerit. Itaque cum iam versemur in loco communi et articulo de iustificatione, reiicimus et damnamus opera. Is enim locus nequaquam patitur, aut admittit disputationem de bonis operibus. Abscindimus igitur hoc proposito simpliciter omnes leges et omnia opera legis. Hactenus Lutherus. Quare ut perturbatae mentes certam firmamque consolationem habeant et merito Christi atque gratiae divinae debitus honor tribuatur, docet nos scriptura, iustitiam fidei coram Deo tantummodo consistere in sola clementi, et quidem gratuita reconciliatione seu remissione peccatorum quae ex mera gratia, propter solum Christi mediatoris meritum nobis donatur, et per solam fidem, in promissione evangelii, apprehenditur. Ad eundem modum etiam fides illa in iustificatione coram Deo, neque contritioni, neque dilectioni, aliisve virtutibus, sed soli Christo confidit, et in Christo, ipsius perfectissima obedientia (qua pro nobis legem implevit) nititur, quae obedientia credentibus ad iustitiam imputatur. Et quidem neque contritio, neque dilectio, neque ulla alia virtus, sed sola fides est illud unicum

medium et instrumentum, quo gratiam Dei, meritum Christi et remissionem peccatorum (quae bona nobis in promissione evangelii offeruntur) apprehendere et accipere possumus. Recte etiam dicitur, quod credentes, qui per fidem in Christum iustificati sunt, in hac vita primum quidem imputatam fidei iustitiam, deinde vero etiam inchoatam iustitiam novae obedientiae, seu bonorum operum, habeant. Sed haec duo non inter se permiscenda, aut simul in articulum de iustificatione fidei coram Deo, ingerenda sunt. Cum enim inchoata illa iustitia seu renovatio in nobis, propter carnem, in hac vita imperfecta sit et impura, eius iustitiae ratione persona coram Dei iudicio consistere non potest. Sola autem iustitia obedientiae, passionis, et mortis Christi (quae fidei imputatur) coram iudicio Dei stare potest, ita quidem, ut tantum propter hanc obedientiam, persona (etiam postquam renovata est, et multa bona opera habet, atque iam honeste et innocenter vivit) Deo placeat, et accepta, in filium Dei adoptata, atque haeres vitae aeternae scripta sit.

Reiicimus eos, qui docent, propositum diligendi Deum super omnia et in mandatis eius ambulandi, iustificando, sive, quod idem est, remissionem peccatorum impetraturo, necessarium esse, idque propositum diligendi Deum et praecepta eius observandi, causam sine qua non et conditionem esse, sub qua homo iustificetur, quodque ante iustificationem praerequiratur.

Ita docet D. C. Horneius loco supra allegato, h. e. in disp. theol. de summa fidei non qualislibet, sed quae per caritatem operatur, necessitate ad salutem, §. 5. ibi namque expresse scribit: »Poenitentiam et propositum diligendi Deum et praecepta eius observandi, caussam sine qua non, et conditionem esse, sub qua homo iustificatur, et haeres aeternae salutis ab initio scribitur.« Quae verba repetit simul ac approbat D. G. Calixtus, *in der Antwort auff* D. Iohan. *Hülsemanni meisterliches Muster*, §. 25. sub finem.

Punctum 56. (Apol. p. 86. F. C. 589.)

Profitemur et docemus, quod bona opera veram fidem (si modo ea non sit mortua, sed viva fides) certissime atque indubitate sequantur, tanquam fructus bonae arboris, et quod fides non possit existere in his, qui secundum carnem vivunt.

Reiicimus eos, qui docent, illos, qui non tantum nullum articulum fidei in dubium vocant, nullamque haeresin contra verbum Dei fovent, sed fiduciam etiam omnem in divina misericordia et Christi merito repositam habent, in comessationibus, odiis, inimicitiis, iniustitia, superbia, et similibus contra conscientiam peccatis, posse vivere.

Ita docet D. C. Horneius, part. 2. disp. theol. disput. 4. sect. 3. pag. 492. §. 182. »Cum duo sint praecipui actus fidei, unus, ut per eam assentiamur divinae revelationi, alter, ut fiduciam collocemus in Deo et Christi merito; fit tamen, ut multi, qui nullum articulum fidei in dubium vocant, nullam haeresin contra verbum Dei fovent, fiduciam etiam omnem in divina misericordia et Christi merito repositam habent, nihilominus in comessationibus, odiis, inimicitiis, iniustitia, superbia et similibus peccatis vivant.«

Punctum 57. (A. C. p. 11. 16. F. C. 705.)

Profitemur et docemus, facile apparere, doctrinam nostram Lutheranam non esse accusandam, quod bona opera prohibeat, sed multo magis laudandam, quod ostendit, quomodo bona opera facere possimus. Necesse namque est, bona opera facere, non ut confidamus, per ea iustificationem ac salutem aeternam mereri, sed propter voluntatem Dei. Tantum fide apprehenditur remissio peccatorum ac gratia. Et quia per fidem accipitur spiritus sanctus, iam corda renovantur et induunt novos affectus, ut parere bona opera possint, 1 Thess. 4, 3. 1 Petr. 2, 15.

Reiicimus eos, qui doctrinam Lutheranam accusant, quod bona opera prohibeat, nec iuventutem scholasticam moueat et urgeat, ut se pietatis, castimoniae, continentiae et aliarum virtutum studio muniat. Quin et addunt, magnam fenestram impietati aperiri, si dicatur, bona opera et pietatis studium nec ad iustificationem, nec ad salutem esse necessaria.

Ita docet C. Horneius in iterata assertione p. 143. §. 115: »Quantam autem fenestram impietati aperuerit [D. Rothmaler] his gerris suis et alii, cum id dicunt, quod ipse iamiam dicebat, bona opera et pietatis studium nec ad iustificationem, nec ad salutem necessarium, sed arbitrarium ad utrumque Christiano esse, si ex me vel antiquis non vult discere« etc. Similiter D. G. Calixtus in epist. dedic. ad Christianum Ludovicum, ducem Brunsvicensium et Luneburgensium, praefixa dissert. de quaestionibus, num mysterium trinitatis e solius V. T. libris possit demonstrari. Et alibi passim. Quam calumniam solidissime cum B. Luthero A. C. et F. C. profligavit et repressit. Vid. Art. 20, A. C. fol. 15 seqq. Apolog. de dilectione et impletione legis. f. 85. et 95. et solid. declarat. de bonis operibus p. 702.

Augustanae Confessionis Articulus 5. de verbo Dei, legis et evangelii.

Punctum 58. (F. C. p. 592. 709.)

Profitemur et docemus, discrimen verbi Dei legalis et evangelici accurata diligentia in ecclesia conservandum esse atque retinendum, ne haec duo doctrinarum genera inter se commisceantur, aut evangelium in legem transformetur; ea enim ratione meritum Christi obscuraretur, et conscientiis perturbatis dulcissima consolatio (quam in evangelio Christi, sincere praedicato, habent, qua etiam sese in gravissimis tentationibus adversus legis terrores sustentant) prorsus eriperetur. Lex est proprie doctrina divinitus revelata, quae docet, quid iustum, Deoque gratum sit; quae etiam, quicquid peccatum est, voluntati divinae adversatur, redarguit. Evangelium vero proprie doctrina est censenda, quae docet, quid homo credere debeat, qui legi Dei non fatisfecit, et idcirco per eandem damnatur; videlicet, quod illum credere oporteat, Iesum Christum omnia peccata expiasse atque pro iis satisfecisse, et remissionem peccatorum, iustitiam coram Deo consistentem, et vitam aeternam, nullo interveniente peccatoris illius merito, impetrasse, Ier. 31, 31—34. Hebr. 8, 8—13. 2 Cor. 3, 9. Gal. 3, 11. 12.

Reiicimus eos, qui docent, discrimen pacti legalis seu legis et pacti evangelici seu evangelii, non in eo consistere, quod lex conditionem operum habeat, evangelium nullam talem habeat; utrumque enim, sed diversimodo habere; sed quod lex exactam obedientiam et omnibus numeris perfectam postulet, evangelium gratiam et remissionem praestet, sed poenitentibus et novam vitam, prout in hac fragilitate fieri potest, inchoare sibi proponentibus.

Ita docet D. C. Horneius, in iterata adsertione, §. 53. verbis hisce: »Unde discrimen pacti legalis non in eo consistit, quod lex conditionem operum habeat, evangelium nullam habeat; utrumque enim, sed diversimode habet; sed quod lex exactam obedientiam et omnibus numeris perfectam postulet, evangelium gratiam et remissionem praestet, sed poenitentibus et novam vitam, prout in hac fragilitate fieri potest, inchoare sibi proponentibus. Quocirca etiam opera ita ad pactum legis exposcuntur, ut illa causa iustitiae et salutis sint; ad pactum autem evangelicum, ut conditio tantum pura, et grati animi, pro accepta iustitia et promissione salutis contestatio, quae in eo posita est, ut succincti lumbis mentis nostrae, sobrii ad finem usque speremus in eam, quae nobis defertur, gratiam, cum revelabitur Iesus Christus, ut filii obedientes, qui nos non configuramus, quae in ignorantia nostra (viguerunt), cupiditatibus, sed sicut is, qui nos vocavit, sanctus est, ipsi quoque sancti (pro nostro modulo) in omni conversatione reddamur« etc. Quo etiam videtur collimasse D. G. Calixtus in epit. theol. mor. p. 71 sequentibus verbis: »Instar enim pacti sese habet actio illa Dei, quae ei nobiscum de salute nostra intercedit. Ipse videlicet nobis promittit summum et coeleste bonum, et vicissim a nobis stipulatur observationem eius, quam nobis ponit, conditionis. Quin lege eam quoque sancit, et observari mandat; atque adeo, nisi observetur, severe vindicat. Hinc igitur est, quod in pacto etiam evangelico legem quandam agnoscamus.« Idem docet in peculiari disp. de pactis anno 1654. habita thes. 43 seqq.

Augustanae Confessionis Articulus 7. 8. et 28. de Ecclesia.

Punctum 59. (A. C. p. 11. Apol. 143—48. Art. Smalc. 335.)

Profitemur et docemus, ecclesiam veram principaliter esse societatem fidei et spiritus sancti in cordibus. Quae tamen habet externas notas, ut agnosci possit, videlicet puram evangelii doctrinam, et administrationem sacramentorum, consentaneam evangelio Christi. Quare ecclesia proprie est columna veritatis, retinetque purum evangelium, et, ut Paulus inquit, fundamentum, hoc est veram Christi cognitionem et fidem. Cumque adversarii pontificii et Calviniani fundamentum illud evertant, apparet, eos, qua tales, veram ecclesiam non esse, nec pro veris ecclesiae membris esse habendos.

Reiicimus eos, qui docent, ad ecclesiam Christianam pertinere non tantum Lutheranos et Graecos, sed Pontificios etiam et Calvinianos idque pro dogmate ecclesiae vero esse habendum, in quo Graeci, Lutherani, Pontificii ac Calviniani consentiant; si autem

una pars eorum seorsum aliquid doceat, id si non falsum plane, saltem de errore admodum suspectum esse.

Ita docet D. G. Calixtus *in der Verantw. auf Churf. Durchl. zu Sachsen Schreiben,* num. 23 statim ab initio: »*Zu Helmstedt*, scribit, *ist wohl folgender* discurs *gefallen, weiss mich aber nicht zu entsinnen, dass derselbe solte durch den Druck* divulgir*et seyn: Es ist heutiges Tages die Christenheit getheilet in vier grosse Parteyen, als da ist die Griechische, welche sich durch Orient zwar unter harter Türckischer Dienstbarkeit dannoch weit und breit erstrecket, die Papistische, die Lutherische und die Calvinische. Wann man nun beobachtet, worinnen sie alle übereinkommen, ist solches eine starcke Anzeige der Warheit; dagegen ist eine starcke Anzeige einer Neuerung, wann ein Theil etwas absonderlich hat, damit die andere alle nicht einig. Zum Exempel: alle vier Parteyen nehmen an, und bekennen sich zu dem* Symbolo Apostolico, Nicaeno, Constantinopolitano, Ephesino, Chalcedonensi. Ergo *sol und kan man auch hierzu getrost und ohne Gefahr eines Irrthums sich bekennen. Die Griechen aber lehren absonderlich, dass der H. Geist von dem Vater allein, und nicht von dem Sohne ausgehe. Die Papisten haben absonderlich und für sich allein des Pabsts* Primat *und* Infallibilit*ät, den Gebrauch der einerley Gestalt, die Messe ohne Communicanten, das Fegefeuer, und anders dergleichen. Die Calvinisten stehen absonderlich und allein, in deme sie leugnen, dass im H. Abendmahl der wahre Leib und das wahre Blut des Herren Christi gegenwärtig sey, und warhafftig gegessen und getruncken werde. Etzliche Lutheraner stehen gleichfals allein, und werden von allen andern, auch theils ihren eigenen Religions-Verwandten gelassen, in dem sie eine* Ubiquit*ät der Menschheit Christi glauben und lehren. Worinnen nun eine Partey alleine stehet, und hat die übrige drey zuwider, dasselbe ist zum wenigsten, wo nicht gantz falsch, dennoch wegen Neuerung und Irrthum sehr verdechtig.*« Vide etiam desid. et stud. conc. Calixti et respons. contra Mog. thes. 28. Conf. et Latermanni praef. exerc. de praedest. ut et *Apostolische Vermahnung* lit D. 3. et G. 2.

Punctum 60. (Apol. A. C. p. 146.)

Profitemur et docemus, quod, sicut catholicus olim habebatur, qui uni ecclesiae particulari, quae in universo illo corpore erat, adhaerebat, (quomodo Hieronymus et Augustinus catholicum dicunt eum, qui cum Romana ecclesia, tunc temporis pura, communicabat) ita vere catholici sint, et ad ecclesiam catholicam pertineant, qui de pura evangelii doctrina consentiunt, et habent eundem Christum, eundem spiritum sanctum, eadem sacramenta, quales absque dubio sunt, qui libris symbolicis ecclesiae Lutheranae adstipulantur, licet per universum terrarum orbem inveniantur dispersi.

Reiicimus eos, qui docent, Christianos Catholicos illos quam maxime esse appellandos, qui, utut in hac vel illa parte vivere cogantur, nulli tamen ita addicti sunt, ut alias execrentur, et in sua parte omnia, minima, maxima, qua opiniones, qua ritus, approbent, sed quicquid in omnibus partibus (Lutherana, Pontificia et Reformata) rectum et antiquae catholicae fidei ac observationi consentaneum est, amplectuntur et venerantur, quae vero his

contraria et modum mediumque excedentia deprehenduntur, declinant, et, quamquam ea mutare non possint, animi tamen sententia improbant.

Ita docet Ioh. Latermannus in declaratione apologetica, uti eam inscribit, ubi de Ioh. Gerhardo Vossio, homine, ex Latermanni opinione, Arminiano, pag. 105. ita scribit: »Caeterum a me inter illos (Christianos Catholicos appellavero) recensetur, qui utut in hac vel illa parte vivere cogantur, nulli tamen ita addicti sunt, ut alias penitus execrentur, et in sua parte omnia, minima maxima, qua opiniones, qua ritus, approbent, sed quicquid in omnibus partibus (sermo est de Evangelica, Reformata et Pontificia) rectum et antiquae catholicae fidei ac observationi consentaneum est, amplectuntur et venerantur; quae vero his contraria, et modum mediumque excedentia deprehenduntur, declinant, et, quanquam ea mutare non possint, animi tamen sententia improbant.« Et ibidem pag. 106. sequente: »Omnino igitur uni ex tribus istis partibus ex animo adhaerendum, quae videlicet unicuique secundum conscientiam prae caeteris ab erroribus et corruptelis maxime immunis videtur. Interim nemo, nisi puritanus aliquis, aut ex veterum catharorum numero negabit, quamlibet hodie particularem ecclesiam suum habere foenum, suas stipulas.«

Punctum 61. (Praef. libr. conc. p. CLI.)

Profitemur et docemus, dogmata et doctores in Augustana Confessione, eius apologia et Smalcaldicis articulis damnata et damnatos, hodieque esse damnanda et damnandos, fugienda et fugiendos, et quae maiores nostri tunc temporis iudicaruut non toleranda esse, nec conciliari posse cum veritate, hodieque pro talibus iudicanda, fugienda et refutanda esse, propter perpetuum periculum infectionis, et perpetuam obligationem doctorum, de qua in praefatione principum ad librum Concordiae haec sequentia extant: Quin potius mens atque animus noster fuit, fanaticas opiniones, earumque pervivaces doctores et blasphemos duntaxat (quos in ditionibus, ecclesiis et scholis nostris, nequaquam tolerandos iudicamus) palam reprehendere et damnare, quod illi errores expresso Dei verbo repugnent, et quidem ita, ut cum eo conciliari nequeant. Apprime necessarium est, ut vera doctrina a falsa internoscatur et secernatur, pervicaces doctores reiectarum et damnatarum opinionem in ditionibus, ecclesiis et scholis principum, qui subscripserunt, nequaquam tolerentur, et ut turbulentis contentiosisque hominibus, qui ad nullam formulam purioris doctrinae adstringi se patiuntur, liberum non sit, pro sua libidine controversias, cum offendiculo coniunctas, movere, et prodigiosas opiniones proponere et propugnare. Ex his enim hoc tandem consequitur, ut purior doctrina obscuretur et amittatur, ad posteritatem autem nihil, quam opiniones et ἐποχαὶ Academicae transmittantur. Impios doctores, iuxta Artic. 8. Aug. Conf. et Apologiae, esse deserendos, quia hi iam non funguntur persona Christi, sed sunt Antichristi, de quibus Christus ait: cavete a pseudoprophetis. Et Paulus: Si quis aliud evangelium evangelizaverit, anathema sit. Articuli Smalcald. part. 3. artic. 12. de ecclesia aiunt: Nequaquam largimur ipsis (Papistis) quod sint ecclesia, quia revera non sunt ecclesia. Non audiemus etiam ea, quae nomine ecclesiae vel mandant, vel vetant. Ibid. artic. 6:

Inprimis vero damnamus et execramur in nomine Domini omnes eos, qui non tantum utramque speciem (in sacramento altaris) omittunt, verum etiam tyrannice eam prohibent etc. Artic. 15. in conclusione: hi sunt articuli, in quibus constantem me esse oportet, et constans ero usque ad mortem meam, Deo dante. Et nec mutare, ac concedere quicquam in illis possum. Si quis alius voluerit aliquid concedere, faciat id periculo suae conscientiae. Ibidem de potestate papae p. 348: Et plane notae Antichristi competunt in regnum papae et sua membra etc. Haec cum ita sint, cavere omnes Christiani debent, ne fiant participes impiae doctrinae, blasphemiarum et iniustae crudelitatis papae. Ideo papam, cum suis membris, tanquam regnum Antichristi, deserere et execrari debent, sicut Christus iussit: cavete a pseudoprophetis. Et Paulus iubet, impios doctores vitandos et execrandos esse, tanquam anathemata. Et 2 Cor. 6 ait: Ne sitis consortes infidelium, quae est enim societas lucis et tenebrarum? dissidere a consensu tot gentium, et dici schismaticos, grave est: sed autoritas divina mandat omnibus, ne sint socii et propugnatores impietatis et iniustae saevitiae. Ideo satis excusatae sunt conscientiae nostrae: sunt enim manifesti errores regni papae. Et scriptura tota voce clamitat, errores illos esse doctrinam daemoniorum et Anti-Christi. Manifesta est idololatria in profanatione missarum. Invocatio sanctorum quam horrendam idololatriam peperit etc.! Neque hi errores sunt existimandi leves, laedunt enim gloriam Christi, et afferunt perniciem animabus, *nec possunt dissimulari.* Et in fine §. penult. p. 351. itaque etiamsi Romanus etc. addunt maiores nostri: Imo necesse est, papae tanquam Antichristo adversari. Errores Papae manifesti sunt, et non leves. Et constat mandatum Dei esse, ut fugiamus idololatriam et impiam doctrinam etc. Ideo magnas, necessarias et manifestas causas habent omnes pii, ne obtemperent papae. Et hae necessariae causae pios consolentur adversus omnia convicia, quae de scandalo, de schismate, de discordia obiici solent. Qui vero sentiunt cum papa, et defendunt eius doctrinam et cultus, polluunt se *idololatria*, et blasphemis opinionibus, fiunt rei sanguinis piorum, quos papa persequitur, laedunt gloriam Dei, et impediunt salutem ecclesiae, quia confirmant errores ac flagitia ad omnem posteritatem.

Reiicimus, quod D. G. Calixtus singulos fere articulos, in quibus decreta et canones Concilii Tridentini repugnant libris hisce symbolicis, in Pontificiis tolerari posse docet, emollit, excusat, et nonnullos torquet praeter et contra sensum et publicam doctrinam interpretum concilii, et quotidianam praxin moderni papatus, nullamque contradictionem censet esse lethiferam et saluti aeternae noxiam, nisi opponatur praecipuis articulis in symb. apost. ita nude positis, uti scribit in Epicrisi ad colloqu. Thoruniense §. 20. Quo posito, nulla doctrina papistica, Augustanae Confessioni contraria, erit lethalis. Quod omnino contendit Calixtus de Calviniana pariter et papistica doctrina, Idem affirmat in Epicr. ad Colloqu. Thorun. §. 3. seqq. Respons. ad Mogunt. thes. 28 seqq, desiderio et studio concordiae, et alibi passim. Catalogum dogmatum, ex mente Augustanae Confessionis et Apologiae minime, ex mente autem Calixti omnino tolerandorum, exhibuit Dn. D. Hülsemannus *im Calixtinischen Gewissenswurm* cap. 11. fol. 1432. seqq.

Augustanae Confessionis Art. 9. et 13. de sacramentis in genere, et speciatim de baptismo.

Punctum 62. (Apol. A. C. p. 200.)

Profitemur et docemus, ex locis utriusque testamenti classicis, in quibus ex professo de sacramentis agitur, non obscure posse colligi, quid proprie sacramentum constituat, et quod ritus visibiles a Deo mandati cum addita promissione gratiae, et quotnam ritus visibiles eo nomine proprie sint nuncupandi? Duo nempe veteris testamenti fuerunt sacramenta proprie sic dicta, circumcisio et agnus Paschalis; quemadmodum et totidem N. T. acramenta, divinitus sunt instituta, secundum catechismum ecclesiarum nostrarum, baptismus videlicet, qui circumcisioni, et coena dominica, quae in locum agni Paschalis successit, Gen. 17, 10 et seqq. Exod. 12, 1. et seqq. Matth. 28, 19. Marc. 16, 15. 16. Matth. 26, 26. 27. 28. Marc. 14, 22. 23. 24. Luc. 22, 19. 20. 1 Cor. 11, 23. et seqq.

Reiicimus eos, qui docent, quid sacramentum sit, vel quid proprie sacramentum constituat, et proinde, quot vere et proprie sacramenta sint, ex scriptura non posse colligi.

Ita docet D. G. Calixtus in responso maledicis theologorum Moguntinorum vindiciis opposito, §. 103. hisce verbis: »Certum est, quid sacramentum sit, vel quid proprie sacramentum constituat, et proinde quot vere et proprie sacramenta sint, ex scriptura non posse colligi.« Iterum in consid. doctr. pontif. iuxta Conc. Trid. ad sess. 7. §. 1. »Definitus sacramentorum numerus nec scriptura probari potest, nec consensu veterum.«

Punctum 63. (A. C. Art. 13. Apol. p. 65.)

Profitemur et docemus, ita utendum esse sacramentis, ut fides accedat, quae credat promissionibus, quae per sacramenta exhibentur et ostenduntur.

Damnamus igitur eos, qui docent, quod sacramenta ex opere operato iustificent, nec docent requiri fidem in usu sacramentorum, quae credat remitti peccata. Apol. A. C. artic. 7. doctrinam hanc, quod sacramenta ex opere operato sine bono motu utentis iustificent, ponit inter illa papistarum dogmata, quae fundamentum fidei evertunt. Item artic. 12. de poenit. n. 9. collocat hoc dogma inter doctrinas daemoniorum, aperte falsas, et quas reprehendi necesse sit. Art. Smalc. part. 3. artic. 1. de peccato hoc dogma ponunt inter portenta vere et mere ethnica, quae tolerare non possumus. Si enim ista approbantur, Christus frustra mortuus est.

Contra docet G. Calixtus, dum non modo dogma papistarum de opere operato tolerari vult, sed id etiam ita incrustat, in consid. doctr. pontif. hodiernae, sive notis ad concil. Tridentin. sess. 7. de sacramentis ad can. 7. »Ex opere operato si accipiatur ita, ut sit idem, quod interventu et virtute operis iusta Christi institutionem peracti, tum verum est, sacramenta hoc modo habere quendam sibi proprium et immediate unitum effectum, v. g. regenerationem infantum per Baptismum. Adulto tamen, fide et pietate ac internis animi in Deum motibus destituto, *ulteriora* gratiae dona non conferunt. Est quidem phrasis »ex opere operato« valde exosa, sed si exponatur, ut sit idem, quod ex vi operis, iusta Christi institutionem ac mandatum peracti, tolerari potest.«

Punctum 64. (A. C. p. 12. Art. Smalc. p. 329. Cat. p. 537.)

Profitemur et docemus, per baptismum offerri et conferri Dei gratiam, seu ut explicatius loquamur, baptismum nihil esse aliud, quam verbum Dei cum mersione in aquam, vel non esse prorsus aquam simplicem, sed eiusmodi, quae verbo et praecepto Dei comprehensa et illi inclusa sit, et per hoc sanctificata, ita ut nihil aliud sit, quam Dei seu divina aqua; non quod aqua haec per sese quavis alia sit praestantior, sed quod ei verbum ac praeceptum Dei accesserit, adeoque ea cum verbo divino coniuncta vere regenerationem, sanctificationem ac salutem in nobis hominibus efficiat, nec eam figuraliter tantum indicet, Marc. 16, 16. Ioh. 3, 5. Act. 22, 6. Eph. 5, 26. Tit 3, 5. 1 Petr. 3, 21.

Reiicimus Scotum et Minoritas et qui cum illis docent, baptismo ablui peccatum ex assistentia divinae voluntatis, et hanc ablutionem fieri tantum per Dei voluntatem, seu meram Dei institutionem ac ordinationem, et minime per verbum et aquam, nec aquae officium magis facere ad regenerationem, quam olim fecit serpens aeneus per modum instrumenti moralis ad sanationem corporalem, quia baptismo tantum tribuunt confirmationem remissionis peccatorum seu ablutionis interioris.

Ita docet D. G. Calixtus, in disp. theol. de baptismo, quam habuit resp. Brandano Daetrio Helmaestadi die 7. id mart. 1643. §. 185. Verba sunt haec: »Pulchre ea res typo aenei serpentis a Mose erecti explicari potest, quo Christus etiam usus est, cum de hoc ipso regenerationis medio cum Nicodemo sermocinaretur. Sicuti enim serpens conspectus medebatur et sanabat quidem, sed non sua ipsius natura, vi propria et sibi inhaerente, verum ex Dei institutione id manabat; ita quoque baptismus sive lavacrum aquae medetur animabus hominesque salvat minime virtute propria, aut ex se, sed mera divina ordinatione. Quemadmodum serpente Deus utebatur, sic et baptismo utitur, nempe tanquam instrumento morali, non physico et naturali.« Et tract. de pactis §. 159. »Breviter omnem rem complectitur Lucas, quum dicit: praedicavit baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum. Remissio peccatorum, et cum ea coniuncta haereditas aeternae salutis est supremus finis a parte hominis. Is obtinebatur fide in Christum, qui venisse praedicabatur et adesse monstrabatur; fides autem sibi constare non poterat, nisi ageretur poenitentia. Sic demum fiebat remissio peccatorum, sive mundatio et ablutio. Quod vero certa esset et firma, confirmabatur baptismo, sive *ablutione* per aquam facta, hoc fine divinitus instituta. Hinc baptismus Iohannis erat e coelo, Luc. 20, 4. Fuerunt quidem sub pacto antiquo diversae ablutiones, sed non facientes nisi ad carnis puritatem, Ebr. 9, 10. 13. sive ut ad terrenos coetus et congregationes abluti admitterentur, et immundi non haberentur; at baptismus Iohannis confirmabat (non conferebat) et *obsignabat* remissionem peccatorum.« Idem autem habendum esse de baptismo Christi, quod de baptismo Iohannis, e thesi seqq. 160. liquet. »Aequipollebat igitur alter baptismus alteri.« De circumcisione, in cuius locum successit baptismus, similia habentur thes. 68. quod scilicet non obtigerit per eam iustitia, sed tantum iustitiae obsignatio. »Nam quod Abrahamo etiamnum praeputiato imputata sit fides ad iustitiam, inde deducit apostolus, quod circumcisio non sit causa iustitiae, sive quod iustitia

non sit effectus circumcisionis, atque adeo non obtingat per circumcisionem, sed per fidem. Interim circumcisio divino mandato addita fuit sigillum iustitiae per fidem in praeputio receptae: quia enim ab ipso Deo addebatur, et peculiariter instituebatur, ideo non potuit non esse certum signum et quasi sigillum; quod iustitia ista cui iungeretur, proba sit et firma, Deoque grata et accepta.«

Punctum 65. (A. C. p. 12. Apol. 156. 157. Cat. 540—45.)

Profitemur et docemus, infantulos etiam, qui per baptismum Deo offeruntur, recipi in gratiam Dei, spiritu sancto donari, sanctificari, Deoque placere, ac gratos esse; idque per fidem propriam et actualem, quam in baptismo accipiunt, sine qua nemo Deo placet, et de qua irrevocabiliter decretum est, quidquid fides non est, illud ad consequendam salutem nihil profuturum, neque tantillum consecuturum. Adeoque nullo modo affirmandum est, pueros non credere, Matth. 18, 6. Marc. 9, 42.

Reiicimus eos, qui docent, adultos tantum fidem propriam habere, infantes autem salvari fide non propria, sed aliena, ecclesiae nempe, parentum, aliorumque baptismo offerentium, quorum fides pro propria infantum fide deputetur, et qui illis cor quasi commodent ad credendum.

Ita docet G. Calixtus, disp. theol. de baptismo, sive sacro regenerationis ac renovationis lavacro, §. 122. sequentibus verbis: »Si adultis, quod Augustinus et post illum nemo non concedit, sufficit suscipiendi baptismi votum et desiderium, eoque interveniente quamvis baptismo privati salvantur: pariter de infantibus statuendum, illis sufficere simile votum et desiderium, quod licet in illis per aetatulam nondum fuerit, in fidelibus tamen parentibus non defuit, qui liberos suos baptizari nunquam non desiderarunt. Et hoc desiderium, haec voluntas parentum ad prolem eorum interpretative pertinebit.« Et iterum ibid. »Nam cum infantibus, qui reipsa baptizantur, ecclesiae, parentum, aliorumque baptismo eos offerentium voluntas, propriae voluntatis loco imputetur: cur non itidem, quod infantes baptismo destinatos sed morte praereptos attinet, ecclesiae et parentum voluntas instar suae ipsorum voluntatis habeatur? si inquam, infantibus proprio voluntatis actu destitutis, ad baptismum in re suscipiendum, sufficit voluntas, quam diximus, ecclesiae et parentum, cur non iisdem pariter ad baptismum in voto suscipiendum sufficiat?« Ibidem §. 171. »Infantes vero nec intelligere, nec fari valentes interrogare, abrenunciationem et fidei professionem eos poscere, ab aliis autem responsas exspectare non statim ineptum ac ociosum videatur. Actus enim parentum, susceptorum, aliorumque infantes baptismo sistentium, fiunt actus infantum et ecclesia, cuius brachiis ad Christum deferruntur tenelli, illis cor quasi commodat ad credendum, aures ad audiendum, intellectum ad capiendum, linguam ad respondendum. Quomodo enim tutor causam pupilli sui plane infantis agit, loco eius interrogatus respondet, vel negando, vel affirmando, illique ignoranti hoc modo prodest in foro; sic in ecclesia et causa salutis animae prodesse potest infanti, quod per spiritualem tutorem, seu confitendo, seu negando, eius nomine agitur; credit hoc modo infans, ait, negat per susceptorem,

et vicissim susceptor infanti credit, i. e. ad eius utilitatem et bonum.« Nec non §. qui ibidem sequitur 193: »Huic simplicissimae sententiae nos quoque lubentes adstipulamur, et profitemur, infantes in baptismo non sanctificari et salvari sine spiritus s. operatione; propterea enim baptismum apostolus vocavit lavacrum regenerationis ac renovationis spiritus sancti. Hunc spiritum dicimus non solum operari posse, sed revera in infantibus baptizatis operari, ut capaces et compotes fiant gratiae divinae, remissionis peccatorum, υἱοθεσίας et iuris adeundae haereditatis coelestis, quae per fidem, quam adulti habent, impetrantur. Quo sensu si quis infantes dicere velit actu, vel effectu fidei habitum habere, dicturus id est nobis non-repugnantibus.« Similiter D. C. Horneius part. 2. disput. theol. disp. 2. sect. 1. §. 21. p. 211. »Nec tantum praedestinati ita sine dubio sunt, qui reipsa baptismum consequuntur, sed etiam qui parentum voto et voluntate tantum, cum aliter non possint: Nam ut iis, qui re ipsa baptizantur, ecclesiae, parentum, et qui baptismo eos offerunt, fides pro propria illorum fide deputatur: sic etiam ecclesiae et parentum votum, quo ad baptismum, quem consequi nequeunt, destinati erant, pro ipsorum infantum voto et voluntate a Deo habetur, ut absque sacramento ad preces ecclesiae et parentum, eos a peccato purget, qui per illud alias id ordinario facere constituit.«

Punctum 66. (A. C. p. 12. Cat. p. 538.)

Profitemur et docemus, merito damnari in hoc articulo cum Anabaptistas, tum etiam Calvinianos, seu Reformatos. Anabaptistas quidem, quia improbant baptismum puerorum et affirmant, pueros sine baptismo salvos fieri. Calvinianos autem seu Reformatos ideo, quia ex baptismo nihil aliud faciunt, quam nudum gratiae divinae signum, seu quemadmodum Catechesis eorundem tanquam scriptum authenticum part. 2. qu. 73. loquitur, »divinum symbolum ac pignus, quo Deus nobis certum faciat, nos non minus vere a peccatis nostris interna lotione ablui, quam externa et visibili aqua abluti sumus.« Gemina doctrina e Calixto, qui in disputatione sua de pactis, quae Deus cum hominibus iniit, idem tradidit, circa tertium punctum huius articuli [64] ostensa ac producta fuit. »Adeo insaniunt nasutuli nostri μωρόσοφοι, novi illi spiritus, inquit B. Lutherus in Catech. Mai. p. 540, ut disiungere non vereantur fidem et rem, cui fides adhaerescit, et alligata est, tametsi externa sit, superciliose admodum fabulantes, fidem solam esse, quae salvos faciat, opera vero et res externas (de ablutione in baptismo sermo est) ad salutem consequendam nihil praestare aut facere.«

Reiicimus eos, qui docent, Calvinianos in articulo de baptismo nihil tradere, quod litis materiam valeat praebere.

Ita docet D. G. Calixtus in responso maledicis Theologorum Moguntinorum vindiciis opposito §. 22. statim ab initio, hisce verbis: »De administratione et usu sacramentorum in hunc modum scripsi: Hic gaudio et solatio nobis est, quod nemo (loquor autem de Graecis, Pontificiis, Protestantibus) baptismum, lavacrum illud regenerationis repudiat, aut ipsam eius, ut sic loquar, essentiam labefactat, aut infantibus recens natis denegat: sicut e contra maximo est cordolio, alterum sacramentum, quod tesseram mutuae caritatis Servator

noster esse voluit, fraude satanae et hominum sive vecordia sive improbitate in materiam asperrimae litis et acerbissimi odii vertisse.“ Ubi Calixtus absque dubio per protestantes intelligit et Lutheri et Calvini discretos sectatores, quemadmodum eos statim, verbis Marci Antonii de Dominis, quem ecebolum, virum nostra aetate ingenio, iudicio et eruditione eximium, concordiaeque ecclesiasticae cupidissimum appellat, interpretatur.

Augustanae Confessionis Articulus 10. 22. et 24. de coena S. et missa papistica.

Punctum 67. (Praef. Conc.: „Quamquam autem nonnulli“ etc.)

Profitemur et docemus, quod ut theologi nostri in concordiae libro, et ea, quae in illo est, sanioris doctrinae norma, iam olim diserte testati sunt, pii homines in negotio coenae dominicae ad nulla alia fundamenta, quam verborum institutionis testamenti Domini nostri I. C. deducendi sint. Nam cum ille et omnipotens et verax sit, expeditum ei esse, ea, quae et instituit, et verbo suo pollicitus est, praestare. Ista autem institutionis divinae verba authentica leguntur: Matth. 26, 26. 27. 28. Marc. 14, 22. 23. 24. Luc. 22, 19. 20. quemadmodum et postea repetuntur a Paulo 1 Cor. 11, 23. et seqq.

Reiicimus eos, qui docent, Eucharistiam, et quod in ea accipitur, et quomodo accipitur, et in quem finem, capite Evangelii Iohannis 6. tam planis, perspicuis et disertis verbis proponi, ut si quis data opera de Eucharistia aperte loqui velit, loqui apertius non possit.

Ita docet D. G. Calixtus in Concord. Evang. l. 5. c. 2. p. 204. hisce verbis: „Sed quoniam a Servatore postea instituta est Eucharistia, et quod in ea accipitur, et quomodo accipitur, et in quem finem, hic tam planis, perspicuis et disertis verbis proponitur, ut si quis data opera de Eucharistia aperte loqui velit, loqui apertius non possit; ea propter haec ipsa verba Ioh. 6. de Eucharistia intelligenda esse iudicarunt.“ Nec aliter idem D. Calixtus in dial. de commun. sub utraque Helmaestadii edito 1642. p. 143. et 144. ac D. G. Horneius diss. theol. 4. §. 51. ed. 1. D. Dreier. *Erört.* pag. 594. seqq.

Punctum 68. (A. C. p. 13. Art. Smalc. p. 330.)

Profitemur et docemus, in coena Domini corpus et sanguinem Christi vere adesse et distribui vescentibus et non tantum dari et sumi a piis, sed etiam ab impiis Christianis. Nec unam tantum speciem esse dandam, sed utramque; cum non una sed utraque species sit tota ordinatio et institutio per Christum facta, tradita et mandata, sub qua, in qua, et cum qua verum corpus et verum sanguinem Christi ore accipimus, seu, ut cum B. Luthero loquamur, in cum et sub pane et vino, non specie et colore panis et vini, verum corpus et sanguis Domini nostri Iesu Christi, per verbum eiusdem, Christianis ad manducandum ac bibendum datur, quemadmodum et ab iisdem revera ore manducatur et bibitur, Matth. 26, 26—28. Marc. 14, 22 - 24. Luc. 22, 19. 20. 1 Cor. 10, 16. 11, 23. et seqq. Quare improbamus secus docentes, cum doctrina eorum Christo, eiusque institutioni, divinaeque Pauli repetitioni e diametro adversetur, et satis causae sit, cur inter eos et doctores Augustanae

Confessioni addictos, fraternitas in Christo non possit iniri. Tales autem sunt et Pontificii et Calviniani, seu Reformati. Pontificii, quia eripiunt calicis usum laicis, quos vocant, et clericis non conficientibus, totum epotante sacrificulo, finguntque, totam substantiam panis in substantiam corporis, et totam substantiam vini in substantiam sanguinis eius converti, ita quidem, ut tantum species et color panis et vini, et non verus panis ac verum vinum remaneat. Damnamus ergo et execramur in nomine Domini omnes eos, qui non tantum utramque speciem omittunt, verum etiam tyrannice eam prohibent, damnant et blasphemant ut haeresin, et ita seipsos supra et contra Christum Dominum et Deum nostrum extollunt, opponentes et praeponentes se Christo. Calviniani autem, seu Reformati, quia ad unum omnes veram, realem et substantialem cum pane praesentiam corporis Christi in coena (quae in his terris, ubi conveniunt Christiani, celebratur,) et eius manducationem oralem, h. e. quae fit ore corporis, mediante pane, negant et pernegant.

Reiicimus igitur et nos eos, qui docent, omnes, et Pontificios, et Lutheranos, et Calvini discretos sectatores, in eo convenire circa sacratissimum Eucharistiae sacramentum, quod nempe nobis in eo verum ac reale Christi corpus vere et realiter exhibeatur, et de modo tantum inter eosdem disceptari, adeoque Lutheranos teneri, ut Pontificios ac Calvinianos non alio loco habeant, nec alio affectu prosequantur, quam quem civibus regni coelestis et Christi membris, concorporibus et cohaeredibus suis, debent.

Ita docet G. Calixtus, cum Marco Antonio de Dominis, in responso maledicis theologorum Moguntinorum viudiciis opposito, §. 22. Verba sunt haec: „Omues et Pontificii et Lutheri et Calvini discreti sectatores in eo convenimus, circa sacratissimum Eucharistiae sacramentum, nobis in eo verum ac reale Christi corpus vere et realiter exhiberi. Cur ergo in hoc non sistimus omnes? cur hic terminum dissensionum non collocamus? cur ad modum ineffabilem, mirabilem, et occultum, nobisque penitus ignotum et quem Christus ipse nos latere voluit, tam audacter descendimus, ut, qui cum nostra insipientia non desipiat, eum a caritate et communione religiosa et catholica excludamus? Hic est tam atrocis periculosae dissensionis facillimus modus sopiendae, ut omnes, veritatem corporis Christi, in sumenda Eucharistia exhiberi, uno ore fateamur, et circa modum, quo fiat haec exhibitio, quippe ineffabilem et inexplicabilem, nobis omnibus silentium perpetuum indicemus, et ex hac dissensione schismata coalita exstinguamus. Stemus in solo *quod sit*, nempe verum Christi corpus in Eucharistia exhiberi: verba scripturae, ut sunt et iacent, retineamus; *quo modo* res sit, ne investigemus anxie. Omnis sermo Dei ignitus clypeus est sperantibus in se; ne addas quidquam verbis illius et arguaris, inveniarisque mendax. Cur ergo dicente Christo, *hoc est corpus meum*, nos addamus, est corpus per transsubstantiationem, consubstantiationem, figurative duntaxat et non realiter, fide percipiendum, et non ore etc. Hoc est addere sermoni Dei, unde facile arguamur, et mendaces inveniamur. Cur ob ista nostra addita contendamus, ut schismate ecclesiam dividamus? Idem corpus Christi omnes comedimus, sed modum, quo id fiat, omnes ignoramus. Utinam sano et recto consilio omnes obtemperent.“ Nec aliud Calixtus Dn. Ernesto Landgravio

Hassiae etc. respondit, in responso ad eum dato pag. 12. Quare idem Calixtus profitetur et testatur coram Deo et sanctis angelis, se Pontificios et Calvinianos (non obstantibus eorum de Eucharistia erroribus, vel, etsi sanctam Eucharistiam non plane, uti oporteret, quatenus tamen datur et edocti sunt, et hactenus capere potuerunt, participent) non posse alio loco habere, nec alio adfectu prosequi, quam quem civibus regni coelestis et Christi membris, concorporibus et cohaeredibus suis debet. In Epicrisi ad Colloqu. Thoruniense §. 3. 4. 9. 18.

Punctum 69. (Apol. p. 155.)

Profitemur et docemus, hypocritas equidem et malos admixtos esse ecclesiae, et sacramenta esse efficacia, etiamsi per malos ministros tractentur, quia ministri funguntur vice Christi, non repraesentant suam personam iuxta illud „qui vos audit, me audit“ Luc. 10, 16; impios tamen doctores deserendos esse, nec a pontificiis ac Calvinianis coenam Dominicam libere debere sumi, quia hi iam non funguntur persona Christi, sed sunt Antichristi. Unde Christus ait: Cavete a pseudoprophetis, Matth. 7, 15. Et Paulus: Si quis aliud evangelium evangelizaverit, anathema sit, Gal. 1, 8. Item unus panis, unum corpus, multi sumus; nam ex eodem pane omnes participamus. Videte Israelem secundum carnem; nonne, qui edunt victimas, participes sunt eiusdem altaris? 1 Cor. 10, 17. 18.

Reiicimus eos, qui docent, aliquem posse coena Dominica uti pro circumstantia loci, in quo versetur, hoc est, ritu pontificio, si inter Pontificios, et ex more Calvinianorum, si apud eosdem commoretur.

Ita docet D. G. Calixtus, *in der Verantwortung auff Churfürstl. Durchl. zu Sachsen Schreiben* §. 27. hisce verbis: „*Welche nun dieses festiglich glauben, und nicht nach dem Fleisch, sondern züchtig, gerecht und gottselig leben in dieser Welt, und wider ihr Gewissen nichts handeln, nichts bejahen noch verläugnen, ob sie schon in etzlichen Stücken und erregeten Fragen es nicht recht und genau treffen, und des Heil. Nachtmahls sich gebrauchen, wie es ihnen werden kan, und sie auch recht zu seyn vermeinen, so kan ich doch bey mir anders nicht ermessen oder* statuiren, *als dass sie Christen sind, und dannenhero wurdig, dass man ihnen mit Christlicher Liebe und Gewogenheit begegne.*“

Punctum 70. (F. C. p. 599. seqq 752.)

Profitemur et docemus, verba institutionis Christi equidem esse fundamentum, cui articulus de coena Dominica innitatur; nec tamen esse contemnenda argumenta defensiva, ex quibus Lutherus in maiori sua de coena Domini confessione possibilitatem praesentiae carnis Christi in coena contra Zwinglium et Carolostadium probavit, et inter quae secundum est: dextera Dei ubique praesens, ad quam Christus ratione humanitatis suae vere et reipsa collocatus est, ideoque praesens gubernat, in manu sua et sub pedibus suis, ut scriptura loquitur, habet omnia, quae in coelo sunt, et in terra. Ad eam Dei dextram nullus alius homo, ac ne angelus quidem, sed solus Mariae filius collocatus est. Unde et ea,

quae dixit, praestare potest, ita quidem, ut in coena Dominica corpus et sanguis Christi vere et substantialiter sint praesentia, et una cum pane et vino vere distribuantur et sumantur; minime vero, ut panis et vinum in sacra coena substantiam atque naturalem suam essentiam amittant, et ita annihilentur, atque elementa illa ita in Christi corpus transmutentur, ut praeter externas species nihil de iis reliquum maneat; vel corpus Christi in sacra coena non ore una cum pane sumatur, sed tantum panis et vinum ore accipiatur, corpus vero Christi spiritualiter duntaxat, fide nimirum, sumatur: quorum prius Pontificii et posterius Calviniani adversus verba institutionis Christi, et doctrinam de omnipraesentia carnis Christi fundatissimam, inconcinne prorsus ac heterodoxe propugnant.

Reiicimus eos, qui non modo reprobant hoc fundamentum, sed docent etiam, dogma de ubiquitate carnis Christi magis absurdum esse, quam Pontificiorum ac Calvinianorum dogmata, quibus illi transsubstantiationem defendunt, hic vero docent, corpus Christi ab εὐχαριστία, apud nos administrata, tanto locorum intervallo distare, quanto coelum abest a terra.

Ita docet G. Calixtus in iudicio de controversiis theologicis, quae inter Lutheranos et Reformatos agitantur, et de mutua partium fraternitate atque tolerantia propter consensum in fundamentis, edito Francofurti ann. 1650. p. 28. §. 45. hisce verbis: »Stat ab ubiquitate hodie saltem pars aliqua eorum, qui Lutherani dicuntur; contra eam vero, quicquid reliquorum est Christianorum toto orbe, tum Orientalium, tum Graecorum, tum Pontificiorum, tum Calvinianorum. Neque praeter rem censeri potest, quod scribit vir magni iudicii, Marcus Antonius de Dominis libro suo VII. cap. 2. n. 5: Ubiquitatem corporis Christi adhuc magis, quam est transsubstantiatio, absurdam, magisque impossibilem omnis bonus theologus semper respuet. Asserere eam non est boni philosophi, neque boni theologi.« Equidem D. Calixtus in Appendice *der Widerlegung* D. Welleri §. 12. dicit, scriptum istud informatorium, se inscio, fuisse publicatum; non tamen negat, se istius esse autorem, quin potius addit, se in gratiam cuiusdam Principis (*zu unterthänigstem Dienst einer hohen Fürstlichen Person*) illud humillime confecisse.

Punctum 71. (F. C. p. 600.)

Profitemur et docemus, non male B. Lutherum docuisse, quando dixit: Primum fundamentum, quo in negotio de coena Dominica contra sacramentarios defendendo nitimur, esse articulum fidei nostrae Christianae: videlicet, Iesum Christum esse verum, essentialem, naturalem, perfectum Deum et hominem, in unitate personae, inseparabilem et indivisum, adeoque Christum corpus suum et sanguinem in coena praesentia exhibere posse, ob maiestatem et virtutem divinam ac infinitam, quam, ut homo etiam, per et propter unionem personalem accepit, et ad cuius usum plenarium per sessionem ad dextram Dei patris fuit exaltatus.

Reiicimus eos, qui docent, quod Christus corpus suum in coena sacra sistat praesens, efficere potentiam Dei peculiarem, non eam, quam Christus, secundum humanam naturam

per unionem personalem fuit adeptus. Item, qui docent, non esse adhibenda illa fundamenta defensiva.

Ita docet D. C. Horneius in disp. de vera praesentia corp. et sang. Domini nostri Iesu Christi cum pane et vino in S. Eucharistia th. 35. 36. Verba sunt haec: „Certe de humana natura Christi sacrae literae docent, eam non immensam esse. Hae enim tradunt 1, Christum cum hominibus ita conversatum esse in terris, ut alibi simul non fuerit. 2, Eaedem testantur, Christum assumta carne mundum hunc aspectabilem reliquisse, atquae ascendisse in coelos, quam ascensionem, nisi meram disparitionem esse dixeris, adversus immensitatem carnis Christi firmum nobis argumentum praebere certum est. 3, S. literae promittunt inde rediturum Salvatorem, ut iudicem vivorum et mortuorum agat. Haec ut perspicua sunt, et nullis glossematis corrumpenda: ita humanae naturae sive immensitatem, sive ubiquitatem (eadem enim haec sunt) fortiter infringunt. Missa itaque facta disputatione do ubiquitate corporis Christi, nos nostri dogmatis circa praesentiam eius inviolabile asylum facimus omnipotentiam Dei, per quam Iesus Christus suo corpore adesse potest, in quibuscunque locis vult, et se adfuturum promisit. Aliud autem est, per omnipotentiam Dei corpus Christi in omnibus locis esse, ubi S. Eucharistia in terris celebratur: aliud, esse proprie ubique et immensum, sicut divinitas.“ Vid. Dreier. *Erört.* pag. 426. 431. et 433. asserens atque contendens, B. Lutherum deseruisse fundamentum de sessione ad dextram Dei: *„Auff solch folgen brachten die Wiedersacher den Lutherum, da sie den Articul vom sitzen zur rechten Gottes misbrauchten; aber er sahe, dass damit wenig ausgerichtet würde, und dass es die Wiedersacher sehr verkehreten, darumb hat er sich almählig davon abgewand.* Et p. 431. *Weil er aber hierbey solche Reden gebrauchte, die übel konten ausgeleget werden, und von den Wiedersachern auff ungereumbte Dinge gezogen worden, liess er dies Stück von der Allenthalbenheit endlich fahren, und vermahnet einen jeglichen, dass er davon abstünde.“* Item pag. 433. postquam produxisset Dreierus locum B. Luthero falso suppositum, quod non loquendum sit de omnipraesentia addit: *„Sollen wir diesem nachkommen, müssen wir gewiss nicht viel fechtens und streitens machen von der Allenthalbenheit der Menschlichen Natur Christi.“*

Punctum 72. (A. C. p. 25. Apol. p. 268)

Profitemur et docemus, panis fractionem et vini effusionem in ora fidelium non fuisse factum a Christo ob repraesentationem mortis Dominicae, sed ob distributionem inter communicantes, adeoque ἀρτοκλασίαν non fuisse formalem, seu essentialem ritum huius sacramenti, sed tantum ministerialem, qui faceret ad meliorem distributionem, sicut ita Paulus sumit 1 Cor. 10, 16. panis, quem frangimus, i. e. distribuimus, est communicatio corporis Dominici. Praeterea fractio haec a Christo non est mandata, neque continetur verbis illis: hoc facite ad mei commemorationem. Christus iubet facere in sui memoriam, ut fidem in iis, qui utuntur sacramento, recordetur, quae beneficia accipiat per Christum, et erigat et consoletur pavidam conscientiam. Nam id est meminisse Christi, beneficia meminisse, ac sentire, quod vere exhibeantur nobis. Meminisse Christi, dicitur in apologia Aug. Confess. non

est otiosa *spectaculi* celebratio, aut exempli causa instituta, sicut in tragoediis celebratur memoria Herculis aut Ulyssis, sed est meminisse beneficia Christi, eaque fide accipere, ut per ea vivificemur.

Reiicimus eos, qui docent, Christum voluisse sanguinem seorsim et tanquam a corpore separatum accipi et voluisse benedictum panem, qui κοινωνία est corporis, frangi; et vinum calici infusum effundi in ora fidelium, ut ita passio ac mors et corporis cruciatus et sanguinis effusio repraesentarentur, et non modo menti, sed ipsis quoque oculis, per huiusmodi signa et actiones efficaciter ingererentur.

Ita docet D. G. Calixtus, in exerc. theol. de sacrificio Christi semel in cruce oblato et initerabili, habita Helmaestadi, die 21. Martii, 1638. §. 3. sequentibus verbis: »Sola sane praesentia et sumtio corporis sanguinisque Domini ad excitandam seriam mortis Domini recordationem efficacissimae sunt. Voluit nihilominus Dominus corpus et sanguinem eo modo sumi, quin panem quoque et vinum, cum quibus exhibentur, eo modo tractari, qui ad passionem animis fidelium ingerendam et imprimendam esset idoneus. Nempe voluit sanguinem seorsim et tanquam a corpore separatum accipi, et voluit benedictum panem, qui κοινωνία est corporis, frangi, et vinum calici infusum effundi in ora fidelium, ut ita passio ac mors, et corporis cruciatus, et sanguinis effusio repraesentarentur, et non modo menti, sed ipsis quoque oculis per huiusmodi signa et actiones efficaciter ingererentur.« Idem docet, Calixtus in disp. eadem, eaque continuata, §. 94. 97. 98. Et uterque, D. Calixtus ac Horneius, in apologia contr. Busch. part. 2. pag. 264: *»Es wird uns aber der Leib absonderlich, das Blut auch absonderlich, wie es nemlich in dem Leiden, und in der Opfferung vom Leibe abgesondert war, ausgetheilet, dass wir auch hierbey, und bey der Empfahung beyder unterschiedener Gestalten, wie man es nennet, des Leidens und Sterbens unsers Heylandes, in welchem das Blut vom Leibe geschieden worden, desto füglicher, und kräfftiger uns mögen erinnern. Dies zerbrochene und zerstückelte Brod ist bequem, dass wir uns dabey erinnern; Christi Leib sey für uns gebrochen, das ist gequälet, zerrissen, und zermartert; die Giessung des Weins ist bequem, uns zu erinnern, dass Christi Blut für uns vergossen.«*

Punctum 73. (Apol. A. C. p. 253—54.)

Profitemur et docemus, sacrificii novi test. species proximas duas esse, non plures. Una est sacrificium propitiatorium, id est opus satisfactorium pro culpa et poena, hoc est, reconcilians Deum, seu placans iram Dei, seu quod meretur aliis remissionem peccatorum, et cuius vices sola mors Christi propitiatoria supplevit. Altera species est sacrificium εὐχαριστικόν, quod non meretur remissionem peccatorum aut reconciliationem, sed fit a reconciliatis, ut pro accepta remissione peccatorum et pro aliis beneficiis acceptis gratias agamus, seu gratiam referamus. Credimus, prudenter etiam factum, quod confessio Augustana nomen sacrificii in negotio de coena Domini consulto vitavit, propter ambiguitatem, ut apologia testatur p. 252.

Reiicimus eos, qui docent, praeter duas istas sacrificii species adhuc dari tertiam, quae

in eucharistia deprehendatur peculiaris, nec extra eam occurrat. Non enim in eucharistia, ut in aliis sacrificiis eucharisticis, nude et simpliciter Christum offerimus, sed respicientes ad eam praesentiam, quasi praesentem offerimus. Quare nihil eis videtur obstare, quin eucharistia habeatur et appelletur sacrificium memorativum.

Ita docet D. G. Calixtus dicta exercit. §. 47. hisce verbis: „Respondeo, et concedo omnino, etiam citra eucharistiam offerri: addo autem, in eucharistia peculiarem deprehendi rationem, quae in precibus extra eam non occurrat. Nempe consideranda est praesentia corporis et sanguinis Domini, eucharistiae propria. Non igitur, ut in aliis precibus, nude et simpliciter Christum offerimus, sed respicientes ad eam praesentiam, quasi praesentem offerimus.“ Et iterum §. 50: „Nempe mors Domini verum est sacrificium; in eucharistia est memoratio mortis, atque adeo sacrificii Domini; nihil igitur obstat, quin eucharistia habeatur et appelletur sacrificium memorativum. Memoratur autem, et suo quodam modo repraesentatur mors Domini hoc ipso, quod panis frangitur, vinum funditur, corpus, quod in mortem traditum fuit, una cum pane fracto manducatur, et sanguis una cum effuso vino bibitur.“ Idem repetitur ab eodem in disp. continuata §. 97. 99. 120. 126. 133. 135. Et Apol. Helmest. part. 2. p. 248. docet, *„dass der Herr Christus nicht allein für die Lebendigen, sondern auch für die Todten bei der Handelung des Abendmahls geopffert werde.“*

Punctum 74. (A. C. p. 26. Art. Smalc. 305. 306.)

Profitemur et docemus, missam in papatu esse maximam et horrendam abominationem ac idololatriam, dissentientem a scripturis sanctis, et laedentem gloriam passionis Christi, adeoque Pontificios, qui cum Campegio dicunt, se prius omnia tormenta, membrorum dilaniationem et mortem passuros, quam missam missam facturos esse, esse idololatras, nec pro fratribus in Christo habendos. Doctrinas de effectibus missae esse improbandas, veluti perniciosos errores, qui laedunt gloriam passionis Christi, et penitus obruunt doctrinam de iustitia fidei. Esse cultum regni Antichristi. Omnes, qui vere credunt evangelio, debere improbare illos impios cultus, admonendosque omnes, ne adiuvent adversarios, defendentes profanationem missae, ne gravent se societate alieni peccati. Magnam causam, magnamque rem esse, nec inferiorem illo negotio Eliae prophetae, qui cultum Baal improbabat, ut apologia Aug. Confess. loquitur pag. 275. 276.

Reiicimus eos, qui docent, Pontificios fundamenta salutis tenere, ac proinde membra Christi esse, ac fore cives regni coelestis, licet contaminati sint pluribus superstitionibus, abusibus et corruptelis, omni sacrae scripturae et consensus ex prima ecclesia derivati testimonio plane destitutis, avaritiae, luxui et ambitioni famulantibus, sive ad aucupandam pecuniam et stabiliendam terrenam cleri, et imprimis Romani Pontificis sublimitatem et potentiam comparatis, et quod maximum ac idololatriae Pontificiae fundamentum est, pro missa idololatrica, tanquam pro aris et focis, pugnent.

Ita docet D. G. Calixtus, qui sane non potest diffiteri, quod, qui ad ecclesiam Pontificiam transeat, „impingat in ecclesiam contaminatam pluribus erroribus, superstitionibus,

abusibus et corruptelis, omni sacrae scripturae et consensus ex prima ecclesia derivati testimonio plane destitutis, avaritiae, luxui et ambitioni famulantibus, sive ad aucupandam pecuniam et stabiliendam terrenam cleri, et imprimis Romani Pontificis sublimitatem et potentiam comparatis," sicut licet legere in responso ad Illustriss. Principem Ernestum Landgravium Hassiae etc., publicato Helmestadii 1660. pag. 12. Interea tamen non veretur Pontificios, utut istis erroribus, superstitionibus, abusibus et corruptelis sint contaminati, sub Dei etiam et sanctorum angelorum contestatione, pro membris Christi et civibus regni coelestis proclamare, quemadmodum patet ex eiusdem consideratione et epicrisi ad colloquium Thoruniense, §. 3. 4. 9. et 18.

Augustanae Confessionis Articulus 12. de poenitentia.

Punctum 75. (A. C. p. 13. Apol. 168. 599.)

Profitemur et docemus, constare poenitentiam proprie his duabus partibus; altera est contritio, seu terrores incussi conscientiae agnito peccato; altera est fides, quae concipitur ex evangelio, seu absolutione, et credit, propter Christum remitti peccata, et consolatur conscientiam, et ex terroribus liberat. Deinde sequi debent bona opera, quae sunt fructus poenitentiae.

Reiicimus eos, qui docent, non proprie loqui, qui duas poenitentiae statuunt partes, contritionem scilicet et fidem.

Ita docet D. G. Calixtus in epit. theol. p. 251. Verba sunt haec: »Porro ex iis, quae de lege et evangelio diximus, constat, quare poenitentiae, sive conversionis hominis ad Deum duae statuantur partes, contritio scil. et fides, quibus a nonnullis additur nova obedientia. Verum proprie loquendo contritio ipsam conversionem, quae formaliter conversio sit, antecedit, novitas vitae subsequitur; ipsa vero fides est forma conversionis: hac enim posita homo conversus esse dicitur: negatur autem conversus esse, si absit. Essentialiter igitur conversio in fide consistit, contritio autem et novitas vitae una cum fide simul accipi possunt, quasi partes integrales conversionis, complexum illorum actuum, qui ante, in, et post conversionem requiruntur, significantes.«

Punctum 76. (Art. Smalc. p. 320. 322)

Profitemur et docemus, contritionem illam, quae est pars prior poenitentiae, non esse contritionem activam, factitiam, elicitam ab homine ipso, accersitam, sed esse contritionem passivam, cruciatum conscientiae, veram cordis passionem et sensum mortis, incussum malleo legis divinae conterente petras, quemadmodum subactio et diductio ferri non est motus actionis, sed passionis ferri, Ierem. 23, 29. Elicitam autem et voluntariam mortificationem concupiscentiae, recognitionem et examen quotidianorum lapsuum esse iam conversorum et credentium. Apolog. Aug. Conf. artic. de poenit. pag. 169.

Reiicimus eos, qui docent, hominem convertendum cooperari ad conversionem suam

iude a primo initio conversionis suae, cum ad Deum convertitur, et primum iustificatur. Poenitentiam agere, ut a τῷ credere et pie vivere distinguitur, esse non pati aliquid, sed agere. Sollicitudinem hominis de salute sua, et curam de mediis ad salutem suscipiendis praecedere collationem gratiae divinae, quae in suo genere supernaturalis est. Actus illos esse in hominis potestate sitos, quos Deus ab ipso praestari velit, priusquam ad auxilia et dona supernaturalia progressus fiat.

Ita docet D. C. Horneius part. II. disp. theol. disp. III. thes. 34. p. 267. et thes. 36. p. 269. 270. »Σύνεργος Dei voluntas nostra fit, seu divinae gratiae cooperatur, non tantum cum homo iam conversus, renatus et iustificatus, in fide et charitate crescit, et opera pietatis per gratiam iustificantem et inhabitantem facit, sed etiam cum per auxilia gratiae praevenientis, praeparantis et adiuvantis ad Deum convertitur, et primum iustificatur. [Sicut enim homo renatus et iustificatus cooperari gratiae spir. s. iam inhabitantis dicitur, dum dono seu talento gratiae iustificantis et sanctificantis semel accepto, sedulo negotiatur; ita idem etiam *auxiliis gratiae spir. s. adhuc corda nostra nondum inhabitantis*, *sed ut ea intret* atque *inhabitet pulsantis*, *cooperatur*, *dum* auxiliis illis praeventus, adiutus et praeparatus ad Deum *convertitur*, ut iustificatus et renatus templum Dei et spiritus s. eius fiat.] Item: Scriptura conversionem nostram non Deo tantum, sed nobis etiam tribuit. Item sub finem theseos: Credere, poenitentiam agere, pie vivere, non pati aliquid est, sed agere. Calixtus in epit. theol. p. 241. 242: »Certum est, hominem posse esse sollicitum de sua salute, posse suscipere curam de mediis ad eam. Hoc qui faciunt, eos Deus maioribus auxiliis dignatur, ut intelligant verbum etc. Et hoc ab homine praestari vult, priusquam ipsi maiora et specialiora, et suo genere supernaturalia suppeditet auxilia« Iterum: »Non negamus, esse quosdam actus in hominis potestate sitos, quos ab ipso Deus praestari velit, priusquam ad auxilia et dona supernaturalia progressus fiat.« Vide eundem in epit. theol. moral. p. 267. et in disp. de pactis n. 158. et Dreieri *Erört.* p. 512 seq.

Punctum 77. (A. C. p. 13.)

Profitemur et docemus, damnandos esse eos, qui negant, semel iustificatos posse amittere spiritum s., seu ut cum Philippo Melanchthone loquamur, negant, peccata regnantia, et conscientiam vastantia, fidem et spiritum sanctum excutere, Ezech. 18, 24. 26. 2 Sam. 12, 13. Matth. 26, 70. 72. 74.

Reiicimus eos, qui docent, illos, qui renatos peccatis atrocibus et contra conscientiam commissis fidem et spiritum sanctum excutere, vel amittere negant, non esse damnandos, quin potius pro membris Christi et civibus regni coelestis habendos.

Ita docet D. G. Calixtus, et discipulus ipsius Iohannes Latermannus. Uterque equidem non potest negare, »foedum esse errorem eorum, qui renatos peccatis atrocibus et contra conscientiam commissis fidem et spiritum sanctum excutere vel amittere negant,« sicuti loquitur Calixtus in responso ad Dn. Ernestum Landgravium Hassiae etc. p. 10. et cum eo consentit Latermannus in decl. apol. p. 66. et seqq. Nihilominus tamen uterque

Calvinianos non veretur habere pro membris Christi et cohaeredibus vitae aeternae, ut ex locis adductis satis superque apparet, et nos verba id genus alia ex Calixto et Latermanno supra non semel adduximus.

Augustanae Confessionis Articulus 16. de Magistratu politico.

Punctum 78. [Vide omnium librorum symbolicorum auspicia et subscriptiones receptas in scholis et ecclesiis Lutheranorum.]

Profitemur et docemus, de mandato Magistratus Doctores et Professores theologos teneri, ut libros symbolicos, ad quos se obligaturi sunt, non sub hac conditionali, quatenus veritati congrui reperiantur, sed categorica subscriptione approbent, quali Augustana Confessio, Apologia, Articuli Smalcaldici, Catechismi Lutheri, et post eos Epitome, eiusdemque solida, plana ac perspicua Repetitio et Declaratio, fuit obsignata et approbata, ab omnibus Electoribus, Ducibus, statibus imperii, ipsisque theologis Helmstadiensibus, quorum nomina inter subscriptos extant hoc modo: »In conspectu Dei omnipotentis (sonant ultima verba epitomes declarationis p. 830.) et coram tota ecclesia Christi, quae nunc est, et quae aliquando in posteritate erit, clara voce et diserte testamur: quod declaratio illa nostra de omnibus commemoratis controversis articulis, et nulla prorsus alia, revera sit nostra doctrina, fides et confessio. In ea per gratiam Dei, intrepido animo coram tribunali *Iesu Christi* comparebimus; de ea iusto iudici rationem reddituri, contra hanc declarationem etiam nihil vel occulte, vel aperte loquemur, aut scribemus; sed in ea, Domino nos bene iuvante, usque ad vitae finem constantes perseverabimus; in eius rei fidem matura cum deliberatione, in timore Dei et nominis ipsius invocatione, propriis manibus huic declarationi subscripsimus.« De bilingui autem et falsiloquo iuramento sic habet praefatio Christiani II. Electoris gloriosae memoriae praemissa libro Concordiae: »Cognovimus extitisse quosdam homines bilingues et falsiloquos, qui apud Illustr. Magistratum suum verbis quidem speciose iactarint, quin etiam iuramentis temere conceptis asseverarint, se purae et invariatae confessioni Augustanae contra omnes corruptelas et fanaticas opiniones, tam Calvinistarum, quam aliorum sectariorum, esse addictos. Qui tamen postea deprehensi sunt, quod dogmata falsa occulte foverint, et per suos complices fraudulentis dolis et machinationibus furtim invehere, inscioque ordinario suo ac divinitus constituto Magistratu disseminare ac propagare contenderint etc.

Reiicimus eos, qui censent licere categoricas probationes et liquidas suppositiones, de perfecto consensu symbolicorum librorum cum s. scriptura, et consentiente doctrina veteris ecclesiae (quales in subscriptione librorum symbolicorum Magistratus requirit) convertere in hypotheticas, quod approbentur libri symbolici, quatenus scripturae s. et doctrinae veteri consentiant, quemadmodum et ipsi reapse eas convertunt.

Ita docet D. C. Horneius, in repetitione doctrinae de necessitate bonorum operum ad salutem p. 193. et 194. Verba eius inter alia sunt ista: »Haec etiam *demum est vera* cumprimis *norma,* ad quam controversae omnes doctrinae examinantur. Si quid autem illi sta-

tuunt, utut valde laudabile sit, semper cum hac *exceptione* recipitur: *quatenus* verbo divino non adversatur, ut notum est. Iam autem sententia nostra tot disertis sacrae scripturae dictis, tanto consensu antiquae ecclesiae, adstipulantibus etiam recentioribus DD. et quidem F. C. addictis consentanea est, ut comprobavimus (effreno falsiloquium!) Ergo vera est. Et illa de Electorum et Principum autoritate *frustra* allegantur. Nec enim illa huic rei firmandae facit, nisi *quatenus* verbo divino et veteri doctrinae concordat.«

Punctum 79. Praef. Conc. et F. C. 570 571. 632. 635.)

Profitemur et docemus, Magistratus Christianos, quotquot libro Christianae Concordiae subscripserunt, libros istos symbolicos, quales sunt August. Confessio, eiusdemque Apologia, Articuli Smalcaldici, uterque Lutheri Catechismus, et Epitome, eiusdemque Declaratio, sacris literis quidem nequaquam aequiparare, sed universos illis ita subiicere, ut alia ratione non recipiantur, nisi testium loco; posse et potuisse tamen eos proponere subditis suis, tanquam veram normam et declarationem purioris doctrinae, quam Evangelicae ecclesiae nostrae simul omnes agnoscunt et amplectuntur, cum e verbo Dei sit desumta, ut secundum eam omnia alia scripta iudicare et accommodare oporteat, quatenus probanda sint et recipienda; nihilque in iis tradi, quod cum verbi Dei propheticorum et apostolicorum scriptorum norma non congruat, nullumque dogma in iisdem sub poena amittendae aeternae salutis, et incurrendae damnationis proponi, quod Pater coelestis, eiusque unigenitus Filius, Dominus et Redemtor noster, tanquam creditu ad salutem necessarium non proposuerit.

Reiicimus eos, qui docent, symbolicorum librorum auctores non pauca, tanquam creditu ad salutem necessaria constituisse, quae Pater coelestis et Filius eius tanquam talia nunquam proposuerit.

Innuit id D. G. Calixtus in resp. ad Dn. Ernestum Landgr. Hassiae etc. pag. 13. et 14. hisce verbis: »Quod autem Pater coelestis, eiusque unigenitus Filius, Dominus et redemtor noster tanquam creditu ad salutem necessarium nunquam proposuit: id ut sub poena amittendae aeternae salutis et incurrendae aeternae damnationis credatur nec Romanus Pontifex cum suis Cardinalibus, aut aliquo obnoxiorum Episcoporum Tridenti congregatorum manipulo, nec ulli symbolicorum librorum auctores constituere possunt.« Quae thesis uti vera est, ita translatio eius ad hypothesin falsa, videlicet: »Quantumcunque in August. Confessione, aliisque libris symbolicis, extra literam symboli apostolici, tanquam ad salutem creditu necessarium, proponitur, id omne Patrem coelestem, eiusque unigenitum Filium, tanquam ad salutem necessarium, nunquam proposuisse,« uti Calixtus in hac ipsa epistola, epicrisi ad colloquium Thoruniense, atque alibi frequenter praetendit, et supra in articulis prooemialibus pluribus fuit ostensum.

Augustanae Confessionis Articulus 17. de extremo iudicio.

Punctum 80. (A. C. p. 15. Apol. 217. 224.)

Profitemur et docemus non tantum Christum, quando apparebit in consummatione mundi

ad iudicandum, et mortuos omnes resuscitabit, piis et electis daturum vitam aeternam et perpetua gaudia, impios autem homines ac diabolos condemnaturum, ut sine fine crucientur: sed etiam animas defunctorum a corporibus separatas tempore inter mortem hominis et extremum iudicium intermedio in eodem versari statu, quem post resurrectionem corporibus unitae obtinebunt, h. e. animas piorum in coelo Deum videre, et aeternae beatitudinis participes, animas impiorum in inferno, a beata Dei visione remotas, crutiatibus infernalibus obnoxias esse, Luc. 16, 22. et seqq. 23, 43. 2 Cor. 5, 6. Apoc. 7, 14. 15. 16. 17. 14, 4. et seqq. et speciatim versu 13.

Reiicimus eos, qui docent, ante diem extremum essentialem beatitudinem et damnationem nemini reddi, adeoque extremo iudicio reservari redditionem non tantum incrementorum beatitudinis et damnationis, h. e. perfectam et consummatam beatitudinem ac damnationem, sed ipsam beatitudinis ac damnationis essentiam, seu beatitudinem, ac damnationem essentialem.

Ita docet D. G. Calixtus, in diss. theol. de igne purgatorio, habita Helmaestadi die 8. Id. Mart. 1643. thesi 7. sequentibus verbis: „Verum et huic opinioni sacrosanctae scripturae contrariantur, imprimis in doctrina de extremo iudicio, quod omnes Christiani exspectant. Id vero frustra et sine causa instituetur, si iam ante illud in animas perfecta et consummata vel beatitudo, vel damnatio reipsa et facto collata fuit. Tum enim homo quoad praecipuam sui partem, vel perfectam beatudinem obtinet, vel maximas et summas poenas iam perpetitur. Quorsum ergo et cui bono extremum iudicium, sive adiudicatio summi praemii et extremae poenae, quae iam pridem accepit, sive iam tum possidet, vel sustinet anima? Sane iuxta scripturas ultimo demum mundi die propterea Dominus e coelo descendet, ut unicuique secundum opera sua reddat: tum denique, nec maturius retributio, sive mercedis distributio fiet, ita expresse docetur 2 Cor. 5, 12. 2 Tim. 1, 8. Apoc. 22, 12. Ergo ante illum diem essentialis beatitudo et damnatio nemini redditur.“ Et tract. de pactis etc. §. 17: „Videtur itaque, quod animas separatas attinet, ita fere se habere, quemadmodum se habet, quod attinet electos ad capessendum regnum, et destinatos supplicio. Illi dummodo sint electi, etsi nondum sint coronati, etiamsi nondum in manus traditum sceptrum et regnum acceperint, in honore tamen coronandis congruo habentur et tractantur, sicut decet regnaturos; isti vero in carceribus miseram vitam agunt, et metu imminentis supplicii torquentur. Horneius disp. 6, de 4. noviss. sect. 1. „animas fidelium separatas,“ ait, „coelestis beatudinis πρόγευσιν cum certa totius illius, suo tempore consequendae expectatione, habere“ etc. thes. 24.

Punctum 81. (A. C. p. 15. Apol. 217.)

Profitemur et docemus, geminum tantum esse statum post hanc vitam omnium hominum, eorumque, cum adultorum, tum infantium, inter quos nonnulli sunt pii et electi, quibus Christus dabit vitam aeternam et perpetua gaudia, alii vero sunt impii homines, quos

cum diabolis iudex vivorum ac mortuorum condemnabit, ut sine fine crucientur, Dan. 12, 2. Matth. 25, 34. 41. Rom. 2, 6. et seqq.

Reiicimus eos, qui docent, infantulos non baptizatos damnatos aliam poenam, etiam quod essentiam illius attinet, quam adultos, esse habituros, nempe poenam non sensus, sed damni, seu solam poenam privativam.

Ita docet D. G. Calixtus in libro uno de bono perfecte summo, sive aeterna beatitudine pag. 68. verbis hisce: »Nisi fallor, solam privativam poenam notat. Nam sicut peccarunt (infantes non baptizati) neque tamen noverunt, aut voluerunt peccare, atque adeo peccarunt non tam agendo, si proprie loquamur, quam habendo peccatum; ita quoque per privationem, et non tam patiendo, quam carendo punitum iri consentaneum est. Quae, inquam, poena carentia est, aut carentiam sequitur, et cognitio aliqua istius carentiae, et causae eius, infantibus convenit.«

Punctum 82. (Apol. p. 96. 117.)

Profitemur et docemus, praemia spiritualia in coelesti vita distinctum quid esse ab ipsa vita et salute aeterna. Et cum haec aequalis sit omnium, sicut unus est Christus, dissimilia fore praemia propter dissimiles labores.

Reiicimus eos, qui docent, vitam aeternam et gloriae gradus ac praemia adeo non distingui, ut bona opera gradus quidem gloriae et praemia aeternae vitae consequantur, non autem ipsam vitam et gloriam aeternam.

Ita docet D. C. Horneius in iterata adsertione contra Rothmalerum §. 97. 108. 109. »Si ad gradum gloriae vitae aeternae, ait §. 97, necessarium est bona opera facere, iam ea etiam ad gradum primum necessaria sunt, adeoque ad vitam ipsam. Nulla enim vita aeterna est, quin saltem unum et primum beatitudinis gradum habeat. Quod ergo ad illum consequendum necessarium, ad vitam ipsam requiritur.«

Augustanae Confessionis Articulus 18. de libero arbitrio.

Punctum 83. (F. C. p. 582. 583.)

Profitemur et docemus, ante conversionem hominis duas tantum esse efficientes causas, ad conversionem efficaces, nimirum spiritum s. et verbum Dei, quod est instrumentum spiritus sancti, quo conversionem hominis efficit; voluntatem autem hominis in conversione ac iustificatione pure passive se habere, quemadmodum B. Lutherus recte et dextre docuit, nec ob id dignus est, qui reprehendatur, Gen. 8, 21. Ps. 14, 1. 3. 53, 1. 3. 53, 2—4. Rom. 8, 7. 1 Cor. 2, 14.

Reiicimus eos, qui docent, conversionem nostram, eamque primam, non Deo illiusque verbo tantum, sed nobis etiam hominibus esse tribuendam; nec hominem convertendum omni carere potentia activa insita, qua vel saltem excitanti et adiuvanti gratiae divinae σύνεργος fieri et cooperari possit. Gratiam namque Dei ita offerri, ut ea oblata in hominis

potestate sit, per illam ea, quae ad conversionem et salutem necessaria sunt, praestare, et, si pravitati suae indulgere velit, non praestare. Unde etiam adduut, quod reformationis autores, et inter eos B. Lutherus, gratiam divinam contra vires liberi arbitrii ita vehementer et acriter fuerint tutati, ut ipsi principio in alterum extremorum longius procurrerint.

Ita docet D. C. Horneius parte 2. disputat. theol. disput. 3. s. 1. §. 34. pag. 267. hisce verbis: »Σύνεργος ergo Dei voluntas nostra fit, seu divinae gratiae cooperatur, non tantum, cum homo iam couversus, renatus, et iustificatus in fide et charitate crescit, et opera pietatis per gratiam iustificantem et iuhabitantem facit: sed etiam cum per auxilia gratiae praevenientis, praeparantis et adiuvantis, ad Deum couvertitur, et primum iustificatur. Sicut enim homo renatus et iustificatus cooperari gratiae spiritus s. iam inhabitantis dicitur, dum dono seu talento gratiae iustificantis et sanctificantis semel accepto sedulo negotiatur: ita idem etiam auxiliis gratiae spiritus s. adhuc corda nostra nondum iuhabitantis, sed ut ea intret atque inhabitet pulsantis, cooperatur, dum auxiliis illis praeventus, adiutus et praeparatus ad Deum convertitur, ut iustificatus ac renatus templum Dei et spiritus eius fiat.« Et ibidem sect. 2. §. 36. p. 269. »Et sane utrumque scriptura passim inculcat, adeoque conversionem nostram non Deo tantum, sed nobis etiam tribuit.« Dreier. *Erört.* p. 528. tres esse causas conversionis docet, asseritque, velle bonum itemque credere natura prius esse ultimo conversionis complemento. Et p. 521. »*So gehet demnach das Wollen des Guten, und der Glaube dem* ultimo complemento *der Bekehrung vorher*, saltem natura, si non tempore: *und wo derowegen Wollen und Gleuben* actiones *sein, dardurch recht kan gesaget werden vom Menschen, er thue etwas, so folget richtig, dass der Mensch am Ende seiner Bekehrung etwas thue, und so weit sich nicht* mere passive *habe.*« Quo pertinent etiam Ioh. Latermanni verba in exerc. de aet. Dei praedest. §. 32. Ea sunt haec: »Nunc quod gratia Dei ita offeratur, ut ea oblata in hominis potestate sit, per illam ea, quae ad conversionem et salutem necessaria sunt, praestare, et si pravitati suae iudulgere velit, non praestare, in hunc modum demonstramus.« Item §. 33: »Omnes inquam, si veliut, possunt se convertere. Et §. seq. Et hic sententiam secundum nos fert scriptura, dum innumeris in locis conversionem eo modo liberam facit, ut in potestate hominis sit, velle se convertere, et nolle se convertere.« Et §. 42: »Quod si adhortationes frustraneae non sunt, ut certe non sunt, pendebunt omnia simul a cooperatione hominis, hoc est ab homine in virtute gratiae libere operante, libere credente, libere perseverante.« Lapsum autem reformationis auctorum, adeoque ipsius B. Lutheri quod concernit, de eo C. Horneius citato loco, hoc est parte II. disp. 3. sect. 2. §. 39. p. 272 et 273. loquitur hunc in modum: »Unde 5. et postremo magna denuo de gratia et libero arbitrio concertatio in ecclesia superiori seculo sub initium reformationis exorta est, Pontificiis eo usque pro libero arbitrio pugnantibus, ut etiam Scholasticorum nonnullorum manifestos errores hic defenderent, reformationis autem auctoribus ita gratiam divinam contra vires liberi arbitrii tutantibus, ut, dum vehementius et acrius certatur, et ipsi principio in alterum extremorum (neque enim negari potest) longius procurrerint.«

Punctum 84. (F. C. p. 579.)

Profitemur et docemus, quantum abest, ut corpus mortuum se ipsum vivificare, atque sibi ipsi corporalem vitam restituere possit, tantum abesse, ut homo, qui ratione peccati spiritualiter mortuus est, se ipsum in vitam spiritualem revocandi ullam facultatem habeat; sicut scriptum est: cum essemus mortui in peccatis, convivificavit nos cum Christo, etc. Itaque etiam ex nobismet ipsis tanquam ex nobis, non sumus idonei, ut aliquid boni cogitemus, quod vero idonei sumus, idipsum a Deo est, Eph. 2, 15. 2 Cor. 3, 5.

Reiicimus eos, qui docent, hominem non renatum similem esse homini somnolento vel aegroto, adeoque homini irregenito aliquam δύναμιν naturalem ad suscitandum et salvandum se ipsum competere.

Ita docet Ioh. Latermannus in exerc. de aet. Dei praedest. et ordinata omnes salvandi voluntate §. 31. seqq. verbis: »Quaeris, quare Augustinus, quare alii cum eo gratiae Dei insuperabilem eiusmodi vim adscribant? Respondeo: si aequa, ut par est, lance omnia expendere volumus, quicquid ab Augustino et aliis hic fit, studio amplificandae gratiae Dei et imminuendarum liberi arbitrii virium unice fit. Id quod adhibita una atque altera similitudine ita ob oculos pono. Quemadmodum maiorem gratiam init, qui, ubi incendium exoritur, hominem somnolentum vi arripit, humeris suis imponit, et in locum securum deportat, quam ille, qui eum ex somno *tantum* excitat, et ut fuga salutem *sibimetipsi* quaerat, adhortatur: quemadmodum etiam benevolentiam medici magis commendat, qui dicit, eum posthabito pestilentissimo foetore et aliis molestiis, aegroto, manibus pedibusque reluctanti, potionem praebuisse, quam qui adseverat, eum oleo quidem vires sumendi medicamenta reparasse, et aegrotum ad sumendum illud hortatum esse, sed nauseanti et reluctanti vi illud non obtrusisse et exhibuisse: ita gratiae irresistiblis patroni φιλανθρωπίαν Dei se tum maxime extollere existimant, quando adseverant, eum per gratiam suam hominem in peccato mortuum ita resuscitare, ut necessario evigilet et surgat. Quae omnia diligentius paulo considerata, ad has de gratia et libero arbitrio controversias, cum moderatione tractandas, multum faciunt.« Conf. etiam iudicium Calixti de controvers. theol. Francofurt. anno 1650. editum thes. 32. ubi simile de oleo, facultatem largiente, ita ut possint homines, si velint, oculos et manus sursum e lacu tollere, adhibetur etc.

Punctum 85. (F. C. p. 579.)

Profitemur et docemus, voluntatem hominis nondum renatam, non tantum a Deo esse aversam, verum etiam inimicam Deo factam: ita ut tantummodo ea velit et cupiat, iisque delectetur, quae mala sunt, et voluntati divinae repugnant, ac ut terminis istis scholasticis utamur, et negative et positive gratiae divinae resistat. Scriptum est enim: »Sensus et cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua.« Item: »Affectus carnis inimicitia est adversus Deum, neque enim legi subiicitur, ac ne potest id quidem. Gen. 8, 21. Rom. 8, 7.

Reiicimus eos, qui docent, resistere nihil aliud esse, quam non acquiescere inspirationi

spiritus sancti, nolle mutare animum; adeoque hominem in resistendo potius negative, quam positive se habere.

Ita docet Ioh. Latermannus, in exercit. de aeterna Dei praedest. §. 33. Verba haec sunt: »Ubi observandum, quando dicitur, hominem resistere spiritui sancto, id ita non accipiendum esse, ac si homo se proprie loquendo opponat, sicut miles forte militi pectus obiicit, aut quod homo vim sancti spiritus vi quapiam voluntatis suae repellat, et ita superior evadat: ad hunc modum crude nimis ista intelliguntur. Resistere hic nihil aliud est quam non acquiescere inspirationi spiritus s., nolle se ab infidelitate ad fidem convertere, nolle mutare animum" quae omnia quod voluntati humanae tum ob mutabilitatem, tum ob insitam pravitatem rectissime tribuantur, quis dubitet? Potius igitur negative se habet, dum resistit homo, quam positive.«

Punctum 86. (A. C. p. 15. 18. 19.)

Profitemur et docemus, humanam voluntatem quidem habere aliquam libertatem ad efficiendam civilem iustitiam, et deligendas res rationi subiectas; attamen sine fide nullo modo posse humanam naturam primae, aut secundae tabulae opera bona facere. Sine fide non invocat Deum, a Deo nihil expectat, non tolerat crucem, sed quaerit humana praesidia, confidit humanis praesidiis. Ita regnant in corde omnes cupiditates, et humana consilia, cum abest fides et fiducia erga Deum. Quare et Christus dixit: »Sine me nihil potestis facere.« Ioh. 15, 5. Unde Paulus ait, »quicquid ex fide non est, peccatum esse.« Rom. 14, v. ult. Et ecclesia canit: »Sine tuo numine nihil est in homine, nihil est innoxium.«

Reiicimus eos, qui docent, solis naturae viribus bona opera moralia fieri posse, nec omnia omnino ethnicorum opera peccata dicenda esse.

Ita docet D. C. Horneius parte 2. disp. theol. disp. 3. sect. 2. §. 63. p. 299 verbis hisce: »Caeterum etsi haec ita se habent, extendenda tamen eo usque non sunt, ut nullum prorsus bonum opus morale, etiam ex iis, quae faciliora sunt, et quando tentatio nulla urget, solis naturae viribus fieri posse statuamus, cum Paulus ad Rom. 2. tam expresse dicat, gentiles quae legis sunt natura facere, etsi raro et paucissima talia sine dubio aguntur. Unde nec omnia omnino ethnicorum opera peccata esse dicimus, nec omnes eorum virtutes vitia, ut S. Augustinus fere docet.«

Augustanae Confessionis Articulus 21. isque ultimus de cultu Sanctorum.

Punctum 87. (A. C. p. 20. Apol. 223 sqq. Art. Smalc. p. 310 sqq.)

Profitemur et docemus, quod memoria sanctorum proponi possit, ut imitemur fidem eorum, et bona opera iuxta vocationem, minime vero ut invocemus sanctos, seu petamus auxilium a sanctis. Quia scriptura sacra Christum nobis proponit mediatorem, propitiatorem, pontificem et intercessorem. Hic invocandus est, et promisit, se exauditurum esse preces nostras, et hunc cultum maxime probat, videlicet ut invocetur in omnibus afflictionibus 1Ioh. 2, 1. 2. »Si quis peccat, advocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum,

et ipse est propitiatio pro peccatis nostris, non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi.« Et ut maxime pro ecclesia orent sancti, tamen non sequitur, quod sint invocandi. Nihil afferri potest ab adversariis contra hanc rationem, quod cum invocatio non habeat testimonium a Deo, non possit affirmari, quod sancti intelligant invocationem nostram, ut ut maxime intelligant, quod Deus eam approbet.

Reiicimus eos, qui docent: intercessionem ut a vivis, ita a mortuis utiliter peti posse, si, quemadmodum illi, ita quoque hi allocutiones nostras audirent et perciperent.

Ita docet Calixtus in notis ad concil. Trid. sess. 25: »Intercessio ut a vivis, ita quoque a mortuis peti utiliter posset, si quemadmodum illi, ita quoque hi allocutiones nostras audirent et perciperent; quod cum probatione destituatur, nec certum sit, animas beatorum separatas Deum videre, nec inde, etiamsi certum foret, colligi queat, eas in Deo cognoscere et videre quicquid Deus cognoscit, inde efficitur, usitatum in ecclesia Pontificia *»ora pro nobis«* fructus et effectus expers esse. Nobis autem non indignabuntur; si pro illo, quod ipsi dicunt: *S. Petre, S. Paule, ora pro nobis*, nos dicere malimus: *Iesu Christe*; *Fili Dei, miserere nostri*, et apud Patrem tuum coelestem pro nobis intercede. Nec negabunt *certius* esse, hanc precationem exaudiri, et effectum sortiri, quam alteram, qua sanctorum animae compellantur. Efferre eas secum memoriam suorum, quibus in hac vita coniuncti fuerunt, et novisse, quod adhuc in terris ecclesia militet, et multis cum adversitatibus conflictetur, id vere negare nolumus, neque inficias imus, ea charitate pollere, ut pro piis, quos amarunt, et pro ecclesia, quam militare norunt, Deum veliut precari, sed quum charitate, qualem diximus, maxima flagrent, sua sponte id officium praestabunt, ut nostris monitis et colloquiis incitari nihil opus sit, quae si maxime a nobis adhibeantur, ab ipsis tamen non percipiuntur, et proinde frustra instituuntur.« Excipit tantum Calixtus, quod »sancti nondum videant Deum, at tametsi viderent, non sequi tamen, quod per visionem illam intelligant invocationem nostram, admittitque invocari posse, si intelligerent;« at Apologia August. Conf., si maxime intelligerent, licitam esse negat invocationem sanctorum, quod non habeat testimonium a Deo, nec a Deo approbetur.

Punctum 88. (libri symb. ut supra.)

Profitemur et docemus, Pontificios cum Mariam et sanctos demortuos cultu penitus divino prosequantur, et non tantum passionem Domini nostri Iesu Christi, sed etiam merita beatissimae Virginis Mariae et omnium sanctorum sibi dicant esse in remissionem peccatorum, (docente Apologia A. C. art. 21. edit. Lat. pag. 227. Teut. 102.) applicentque merita sanctorum pro aliis, et faciant ex sanctis non solum deprecatores, sed etiam propitiatores, ideo ab idololatria non esse alienos, quemadmodum et eos idololatras esse, et extra ecclesiam Christi, ac Deum contumelia afficere, laudata Apologia cum Art. Smalc. non semel iure meritissimo inculcat. Quae etiam articulo 7. fol. 64. edit. German. doctrinam papisticam, de cultu sanctorum posuit inter articulos, qui fundamentum fidei et definitionem verae ecclesiae evertunt. (Artic. Smalc. I. d. p. 311. Teuton. p. 139.

Invocatio sanctorum est etiam pars errorum et abusuum Antichristi, pugnans cum primo principali articulo, et delens agnitionem Christi; est cultus idololatricus, quem ferre non possumus, sed damnare cogimur etc. Iterum pag. 349. Invocatio sanctorum quantos abusus, et quam horrendam idololatriam peperit!

Reiicimus eos, qui docent, Pontificios ab idololatria alienos, nec extra spem salutis ponendos, et aeternae morti addicendos esse, quin potius tanquam Patris coelestis (cui videlicet dicunt: Pater noster, qui es in coelis) filios, tanquam concorpores et cohaeredes tanquam fratres et sorores haberi et diligi oportere.

Ita docet D. G. Calixtus, in desid. et stud. conc. ecclesiasticae §. 2. 3. et 4. (editionis secundae, quae in appendicibus habetur *der Widerlegung* contra Dn. D. Weller.) Ibi namque primum dicit, „Iudaeos et Muhamedanos ab idololatria alienos esse.“ Deinde de Neophotinianis, Socinianis et Anabaptistis addit, eos Christiani nominis participes factos dici, quod Christum quondam venisse in mundum agnoscant: et tandem Pontificios non tantum ab idololatria absolvit, sed etiam de iis, ut et Reformatis, sequentia subiicit verba: „Quod igitur attinet Pontificios aut Reformatos, aut negari oportet, quemquam eorum esse membrum Christi, et affirmari, omnes, quotquot sunt aut fuerunt, etiamsi contra conscientiam suam nihil adseruerint aut egerint, laborantes ignorantia, quam superare nequeant, nihilominus extra spem salutis positos et aeternae morti addictos esse; aut si nobiscum aeternae vitae participes esse possunt, vel erunt, tanquam eiusdem Patris (cui videl. utrinque dicimus: Pater noster, qui es in coelis) filios, tanquam concorpores et cohaeredes, tanquam fratres et sorores haberi et diligi oportet. Bene catechismus Tridentinus in explicatione orationis dominicae: „Quum Patrem invocamus singuli, et *nostrum* appellamus, docemur ex dono et iure divinae adoptionis consequi necessario, ut fratres sint fideles omnes et inter se fraterne amare debeant.“ Item: „Pontificios, post susceptum baptismum, unum Deum, Creatorem coeli et terrae venerari et adorare, ac proinde pro civibus regni Dei et Christi habendos esse,“ in epicr. ad colloquium Thoruniens. Thes. 3. 4. et alibi passim. In notis ad concil. Trident. sess. 13. n. 6. scribit: „Idololatriam committi ab iis saltem; quibus constat, non nisi panem esse, qui a Papistis circumgestatur adorandus, eumque adorant.“ (Quasi nulla idololatria committatur ex ignorantia veri Dei, aut ullus unquam idololatra extiterit, qui id adoraverit, cui nihil veri numinis subesse constabat). Hanc dolosam restrictionem repetit, ad sess. 25. de adorantibus sanctos, tanquam auctores remissionis peccatorum (quasi auctores non sint, qui remissionem aliis mereri creduntur.)

Haec sunt praecipua doctrinae Christianae capita, quae ex propheticis et apostolicis scriptis exstructa, in tribus veteribus symbolis, Aug. Confessione invariata, eiusdemque Apologia, Art. Smalcald., utroque Lutheri Catechismo, Epitome, illiusque Declaratione comprehenduntur, sed per D. G. Calixtum. Prof. Helmstadiensem, illiusque complices, [potissimum] impugnantur, quasi non vera, vel etiam quasi non necessaria ad fidem et unitatem fidelium conservandam. Theologis autem, omnibusque ecclesiae ministris imprimis hoc negotii incumbit, ut ex verbo Dei etiam eos, qui ex quadam vel simplicitate vel inscitia a veritate aberrarunt, de periculo salutis suae ea qua decet moderatione doceant, et contra corruptelas muniant, ne forte, dum coeci coecorum sunt duces, universi periclitentur.

Deum Ter Optimum Maximum precamur, ut omnes novitates ac corruptelas ab ecclesia orthodoxa quam longissime iubeat abesse, nosque singulos in consensu hocce repetito conservet ad ultimos usque spiritus, Amen.

Index capitum.

Reliquum est, ut more maiorum quas rerum vicissitudines academia nostra subierit per annum, quo summus eius magistratus mihi commissus erat, paucis enarrem. At dum summo Numini pro incolumitate rerum nostrarum, maxime Potentissimi et Augustissimi Principis, Domini nostri Clementissimi, debitas gratias agimus, quis nostrum non simul intimo pectore commotus est communi dolore ob multiplicem, quam academia nostra hoc anno passa est, iacturam? Orbati sumus candida anima Endemanni, quo nemo inter nos felicius mirificam ingenii aciem et circumspectionem, raram in rebus dubiis moderandis et ad felicem exitum perducendis dexteritatem cum indefesso res nostras curandi studio et sollicitudine et inexhausta erga collegas et discipulos benevolentia, nemo admirabilius cum insigni agendi et dicendi libertate et in defendendo recto ferrea tenacitate incomparabilem et paene virgineam modestiam, ab ambitiosa factiosorum hominum mobilitate et loquacitate mirum quantum alienam, nemo facilius et laetius cum corporis fragilitate et conditionis externae tenuitate intimam animi tranquillitatem et hilaritatem tanquam divinum probitatis praemium coniunxit.*)

Et quamquam octogenarium ad longae viae exoptatam finem tandem pervenire nemini alias insolitum visum sit, tamen nobis omnibus, qui posse Marburgi etiam sine pretiosissimo antiqui temporis monumento et praesidio, sine Nestore urbis et academiae vivi hucusque ignoraveramus, inopinata venit die VII. Augusti mors Caroli Guilielmi Iusti, cuius supremam diem remotissimam fore sperebamus ob immutatum, qua excelluit, ingenii, memoriae, omniumque sensuum vigorem iuvenilemque in quibuslibet laboribus subeundis alacritatem et hilaritatem, et in quo nunc celeberrimum inde a superiori saeculo Hassiae nostrae poetam, historicum, interpretem S. S., concionatorem et professorem, et ita splendidissimum academiae et patriae decus et ornamentum amisisse lugemus.**)

Neque solum per mortem nobis ereptos esse collegas dolemus, verum illud quoque hoc anno nobis accidit, quod saepe quidem idque maxime in celeberrimis collegis experimur, ut vocatis iis in alias academias numerus noster imminueretur: abiit enim in Berolinensem Aemilius Ludovicus Richter, iuris utriusque, imprimis canonici, iniussu quidem et contra anathema synodi Hombergensis ipsi apud nos docendum demandati, D. et P. P. O.; in quo unum e paucis amisimus eorum, qui inter nos eius scientiae, quam profiteantur,

*) Vitam et merita Endemanni, die XVII. Ian. defuncti, accuratius hic enarrando actum quid agere viderer, postquam rogante senatu eloquentius, ac possem ego, clarissimus collega, Theodorus Bergk, singulari scripto Endemanni „memoriam nomine academiae civibus commendavit.“ (Marb. 1846. 4.)

**) Neque de C. G. Iusti vita et meritis debita ubertate agere tenuis haec pagella patitur; donec eius quoque memoria ampliori ut par est scripto posteris commendata fuerit, ea quae ipse in „docta Hassia“ Striederi Vol. XVIII. et in aliis huius collectionis voluminibus passim de se enarravit, usibus cultorum eius optime inservient.

spectatissimis omnium inter aequales doctoribus adnumerandi sint, adde etiam eorum, qui devastantem haud raro academias discordiam omniumque contra omnes suspicionem non consulto alere et resuscitare, sed singulari pacis studio et indefessa erga collegas benevolentia ubicunque potuit exstinguere noverat et in deliciis habebat. Hanc igitur triplicem iacturam dolemus; et »tardiora sunt,« inquit Tacitus, »remedia quam mala, et ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius quam revocaveris.« Nos autem spe erigimur, quam a summis rerum nostrarum moderatoribus ad resarciendos defectus illos sedulo adhibitam videmus industriam non semper irritam fore, et non semper ceteras Germaniae academias nostris, sed nostram quoque ceterarum viribus et impensis aliquando auctum iri. Interea iam iis, qui Philippinae matri supersunt, vel ex eius disciplina iuniores accedunt, reparari damna exorta coeperunt: etenim **Henrico Thiersch**, Friderici filio, quem tribus abhinc annis Erlanga huc vocatum vereor ne iam exterae quoque academiae nimis nobis invideant, theologiae, quam extra S. V. ordinem docuerat, ordinaria professio demandata et stipendium auctum est; eadem **Georgio Guilielmo Wetzell**, iuris scientiam hucusque extra ordinem professi, in consultissimo ordine evenerunt; tum medicinae, maxime anatomiae comparatae, professio extraordinaria tradita est **Carolo Friderico Guilielmo Ludwig**, privatasque scholas medicas auspicatus est **Carolus Philippus Falck**; denique in ordine amplissimo historiam privatim docere coepit **Carolus Gustavus Adolphus Knies**, et praestitis quae ad veniam docendi adipiscendam debebant mox privatas scholas aperient **Iulius Guilielmus Albertus Wigand** et **Fridericus Albertus Genth**, illo botanicen, hic chemiam professurus. Postremo honorificum bibliothecarii secundarii munus suadente senatu clementissime in me collatum esse, quamquam inter academiae incrementa a me iam enumerata referre mihi non liceat, tamen, si silentio praeterirem, ingratiae esset.

Urget autem aliud mihi demandatum sed mox abdicandum munus, ut ultimo quodam officio per id mihi imposito satisfaciam. Iam enim die XVIII. h. m. instant solemnia, quibus successor meus rite creatus et ab Augustissimo Principe confirmatus, vir consultissimus atque magnificus

CONRADUS BUECHEL,

IURIS UTRIUSQUE DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS,

summum academiae magistratum aditurus est, cuius inaugurationis ceremoniis ut frequentes interesse, me illumque orantes et bona vota concipientes audire velint *Magnificus Academiae Procancellarius, Patres summe venerabiles, consultissimi, experientissimi, amplissimi, Professores excellentissimi, Doctores clarissimi, Commilitones humanissimi, et quotquot praeterea quocunque dignitatis gradu constituti Academiae favent et bene cupiunt*, ea qua par est observantia oro rogoque.

Marburgi, die XI. Oct. a. MDCCCXLVI.

spectatissimis omnium inter aequales doctoribus adnumerandi sint, addo etiam eorum, qui devastantem haud raro academias discordiam omniumque contra omnes suspicionem non consulto alere et resuscitare, sed singulari pacis studio et indefessa erga collegas benevolentia ubicunque potuit exstinguere noverat et in deliciis habebat. Hanc igitur triplicem iacturam dolemus; et »tardiora sunt,« inquit Tacitus, »remedia quam mala, et ut corpora lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius quam revocaveris.« Nos autem spe erigimur, quam a summis rerum nostrarum moderatoribus ad resarciendos defectus illos sedulo adhibitam videmus industriam non semper irritam fore, et non semper ceteras Germaniae academias nostris, sed nostram quoque ceterarum viribus et impensis aliquando auctum iri. Interea iam iis, qui Philippinae matri supersunt, vel ex eius disciplina iuniores accedunt, reparari damna exorta coeperunt: etenim Henrico Thiersch, Friderici filio, quem tribus abhinc annis Erlanga huc vocatum vereor ne iam exterae quoque academiae nimis nobis invideant, theologiae, quam extra S. V. ordinem docuerat, ordinaria professio demandata et stipendium auctum est; eadem Georgio Guilielmo Wetzell, iuris scientiam hucusque extra ordinem professi, in consultissimo ordine evenerunt; tum medicinae, maxime anatomiae comparatae, professio extraordinaria tradita est Carolo Friderico Guilielmo Ludwig, privatasque scholas medicas auspicatus est Carolus Philippus Falck; denique in ordine amplissimo historiam privatim docere coepit Carolus Gustavus Adolphus Knies, et praestitis quae ad veniam docendi adipiscendam debebant mox privatas scholas aperient Iulius Guilielmus Albertus Wigand et Fridericus Albertus Genth, ille botanicen, hic chemiam professurus. Postremo honorificum bibliothecarii secundarii munus suadente senatu clementissime in me collatum esse, quamquam inter academiae incrementa a me iam enumerata referre mihi non liceat, tamen, si silentio praeterirem, ingratiae esset.

Urget autem aliud mihi demandatum sed mox abdicandum munus, ut ultimo quodam officio per id mihi imposito satisfaciam. Iam enim die XVIII. h. m. instant solemnia, quibus successor meus rite creatus et ab Augustissimo Principe confirmatus, vir consultissimus atque magnificus

CONRADUS BUECHEL,

IURIS UTRIUSQUE DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS,

summum academiae magistratum aditurus est, cuius inaugurationis ceremoniis ut frequentes interesse, me illumque orantes et bona vota concipientes audire velint *Magnificus Academiae Procancellarius*, *Patres summe venerabiles*, *consultissimi*, *experientissimi*, *amplissimi*, *Professores excellentissimi*, *Doctores clarissimi*, *Commilitones humanissimi*, *et quotquot praeterea quocunque dignitatis gradu constituti Academiae favent et bene cupiunt*, ea qua par est observantia oro rogoque.